

บทที่ 4

ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

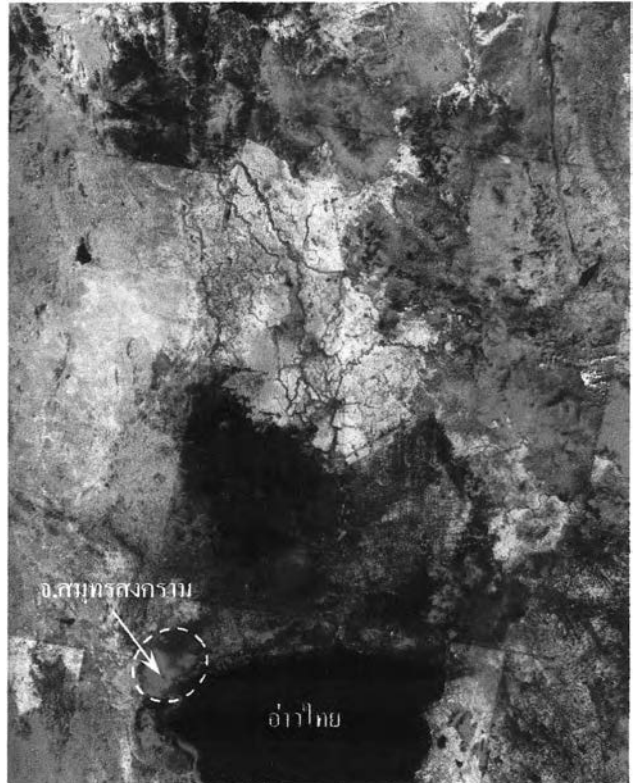
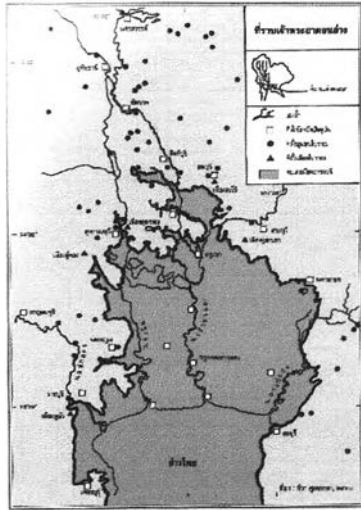
การศึกษาปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ในบทนี้เป็นส่วนของการอธิบายถึงความเป็นมา พัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะสำคัญที่แสดงถึงความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิม และภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิม รวมถึงการแบ่งกลุ่มพื้นที่และการคัดเลือกพื้นที่ชุมชนริมน้ำย่อยเพื่อเป็นตัวแทนในการศึกษา ซึ่งรายละเอียดของงานในแต่ละส่วนมีดังนี้

4.1) สภาพทั่วไปของพื้นที่ชุมชนริมน้ำในอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

การศึกษาในส่วนนี้เป็นการอธิบายความเป็นมา และสภาพพื้นที่โดยทั่วไปของอำเภออัมพวา และบริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้ เพื่อให้เห็นภาพรวมเบื้องต้นในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1.1) ความเป็นมาโดยสังเขปของพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

พื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ในอดีตเชื่อว่าเป็นทะเลตมมาก่อน ต่อมาตะกอนที่แม่น้ำพัดพามาได้ทับถมจนเกิดเป็นที่ดอนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนมีสภาพเป็นพื้นแผ่นดิน (แผนที่ 4-1) จากนั้นผู้คนทยอยอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน มีข้อสันนิษฐานจากหลักฐานที่พบว่า ในราวสมัยสุโขทัยตอนปลายประมาณปี พ.ศ.1900 เป็นช่วงที่กรุงสุโขทัยกำลังเสื่อมอำนาจเกิดศึกสงคราม และเริ่มมีการสถาปนารุงศรีอยุธยาขึ้นทางใต้ ชาวแม่กลอง (เดิม) จากจังหวัดพิจิตรซึ่งเป็นชาวแม่น้ำเคยตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำกำแพงเพชรมาก่อน ต่อมาสายน้ำตื่นเงินและเปลี่ยนทางเดิน การทำมาหากินฝืดเคืองจึงพากันอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมปากอ่าวแล้วเรียกหมู่บ้านของตนว่า “บ้านแม่กลอง” ตามชื่อบ้านเดิมของตน และภายหลังชื่อนี้ก็ใช้เรียกแม่น้ำที่หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ว่า “แม่น้ำแม่กลอง” (สภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองสมุทรสงคราม, ม.ป.ป. : 33) พัฒนาการของแม่น้ำแม่กลองและอิทธิพลของสภาพแวดล้อม มีผลอย่างมากต่อการตั้งถิ่นฐานและวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในแถบนี้ เพราะนอกจากบริเวณดังกล่าวมีความเหมาะสมสำหรับการตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยแล้ว ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ที่ก่อตัวจากตะกอนแม่น้ำ สภาพภูมิศาสตร์ที่มีแม่น้ำลำคลองหลายสายไหลมาบรรจบกัน และมีที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากชายฝั่งทะเล ส่งผลให้พื้นที่แถบอัมพวาเหมาะสำหรับการเพาะปลูก และการติดต่อค้าขายกับชุมชนต่าง ๆ ที่มีมาแต่โบราณ

ภาพจากดาวเทียม LANDSAT บริเวณที่ราบเจ้าพระยาตอนล่าง จาก อ่าวไทยไปจนถึง จ.ชัยนาท สภาพภูมิประเทศเป็นราบลุ่มต่ำเคยเป็นทะเล ตมมาก่อน และมีแม่น้ำหลายสายไหลผ่านที่ราบก่อนออกสู่ทะเล ส่วน บริเวณต่อเนื่องจากทะเลที่เห็นในภาพเป็นสีเขียวเข้มเป็นขอบที่ลุ่ม เดิมเป็น แนวชายฝั่งทะเล เป็นที่ตั้งของเมืองโบราณอยู่บนส่วนที่เป็นพื้นแผ่นดิน โดยรอบแนวชายฝั่งทะเลเดิม

ที่มา : หนังสือห้วงอวกาศสุณินแผ่นดินไทย, 2540.

แผนที่ 4-1 บริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างที่เคยเป็นทะเลตมมาก่อน

พื้นที่อำเภออัมพวาเดิมอยู่ใน “แขวงบางช้าง” ครอบคลุมพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองตั้งแต่ ช่วงอำเภอบางคนที อำเภออัมพวา จนถึงอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นชุมชนริมน้ำที่ทำสวน ไม้ผลและพืชผักจนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก เช่น พริก หอม กระเทียม มะม่วง มะพร้าวบางช้าง ฯลฯ อยู่ใน เขตการปกครองของเมืองราชบุรี มีหลักฐานว่า ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ราวปี พ.ศ.2173 - 2198 แขวงบางช้างเริ่มปรากฏมีสวนผลไม้และพืชผักที่อุดมสมบูรณ์ มีความเจริญทั้งในด้านเกษตรกรรมและ พาณิชยกรรม จนเกิดมี “ตลาดบางช้าง” เป็นตลาดน้ำขนาดใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคมแลกเปลี่ยน ผลผลิตจากสวนแถบบางช้างและบริเวณใกล้เคียง มีการกล่าวถึงนายตลาดเป็นผู้หญิงชื่อ น้อย มี บรรดาศักดิ์เป็นท้าวแก้วพลีค ต่อมาเป็นต้นวงศ์ราชินิกุลบางช้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ขณะที่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ชาวตะวันตกที่เข้ามา ค้าขายกับประเทศไทยได้กล่าวถึงผู้คนและสวนผลไม้ในแถบบางช้างจนเป็นที่รู้จักในนาม “สวนนอก” และเปรียบเทียบกับ “สวนใน” เกิดเป็นสำนวน “บางช้างสวนนอก บางกอกสวนใน” หมายถึง สวนบ้าน นอก คือ สวนบางช้าง ส่วนสวนที่อยู่ในเมืองใกล้รั้วใกล้วังเจ้านายคือ สวนใน (ศรีศักร, 2545 : 50-54)

ช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อกับสมัยกรุงธนบุรี แม่กลองได้แยกออกจากแขวงเมือง ราชบุรีมาตั้งเป็นเมืองเรียกว่า “เมืองสมุทรสงคราม” และแบ่งการปกครองออกเป็นแขวง แขวงบางช้าง จึงเป็นส่วนหนึ่งของเมืองแม่กลองแต่นั้นมา ช่วงเวลานั้นสภาพพื้นที่บางช้างเป็นป่ารกปะปนกับสวน มี ประชากรอาศัยอยู่เบาบาง ช่วงที่เสียกรุงศรีอยุธยาเกิดศึกสงครามผู้คนจำนวนมากจึงอพยพหนีสงคราม

มาตั้งถิ่นฐานกันอยู่แถบนี้ เพราะพื้นที่เป็นป่าและมีความอุดมสมบูรณ์ดึงดูดให้ผู้คน โดยเฉพาะส่วนที่เป็นอิสระจากระบบไพร่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น ดังมีเรื่องเล่าของเจ้าพลายและเจ้าแสน โอสถของพระเอกาทศรถ ครั้งเมื่อเจ้าพระยาตากโฮมสุริยวงศ์อัครรัฐประหารปลงพระชนม์ชีพพระเอกาทศรถแล้วสถาปนาตนเองเป็นพระเจ้าปราสาททอง ทั้งเจ้าพลายและเจ้าแสนเกรงภัยมาถึงตน จึงพากันอพยพหนีพร้อมกับพาบริวารป่าไพร่ลงมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในแขวงบางช้างริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองด้านตะวันตก ประกอบอาชีพทำสวนและค้าขายร่วมกับผู้คนในท้องถิ่นจนมีฐานะมั่งคั่ง ผู้คนพากันเรียกว่า เศรษฐีพลายและเศรษฐีแสน พร้อมกับได้รับอุปโลกน์ให้เป็นเจ้าแขวงบางช้างในสมัยนั้น ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ทรงตั้งเมืองสมุทรสงคราม บุคคลในตระกูลเจ้าพลายและเจ้าแสนก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองคนแรก รวมทั้งคนต่อ ๆ มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ต่อมาลูกหลานของเจ้าพลายเจ้าแสนชื่อ นาค ได้แต่งงานกับทองด้วง ขณะนั้นดำรงตำแหน่งมหาดเล็ก และต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นยกกระบัตรเมืองสมุทรสงคราม หลังแต่งงานได้มาอาศัยอยู่กับภรรยาที่บางช้าง และให้กำเนิดบุตรชื่อ ฉิม (ต่อมาคือ รัชกาลที่ 2) หลังจากพระเจ้าตากสินเสด็จสวรรคต ทองด้วงได้ขึ้นครองราชย์และสถาปนาราชวงศ์จักรี ขณะที่นาคได้รับแต่งตั้งเป็นพระมหาลีพระนามว่า สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี และบรรดาศักดิ์ได้รับแต่งตั้งเป็นราชินิกุลบางช้าง พร้อมทั้งได้ดำรงตำแหน่งสำคัญจำนวนมาก (อนุสรณ์ และคณะ, 2545: 19)

ต่อมาในปี พ.ศ.2437 แขวงบางช้างได้ยกฐานะเป็นอำเภออัมพวา ตั้งตามชื่อคลองอัมพวา (อัมพวา แปลว่า ป่ามะม่วง เดิมบริเวณแขวงบางช้างมีต้นมะม่วงอยู่มากจึงนำมาตั้งเป็นชื่อคลอง) สมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) มีการเปลี่ยนแปลงระเบียบบริหารราชการแผ่นดินใหม่ อำเภออัมพวาขึ้นอยู่กับเมืองสมุทรสงคราม มณฑลราชบุรี (ในช่วงนั้นจังหวัดสมุทรสงคราม แบ่งออกเป็น 3 อำเภอ คือ อำเภออัมพวา อำเภอลมทวน และอำเภอบางคนที) ส่วนบ้านบางช้างเป็น ตำบลบางช้าง อยู่ในเขตการปกครองอำเภออัมพวา ที่ตั้งของที่ทำการอำเภอในสมัยนั้นไม่ได้จัดตั้งเป็นหลักฐานแน่นอน สดแต่ว่าใครเป็นนายอำเภอและมีบ้านพักอยู่ที่ใดก็ตั้งที่ทำการอำเภออยู่ที่นั่น สำหรับที่ว่าการอำเภอแห่งแรกอยู่ที่ปากคลองบางจากริมแม่น้ำแม่กลองฝั่งตะวันออก อยู่ในตำบลอัมพวา คือ บ้านหลวงมหาดไทย (แสด ณ บางช้าง) นายอำเภออัมพวาคนแรก ในช่วงเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จจังหวัดสมุทรสงครามถึง 4 ครั้ง แต่ในการเสด็จประพาสเมืองสมุทรสงครามมี 2 ครั้ง เป็นการเสด็จชนิดปลอมพระองค์เยี่ยงสามัญ ซึ่งเป็นที่มาของการเรียก “เสด็จประพาสคืน” ในพระนิพนธ์จดหมายเหตุเสด็จประพาสคืนของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ โดยในปี พ.ศ.2447 (รศ.123) เสด็จประพาสวัดแก้วเจริญ วัดประคู้ ที่ว่าการอำเภออัมพวา วัดพวงมาลัย คลองอัมพวา วัดดาวดึงษ์ และศาลากลางจังหวัด และอีกครั้งในปี พ.ศ.2452 เสด็จทอดพระเนตรคลองสุนัขหอน วัดอัมพวันเจติยาราม และพระตำหนักอัมพวา ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์กรมพระนครสวรรค์วรพินิจ อยู่ในคลองอัมพวา (ภายหลังถูกรื้อย้ายมาไว้ที่วังสวนผักกาดกรุงเทพฯ) การเสด็จประพาสคืนทั้ง 2 ครั้ง พระองค์ได้แวะเสด็จประทับที่บ้านนายอำเภออัมพวาซึ่ง

ขณะนั้นใช้เป็นที่ว่าการอำเภอด้วย โดยปลูกบ้านอยู่บริเวณหัวแหลมตรงข้ามวัดท้องคุ้งในปัจจุบัน และ นายอำเภอผู้นั้นคือ ขุนวิจิตรสมรรถการ (สภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองสมุทรสงคราม, ม.ป.ป. : 43-50)

ต่อมาเมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาค พ.ศ.2457 จังหวัดสมุทรสงครามได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 3 อำเภอ คือ อำเภอเมืองสมุทรสงคราม อำเภอ อัมพวา และอำเภอบางคนที อำเภออัมพวา แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 18 ตำบล และปี พ.ศ.2462 ใน สมัยหลวงบุรินทรามาตย์ (วิง สิทธิเทศานนท์) เป็นนายอำเภอได้พิจารณาย้ายที่ว่าการอำเภอมาอยู่ที่ธรณี สงฆ์วัดท้ายตลาด (วัดร้าง) บริเวณริมแม่น้ำแม่กลองฝั่งตะวันออกใต้คลองอัมพวา อยู่ในตำบลบางกะ พ้อม ที่ว่าการอำเภอใหม่นี้เป็นเรือนไม้ชั้นเดียวหลังคามุงจาก คัดแปลงมาจากศาลาการเปรียญวัดท้าย ตลาด ต่อมาในปี พ.ศ.2472 ขุนนิกรนราภัย (นกแก้ว พัวไพโรจน์) เป็นนายอำเภอได้สร้างที่ว่าการ อำเภอให้เป็นการถาวร เป็นอาคารไม้สักกับคอนกรีต 2 ชั้น ในบริเวณที่เดิมวัดท้ายตลาด และในปี พ.ศ. 2481 ได้รวมพื้นที่ตำบลบางกะพ้อมเข้ากับตำบลอัมพวา อีกทั้งทางราชการพิจารณาเห็นว่า ตำบลอัมพวา มีจำนวนประชากร ความเจริญ และรายได้พอสมควร เพื่อเป็นการส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นให้ ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการปกครองตนเองและพัฒนาท้องถิ่น จึงได้มีพระราชกฤษฎีกาจัดตั้ง เทศบาลตำบลอัมพวาในปี พ.ศ.2483 ยกตำบลอัมพวาขึ้นเป็นเทศบาลตำบลอัมพวา มีเนื้อที่ปกครอง 2.5 ตารางกิโลเมตร และในปี พ.ศ.2485อำเภออัมพวาแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 ตำบล ต่อมาปี พ.ศ. 2517 ได้แบ่งเขตการปกครองใหม่เป็น 12 ตำบล จนมาถึงปัจจุบัน มีเนื้อที่ปกครอง 170,164 ตาราง กิโลเมตร มีทั้งสิ้น 96 หมู่บ้าน และมีการบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วย เทศบาล 2 แห่ง คือ เทศบาลตำบลอัมพวา และเทศบาลตำบลเหมืองใหม่ และมีองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) 11 แห่ง

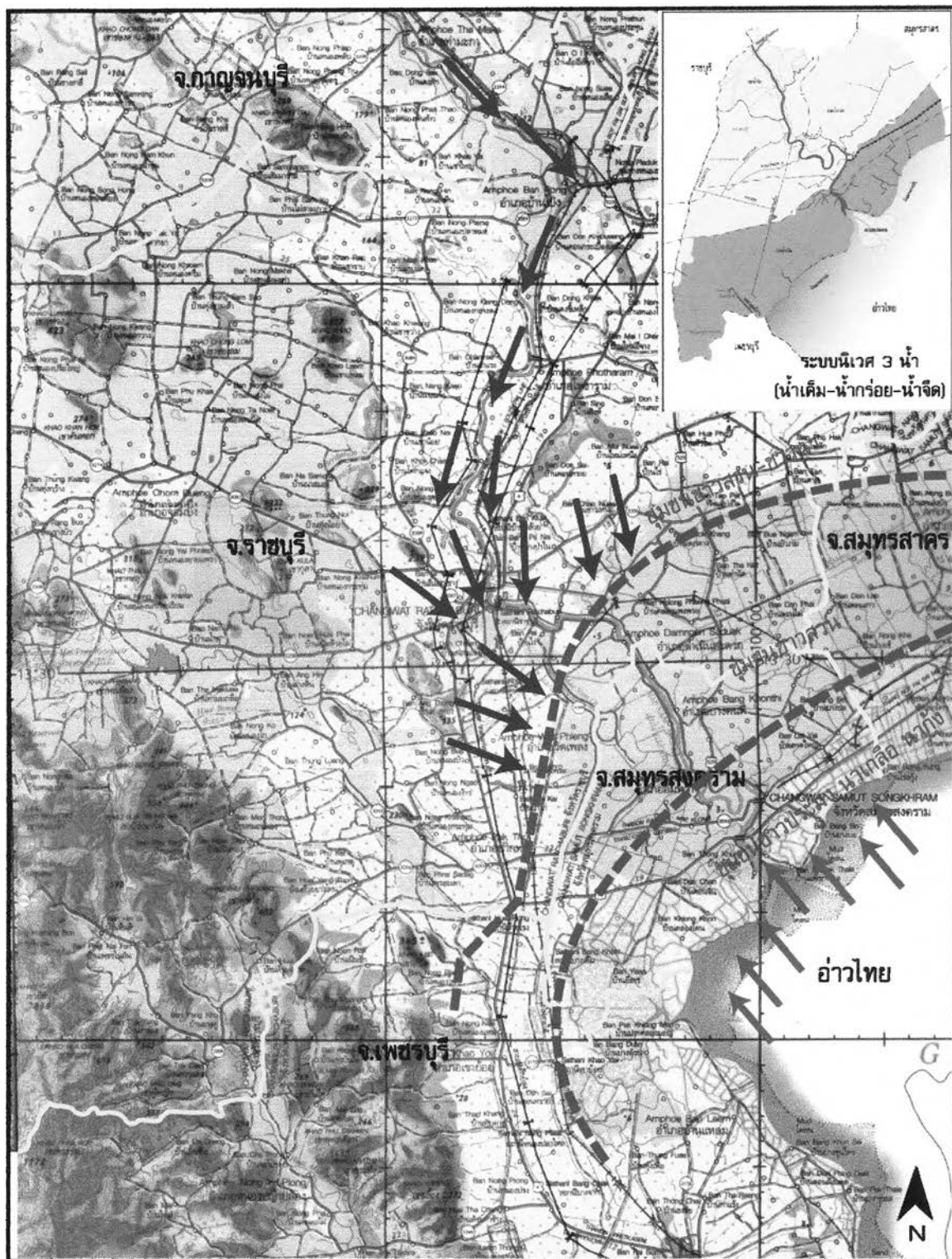
4.1.2) สภาพทางกายภาพ และนิเวศวิทยา

สภาพทางภูมิศาสตร์ และนิเวศวิทยา จากการศึกษาพื้นที่อำเภออัมพวาตั้งอยู่ในที่ราบลุ่ม แม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ซึ่งมีจุดเริ่มต้นจากการรวมตัวกันของลำน้ำแควใหญ่ (แควศรีสวัสดิ์) และแคว น้อย (แควไทรโยค) ลงมาเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี เรื่อยลงมาจน ออกทะเลอ่าวไทยที่อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม สภาพภูมิประเทศของที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ตอนล่าง มีส่วนสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่แตกต่างกันระหว่างพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกและ ตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง โดยทางฝั่งตะวันตกมีสภาพเป็นเทือกเขาและที่สูงลาดลงมา และมีลำน้ำ สายเล็ก ๆ ไหลจากทางตะวันตกไปทางตะวันออกลงสู่แม่น้ำแม่กลองเกือบทั้งสิ้น ขณะที่ทางฝั่ง ตะวันออกของแม่น้ำแม่กลองเป็นที่ลุ่มต่ำ และมีลำน้ำเล็ก ๆ แยกจากแม่น้ำแม่กลองไปออกยังที่ราบลุ่ม แม่น้ำท่าจีนและชายฝั่งทะเลอ่าวไทย เหตุนี้จึงมักมีการขุดคลองใหญ่น้อยจากแม่น้ำแม่กลองออกไป เลี้ยวเรียกสวนไร่นาที่มีอยู่มาก รวมทั้งการขุดคลองเพื่อการคมนาคมระหว่างแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน ขณะเดียวกันบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองก็มีความสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาแต่

ครั้งอดีต เกิดจากอิทธิพลของสภาพที่ตั้งที่มีลำคลองจำนวนมากและอยู่ติดชายฝั่งทะเล ทำให้มีเส้นทางคมนาคมที่สามารถติดต่อกับชุมชนต่าง ๆ บนผืนแผ่นดินใหญ่และกับภายนอกประเทศได้ทั้งทางบกและทางน้ำ เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดเป็นชุมชนเมืองท่า ชุมชนศูนย์กลางทางการค้า และชุมชนต่าง ๆ ที่มีพัฒนาการทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน (ศรีศักร, 2536 : 26-36)

จากสภาพภูมิประเทศของกลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างที่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มน้ำติดทะเล (Estuarine flood plain) สภาพพื้นที่เต็มไปด้วยลำคลองหลายร้อยสายที่แยกออกจากแม่น้ำแม่กลอง แผ่กระจายเป็นเครือข่ายอยู่ทั่วพื้นที่ และมีคลองจำนวนมากเชื่อมต่อกับทะเลโดยตรง ทำให้ได้รับอิทธิพลจากการขึ้นลงของน้ำทะเลที่เข้ามาตามแม่น้ำและคลองต่าง ๆ เป็นเหตุให้พื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างในเขตจังหวัดสมุทรสงคราม ต้องอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบน้ำที่แตกต่างกัน 3 ลักษณะ คือ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม หรือที่เรียกว่า “เมืองสามน้ำ” สุรจิต (2547 : 44) กล่าวว่า พื้นที่ในแถบนี้ได้รับน้ำจืดจากทางเหนือจากลำน้ำแม่กลองและลำน้ำย่อย ทางตะวันตกรับน้ำฝนและน้ำจืดจากลำน้ำย่อยที่อยู่ในเขตอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี ตามลักษณะพื้นที่ที่สูงจากเทือกเขาตะนาวศรีลงมาหาคลองวัดประดู่ โดยคลองธรรมชาติทุกคลองในเขตอำเภอปากท่อ อำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรี จะไหลลงมหา ทางด้านได้รับน้ำเค็มหรือน้ำทะเลจากอ่าวบางตะบูนเข้ามาทางคลองขุคย์สารและปากอ่าวแม่กลอง เข้ามาทางปากแม่น้ำและคลองย่อยต่าง ๆ ลักษณะของระบบสามน้ำถือเป็นลักษณะเฉพาะทางนิเวศวิทยาของพื้นที่ในแถบนี้ ที่เกิดจากตัวของแม่น้ำแม่กลองกับคลองทุกคลองที่แยกจากตัวแม่น้ำ เมื่อน้ำทะเลขึ้นจะดันน้ำจืดในลำน้ำและคลองต่าง ๆ ที่ไหลมาจากกาญจนบุรี และราชบุรีกลับขึ้นไปก่อน ดังนั้น ในช่วงหัวน้ำขึ้น 1 - 2 ชั่วโมงแรก จึงเป็นน้ำจืด ต่อมาชั่วโมงที่ 3 - 4 เมื่อน้ำทะเลเข้าผสมกับน้ำจืดมากขึ้น จะกลายเป็นน้ำกร่อย พอชั่วโมงที่ 5 - 6 จะเป็นน้ำเค็ม จึงเกิดเป็นสามน้ำในสายน้ำเดียวกัน จากลักษณะทางนิเวศวิทยาดังกล่าวทำให้พื้นที่อัมพวาส่วนใหญ่อยู่ในเขตระบบนิเวศน้ำกร่อย (แผนที่ 4-2)

ทั้งนี้ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และลักษณะทางนิเวศวิทยาของระบบน้ำดังกล่าว ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีการดำเนินชีวิต แบบแผนอาชีพ และการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โดยทำให้เกิดเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีรูปแบบและลักษณะการตั้งถิ่นฐานแตกต่างกันไป กล่าวคือ ชุมชนชาวนา ส่วนใหญ่อยู่ทางตอนบนของพื้นที่อำเภอดำเนินสะดวกขึ้นไป มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มหมู่บ้านชาวนา และเป็นแบบสลับกระจาย ในกรณีที่เป็นการทำไร่นาสวนผสม ชุมชนชาวสวน จะอยู่ทางตอนกลางตั้งแต่ช่วงสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกลงมาถึงอำเภอบางคนที อำเภออัมพวา และอำเภอเมืองสมุทรสงคราม จนถึงบริเวณถนนธนบุรี-ปากท่อ มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานเป็นแบบกระจายในพื้นที่เกษตร ส่วนชุมชนชาวประมง นาเกลือ และนากุ้ง จะอยู่เฉพาะพื้นที่ตอนล่างในเขตอำเภอเมืองสมุทรสงคราม และอำเภออัมพวาตอนล่าง ซึ่งเป็นพื้นที่น้ำเค็ม มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มตามแนวแม่น้ำลำคลอง อย่างไรก็ตาม ภาพรวมการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคมทางน้ำ (Riverine settlement)

วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 4-2 สภาพพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างและการแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมตามระบบนิเวศน้ำ

สัญลักษณ์ :

- ขอบเขตจังหวัด ————— ทางหลวงแผ่นดิน ←←← อิทธิพลจากการขึ้นลงของน้ำทะเล
- แม่น้ำ คลอง ————— ถนน ←←← อิทธิพลจากน้ำท่วมหลาก

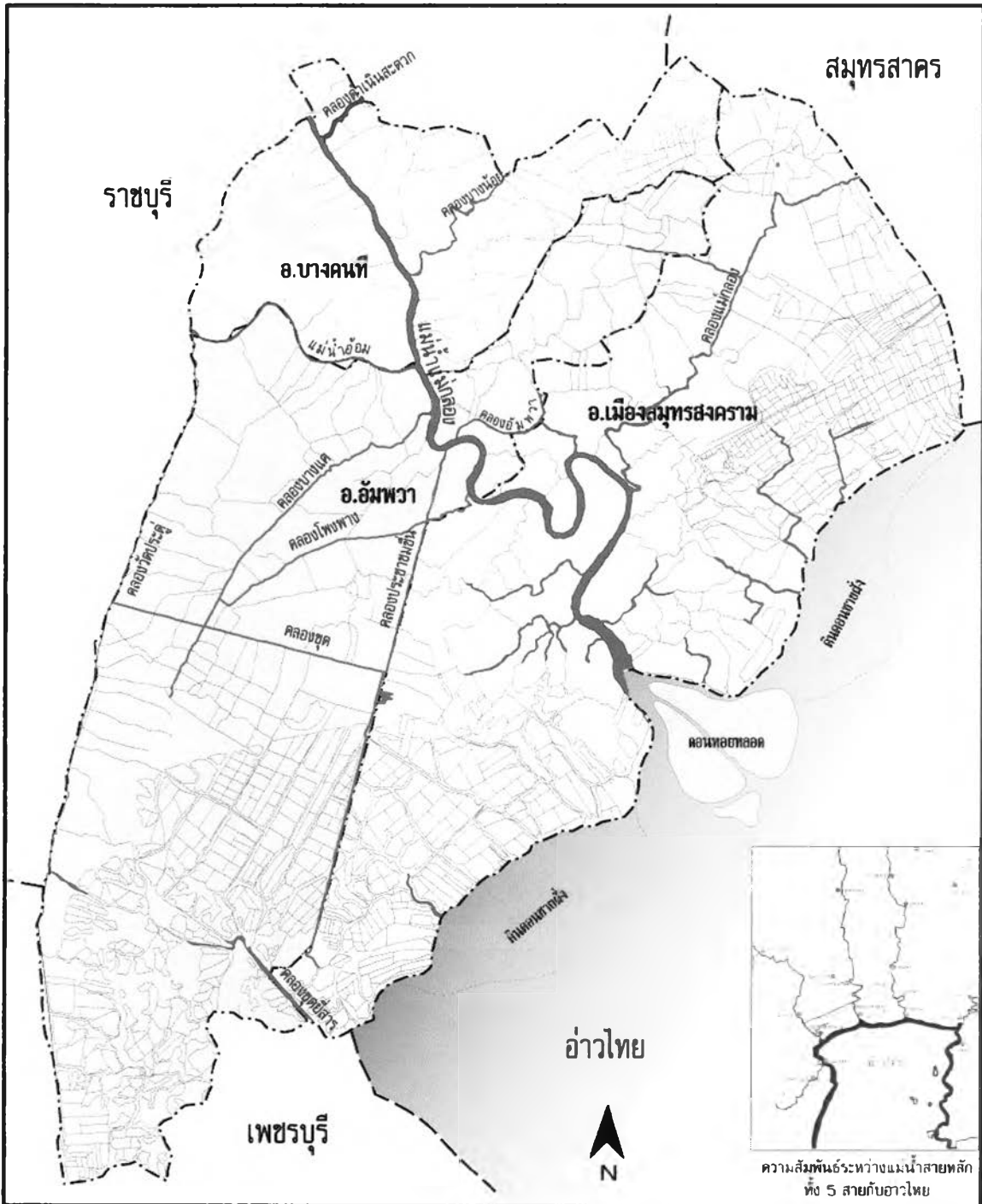
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร , 2543.

นอกจากนี้ ในแต่ละชุมชนจะมีศูนย์กลางของชุมชน มีลักษณะเป็นศูนย์กลางย่อยแบบชนบทสังคมเกษตรกรรม มีย่านการค้าบริการภายในท้องถิ่น (ในอดีตเป็นตลาดน้ำเกือบทั้งหมด) มีวัดและโรงเรียนเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่สำคัญ ชุมชนชนบทที่มีความหนาแน่นค่อนข้างมากส่วนใหญ่จะกระจุกตัวอยู่ตามแนวคลองหลักที่สำคัญ คือ คลองบางน้อย คลองอ้อม คลองบางแค คลองแม่กลอง คลองวัดประคู้ คลองประชามชื่น คลองลัดราชบุรี คลองโพหัก และตามหมู่บ้านชาวประมงแถบริมทะเล เช่น ยี่สาร และคลองโคน เป็นต้น ส่วนชุมชนเมืองซึ่งอยู่ในเขตเทศบาลต่าง ๆ ส่วนใหญ่มีที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองและคลองหลักที่สำคัญ เช่น เทศบาลเมืองสมุทรสงคราม เทศบาลตำบลอัมพวา เทศบาลตำบลกระดังงา เทศบาลตำบลบางนกแขวก เทศบาลตำบลดำเนินสะดวก เป็นต้น

สำหรับสภาพพื้นที่อำเภออัมพวา กล่าวได้ว่า มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากพื้นที่บริเวณโดยรอบ เพราะสภาพพื้นที่โดยทั่วไปมิเป็นที่ราบลุ่มเกิดจากดินตะกอนแม่น้ำมาทับถม มีแม่น้ำแม่กลองเป็นแม่น้ำสายหลัก มีคลองธรรมชาติและคลองขุดกว่า 144 สาย มีแพรก ลำราง ลำกระโดง ที่ขอยแยกออกจากคลองเข้าไปสู่สวนและป่าชายเลนอีกนับพันสายเชื่อมต่อกันเป็นเครือข่ายทั่วพื้นที่ (แผนที่ 4-3) และพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขาระบบนิเวศน้ำกร่อย หรือ “สองน้ำ” มีผลให้น้ำสามารถแผ่กระจายเข้าไปยังพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ได้ทั่วถึง ไม่ขาดแคลนน้ำ ระบบน้ำภายในพื้นที่ไหลถ่ายเทตลอดเวลา รวมถึงมีความอุดมสมบูรณ์และหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติทั้งบนบกและในน้ำ ขณะเดียวกันการมีที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากปากแม่น้ำหรือเป็นพื้นที่ที่ขายน้ำ ทำให้พื้นที่โดยทั่วไปของอัมพวามักได้รับผลกระทบจากอิทธิพลของธรรมชาติจากการขึ้นลงของระดับน้ำทะเล และผลพวงจากการพัฒนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในพื้นที่ทางตอนบนและตอนล่าง มีผลให้ผู้คนต้องปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ โดยเฉพาะจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศลุ่มน้ำที่เกิดขึ้นอยู่เป็นประจำ

การคมนาคมขนส่ง แต่เดิมการเดินทางสัญจรและการขนส่งลำเลียงผลผลิตทางการเกษตรในพื้นที่แถบนี้ อาศัยแม่น้ำลำคลองและท้องร่องสวนเป็นส่วนใหญ่ เพราะสภาพพื้นที่มีแต่แม่น้ำและคลองขอยจำนวนมาก จนกระทั่งมีถนนทางหลวงแผ่นดินตัดผ่านตั้งแต่ปี พ.ศ.2508 เป็นต้นมา ได้แก่ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 (สมุทรสงคราม-ดำเนินสะดวก) ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3093 (สมุทรสงคราม-ปากท่อ) ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 35 (ถนนพระราม 2) ถนนสายสมุทรสงคราม-อัมพวา-บางนกแขวก และมีทางหลวงชนบทหลายสายเชื่อมโยงถึงกันทุกตำบล รวมถึงมีทางรถไฟสายแม่กลอง-วงเวียนใหญ่ ซึ่งเป็นรถไฟสายที่อายุเก่าแก่สร้างเมื่อปี พ.ศ.2448 (แผนที่ 4-4) โดยมีบริการรถโดยสารประจำทางสาธารณะวิ่งระหว่างจังหวัด หรือผ่านจังหวัดสมุทรสงครามหลายสาย เช่น สายที่ 78 กรุงเทพฯ-ดำเนินสะดวก สายที่ 467 สมุทรสงคราม-ดำเนินสะดวก และสายที่ 976 กรุงเทพฯ-สมุทรสงคราม ฯลฯ และมีรถโดยสาร (รถสองแถว) วิ่งบริการภายในจังหวัดจำนวนกว่า 20 สาย โดยมีท่ารถอยู่ที่บริเวณตลาดแม่กลอง ทำให้การเดินทางถึงกันภายในจังหวัดและระหว่างจังหวัดมีความสะดวก โดยผู้คนหันมาเดินทางสัญจรทางบกมากขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างแม่น้ำสายหลัก
ทั้ง 5 สายกับอ่าวไทย

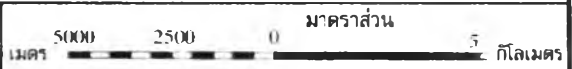
วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

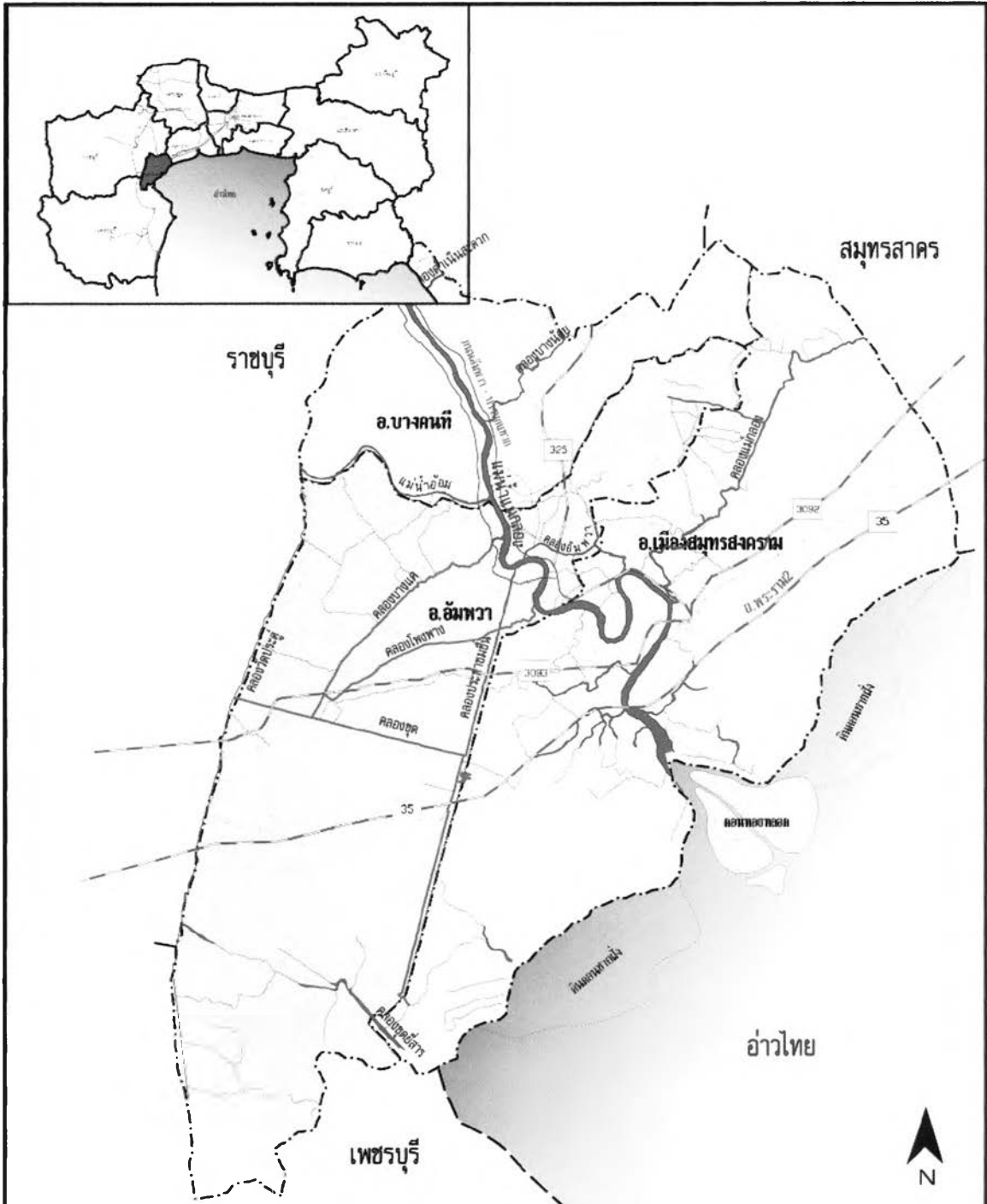
แผนที่ 4-3 ระบบโครงข่ายแม่น้ำลำคลองในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามและความสัมพันธ์กับแม่น้ำสายหลักสายอื่น

สัญลักษณ์ :

- · — · — ขอบเขตอำเภอ
- — — — ขอบเขตจังหวัด
- แม่น้ำ คลอง

ที่มา :

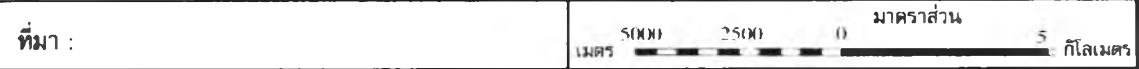

วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 4-4 โครงข่ายคมนาคมทางบกในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม และการเชื่อมโยงระดับภูมิภาค

สัญลักษณ์ :

- ขอบเขตอำเภอ ———— แม่น้ำ คลอง
- ขอบเขตจังหวัด ———— ทางหลวงแผ่นดิน
- ถนน

ส่วนการคมนาคมทางน้ำ จากสภาพพื้นที่ที่มีคลองซอยจำนวนมากแยกออกจากแม่น้ำแม่กลองไปยังพื้นที่บริเวณต่าง ๆ ได้โดยรอบ เช่น คลองแควอ้อม คลองบางแค คลองประชามชื่น คลองอัมพวา คลองแม่กลอง คลองผีหลอก และคลองท่าคา ฯลฯ จึงทำให้ในอดีตพื้นที่แถบอัมพวาเป็นย่านศูนย์กลางการค้าที่สำคัญและเป็นที่ตั้งของตลาดน้ำจำนวนมาก เนื่องจากการเดินทางและการขนส่งลำเลียงผลผลิตใช้เส้นทางน้ำเป็นหลัก โดยการเดินทางติดต่อภายในชุมชนหรือละแวกใกล้เคียงส่วนใหญ่ใช้เรือพายซึ่งแทบทุกบ้านจะมีเรือเป็นของตนเอง ส่วนการเดินทางระยะไกลในอดีตมีเรือเมล์วิ่งบริการจากตัวเมืองแม่กลอง - จังหวัดราชบุรี มีบริการเรือยนต์ และเรือหางยาวโดยสารสาธารณะ วิ่งรับส่งผู้โดยสารตามคลองหลักสายสำคัญถึงท่าเรือเทศบาลตำบลอัมพวา และมีบริการเรือข้ามฟากแม่น้ำแม่กลอง แต่ปัจจุบันบริการเรือดังกล่าวเหลือเพียงบริการเรือข้ามฟาก มีด้วยกัน 3 แห่ง คือ ท่าเทียบเรือหน้าท่าว่าการอำเภออัมพวา ท่าเรือหน้าวัดเกษม และท่าเรือหน้าวัดบางพรม

4.1.3) สภาพทางเศรษฐกิจ

จากการศึกษาสภาพเศรษฐกิจของชุมชนในพื้นที่แถบอัมพวาปัจจุบัน พบว่า ในภาพรวมฐานเศรษฐกิจหลักคือ ภาคเกษตรกรรม การใช้ที่ดินส่วนใหญ่จึงเป็นเพื่อการเกษตรทำสวนไม้ผลเศรษฐกิจ ส่วนภาคการค้าบริการที่ผ่านมามีสภาพซบเซาและไม่มีขยายตัวมาเป็นเวลานาน เนื่องด้วยถูกเมืองแม่กลองดึงดูดความเจริญออกไปนับตั้งแต่มีการตัดถนนผ่านพื้นที่ ซึ่งรายละเอียดสถานภาพทางเศรษฐกิจของพื้นที่แถบอัมพวาพอสังเขปมีดังนี้

ภาคเกษตรกรรม ถือเป็นอาชีพหลักที่สำคัญของคนในพื้นที่แถบอัมพวามาตั้งแต่อดีต โดยในปี พ.ศ.2547 มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งสิ้น 43,835 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 89.69 ของพื้นที่ศึกษา เป็นครัวเรือนเกษตรกร 4,853 ครัวเรือน หรือร้อยละ 44.13 ของครัวเรือนทั้งหมดในพื้นที่ศึกษา (ตารางที่ 4-1) พืชที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นไม้ผลไม้ยืนต้น ที่ปลูกกันมากได้แก่ มะพร้าวผล 18,093 ไร่ มะพร้าวตาล 4,690 ไร่ มะพร้าวอ่อน 1,035 ไร่ ส้มโอ 7,594 ไร่ ลิ้นจี่ 3,982 ไร่ กล้วยน้ำว่า 1,030 ไร่ และมะม่วง 440 ไร่ ตามลำดับ รวมถึงมีการปลูกพืชผัก 398 ไร่ ส่วนใหญ่เป็นพริกชี้หูสวน คะน้า แดงกวา และผักชี นอกจากนี้ ยังมีการประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่ยังคงพึ่งพิงธรรมชาติ เช่น ตกกุ้ง จับปลา และการเลี้ยงปลาในกระชัง โดยเป็นทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริมของผู้คนในพื้นที่แถบนี้

ภาคอุตสาหกรรม ในพื้นที่ศึกษาปี พ.ศ.2547 มีโรงงานอุตสาหกรรมทั้งสิ้น 24 โรง มีคนงาน 844 คน ทั้งหมดเป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กและไม่สอดคล้องกับฐานเศรษฐกิจของชุมชน แต่ใช้แรงงานจากคนในพื้นที่เป็นหลัก (ตารางที่ 4-2) นอกจากนี้ ยังมีการทำน้ำตาลมะพร้าวซึ่งถือเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่สำคัญ เป็นอาชีพหลักและสร้างรายได้อย่างมากให้กับคนในพื้นที่นี้มาเป็นเวลาช้านาน ในอดีตมีการทำน้ำตาลมะพร้าวเกือบทุกครัวเรือน มีเตาตาลกว่า 1,000 เตา แต่

ปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 200 กว่าเตา โดยอยู่ในพื้นที่ตำบลท่าคามากที่สุดประมาณ 185 เตารองลงมา คือ ตำบลบางนางลี่ 8 เตา ตำบลสวนหลวง 5 เตา ตำบลบางแค 3 เตา ตำบลปลายโพงพง 3 เตา ตำบลบางช้าง 1 เตา และตำบลอัมพวา 1 เตา (เจ้าหน้าที่พัฒนาการอำเภออัมพวา, สัมภาษณ์ 18 มิถุนายน 2548)

ตารางที่ 4-1 ข้อมูลพื้นที่ทำการเกษตรและครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา ปี พ.ศ.2547

ตำบล	พื้นที่ทั้งหมด (ไร่)	พื้นที่การเกษตร		ครัวเรือนทั้งหมด (ครัวเรือน)	ครัวเรือนเกษตรกร	
		ไร่	ร้อยละ		ครัวเรือน	ร้อยละ
ต.อัมพวา	1,562	736	47.11	1,470	114	7.76
ต.บางช้าง	2,876	2,646	92.00	1,147	396	34.53
ต.ท่าคา	5,278	5,010	94.92	1,132	665	58.75
ต.สวนหลวง	3,998	3,129	78.26	1,147	466	40.63
ต.บางแค	2,609	2,430	93.14	762	341	44.75
ต.แควอ้อม	2,930	2,763	94.30	513	318	61.99
ต.บางนางลี่	3,550	3,052	85.97	713	462	64.80
ต.เหมืองใหม่	8,355	7,269	87.00	1,148	822	71.60
ต.วัดประดู่	8,798	8,628	98.07	1,321	547	41.41
ต.ปลายโพงพง	8,920	8,145	91.31	1,644	722	43.92
รวม	48,876	43,835	89.69	10,997	4,853	44.13

ที่มา : สำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรสงคราม, 2548.

ตารางที่ 4-2 จำนวนโรงงานอุตสาหกรรม คนงาน และประเภทอุตสาหกรรมในเขตพื้นที่ศึกษา ปี พ.ศ.2547

ตำบล	จำนวนโรงงาน	คนงาน (คน)	ประเภทของอุตสาหกรรม
ต.อัมพวา	8	500	แปรรูปสัตว์น้ำแช่แข็ง โรงน้ำตาลหลอม ผลิตท็อฟฟี่ ตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป ผลิตภัณฑค์คอนกรีต ไม้แปรรูป
ต.บางช้าง	7	191	ผลิตภัณฑค์พลาสติก ผลิตภัณฑค์คอนกรีต ไม้แปรรูป ทำเครื่องเบญจรงค์ บรรจุแก๊สหุงต้ม อยู่ซ่อมรถยนต์
ต.ท่าคา	1	5	ผลิตขวดพลาสติก
ต.สวนหลวง	1	45	ล้างและชำแหละปลา
ต.วัดประดู่	4	88	สับและย่อยเปลือกมะพร้าว ผลิตน้ำปลา และ โรงเลื่อย
ต.ปลายโพงพง	3	15	ทำเฟอร์นิเจอร์ กิ่ง-เชื่อม โลหะ และอยู่ซ่อมรถยนต์
รวม	24	844	-

ที่มา : สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดสมุทรสงคราม, 2548.

ภาคการค้าและบริการ ปัจจุบันในพื้นที่ศึกษามีการประกอบธุรกิจการค้าและบริการจำนวนไม่มากและมีขนาดกิจการไม่ใหญ่เมื่อเทียบกับในอดีตและในเขตอำเภอเมืองสมุทรสงคราม โดยมีย่านพาณิชย์กรรมสำคัญเพียงแห่งเดียวตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบลอัมพวา บริเวณชุมชนตลาดอัมพวา กิจการส่วนใหญ่เป็นการค้าปลีกและค้าบริการ โดยเป็นร้านค้าประเภทที่จำเป็นต่อชีวิตประจำวัน ร้านอาหาร ของชำและเบ็ดเตล็ด รวมทั้งสิ้น 127 ร้าน และไม่มีสถานบริการบันเทิง (สำนักงานพาณิชย์จังหวัดสมุทรสงคราม, 2548) จากการสำรวจเกี่ยวกับการดำเนินกิจการพาณิชย์ พบว่า การขยายตัวของกิจการร้านค้าในพื้นที่อัมพวามีน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นร้านค้าดั้งเดิมที่ดำเนินกิจการมานานกว่า 20 ปี เนื่องจากอยู่ใกล้ตัวเมืองสมุทรสงครามเพียง 7 กิโลเมตร การคมนาคมมีความสะดวกมากขึ้น จึงทำให้เมืองอัมพวาถูกเมืองแม่กลองดึงดูดความเจริญด้านพาณิชย์กรรมไปจนเกือบหมด ทำให้บทบาทของเมืองอัมพวาตกลงเป็นเพียงชุมชนเกษตรกรรม และศูนย์กลางธุรกิจการค้าและบริการในระดับอำเภอเท่านั้น แต่ปัจจุบันการค้าและบริการเริ่มมีการขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะกิจการประเภทร้านอาหารและภัตตาคาร จากการขยายตัวด้านการท่องเที่ยวที่มีมากขึ้น รวมถึงกิจการประเภทที่พักและโรงแรมมีแนวโน้มขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่ส่วนใหญ่เป็นกิจการประเภทรีสอร์ตขนาดเล็ก และบ้านพักในลักษณะ Home stay ส่วนโรงแรมขนาดใหญ่มี 1 แห่ง กำลังอยู่ระหว่างการก่อสร้าง

4.1.4) สภาพทางสังคม และวัฒนธรรม

ลักษณะประชากร จากข้อมูลประชากรตามทะเบียนราษฎรในช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมา (ปี พ.ศ.2537 - พ.ศ.2547) พบว่า จำนวนประชากรในเขตพื้นที่ศึกษามีแนวโน้มลดลงในเกือบทุกตำบล ยกเว้น ตำบลบางช้างที่มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น แต่เมื่อนำข้อมูลประชากรในปี พ.ศ.2547 จากทั้ง 2 แหล่ง คือ จากงานทะเบียนราษฎร และจากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภออัมพวา ซึ่งเป็นการออกสำรวจประชากรที่อยู่อาศัยจริงในพื้นที่แต่ละตำบล พบว่า มีประชากรอาศัยอยู่จริงในพื้นที่เพียง 32,921 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 60.92 ของประชากรตามทะเบียนราษฎร และมีประชากรเป็นจำนวนมากถึง 21,108 คน ที่มีรายชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านแต่ไม่ได้อาศัยอยู่จริงในพื้นที่ โดยเฉพาะประชากรในตำบลบางช้าง ปลายโพรงพาง และวัดประดู่ ตามลำดับ (ตารางที่ 4-3) ทั้งนี้ ประชากรส่วนที่หายไปจำนวนดังกล่าวส่วนมากเป็นกลุ่มวัยทำงานที่ออกไปเรียนหนังสือ และออกไปทำงานอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพมหานคร ส่วนประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุ คือ มีอายุตั้งแต่ 40 ปีขึ้นไป (เจ้าหน้าที่พัฒนากรอำเภออัมพวา, สัมภาษณ์ 18 มิถุนายน 2548)

ตารางที่ 4-3 จำนวนประชากรรายตำบลในพื้นที่ศึกษา ปี พ.ศ.2537 และ พ.ศ.2547

ตำบล	จำนวนประชากร (คน)			จำนวนที่ต่างกัน ปี พ.ศ.2547 (คน)	การเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. 2537 – 2547) (คน)
	พ.ศ.2537	พ.ศ.2547	พ.ศ.2547		
เทศบาลตำบลอัมพวา	6,905	5,863	3,546	2,317	- 1,042
เทศบาลตำบลเหมืองใหม่	-	2,256	1,331	925	- 460
ต.เหมืองใหม่ (นอกเขต ทค.)	5,103	2,387	1,582	805	
ต.ท่าคา	6,107	5,672	4,320	1,352	- 435
ต.บางช้าง	6,790	7,793	3,400	4,393	1,003
ต.สวนหลวง	5,920	5,554	3,970	1,584	- 366
ต.แควอ้อม	2,657	2,540	1,423	1,117	- 117
ต.บางแค	3,872	3,852	2,584	1,268	- 20
ต.บางนางลี่	3,932	3,778	2,522	1,256	- 154
ต.วัดประดู่	6,332	5,890	3,193	2,697	- 442
ต.ปลายโพงพงา	8,966	8,444	5,050	3,394	- 522
รวม	56,584	54,029	32,921	21,108	- 2,555

ที่มา : งานทะเบียนราษฎร ที่ว่าการอำเภออัมพวา

หมายเหตุ* ข้อมูลจำนวนประชากรจากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภออัมพวา

สภาพสังคม และความเป็นอยู่ ลักษณะสังคมของชาวอัมพวาเป็นสังคมเกษตรกรรม มีโครงสร้างทางสังคมที่ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนไทยสัญชาติไทย รองลงมาเป็นชาวจีนและมอญ คนเหล่านี้แต่งงานกัน มีการผสมผสานระหว่างเชื้อชาติและวัฒนธรรมมาช้านาน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และบางส่วนนับถือศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ สภาพความเป็นอยู่โดยทั่วไปมีความสงบสุข ร่มเย็นมาแต่โบราณ มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำลำคลองและการทำมาหากินอยู่กับการทำสวนไม้ผลเป็นหลัก จึงมีนิสัยขยันหมั่นเพียร มัธยัสถ์ ทำให้ค่อนข้างมีฐานะดี นอกจากนี้ ยังมีจิตใจโอบอ้อมอารี ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี และศาสนา เห็นได้จากการสร้างวัดจำนวนมากและมีรูปแบบทางศิลปกรรมที่สร้างขึ้นตามประเพณีนิยมที่สืบทอดกันมา ปัจจุบันจังหวัดสมุทรสงครามมีวัดทั้งสิ้น 110 วัด อยู่ในอำเภออัมพวามากที่สุดถึง 46 วัด 1 มัสยิด ส่วนอำเภอเมือง มี 39 วัด 1 โบสถ์คริสต์ และอำเภอบางคนที 25 วัด 1 โบสถ์คริสต์ ยังไม่รวมวัดร้างอีกจำนวน 15 วัด (ไกรนุช, 2547 : 2) (แผนที่ 4-5) วัดเหล่านี้ถือเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดนี้อีกประการ นอกจากวัดจะเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความศรัทธาและความเชื่อในศาสนาแล้ว วัดหลายแห่งยังบ่งบอกถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของดินแดนในแถบนี้ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะวัดที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระราชวงศ์ตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น วัดอัมพวันเจติยาราม เป็นพระอารามหลวงตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา รวมถึงการที่กษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง และข้าราชการมาสร้าง ปฏิสังขรณ์ หรือเสด็จเยี่ยมวัดใดนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทาง

การเมือง สังคม และวัฒนธรรมระหว่างกษัตริย์ รัฐ กับชุมชนท้องถิ่น เป็นการทำบุญที่ทั้งสองฝ่ายได้พบปะกัน และเป็นสถาบันที่สร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมและวัฒนธรรมให้กับชุมชนมาโดยตลอด

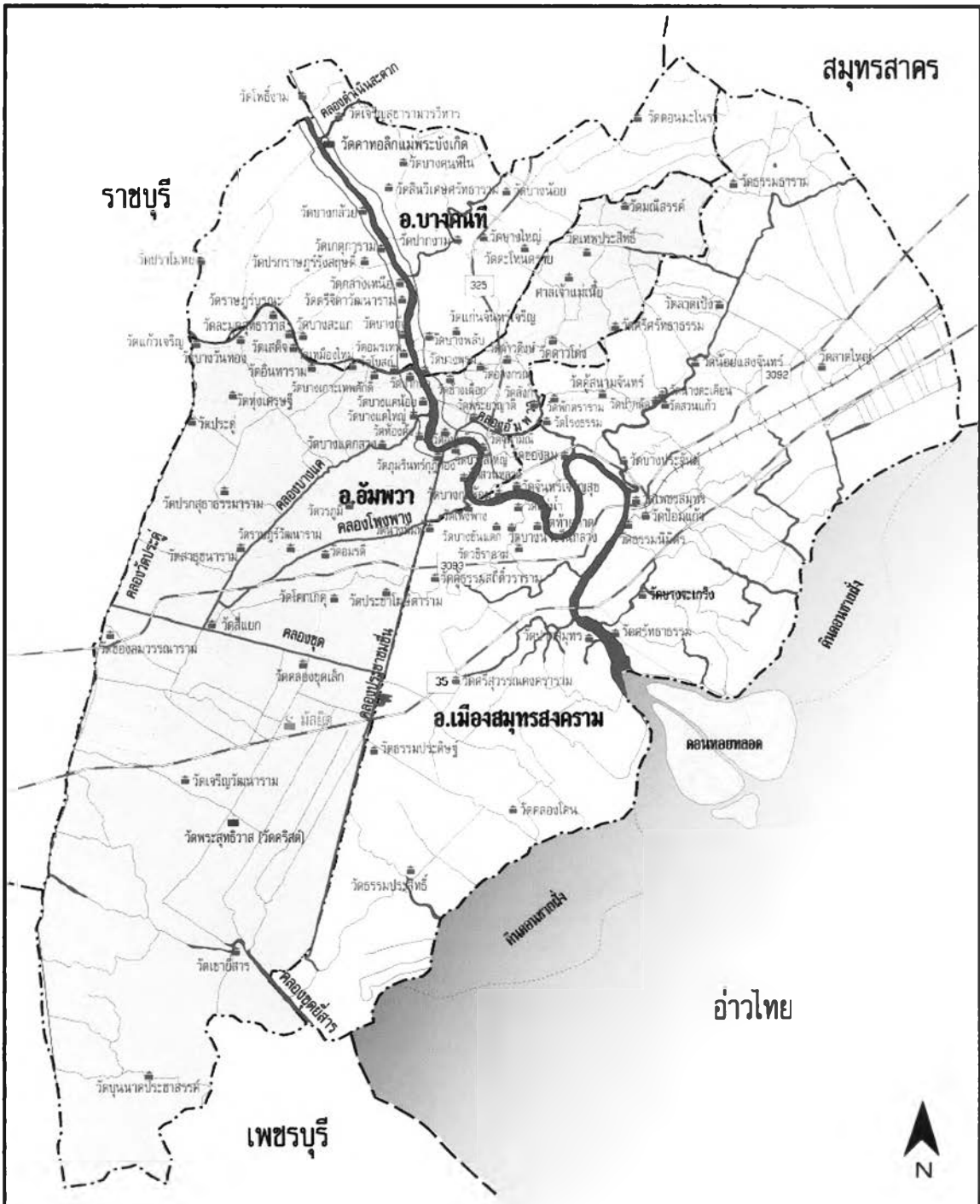
นอกจากนี้ พื้นที่แถบอัมพวายังเป็นดินแดนแห่งดนตรีไทย นาฏศิลป์ การแสดง และศิลปวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ เห็นได้จากมีนักดนตรีที่มีชื่อเสียงระดับชาติหลายท่าน มีวงดนตรีปี่พาทย์หลายวง การขับร้อง การแสดงหุ่นกระบอก จิตรกรรม และการเขียนลายเบญจรงค์ ซึ่งทั้งหมดยังคงสืบทอดมรดกมาถึงปัจจุบัน รวมถึงเรื่องของภูมิปัญญาในการจัดการธรรมชาติ เป็นองค์ความรู้ประจำท้องถิ่นที่พัฒนาขึ้นจากการสั่งสมถ่ายทอด และพัฒนาจากประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถของชาวบ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน ก่อให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตในทางที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ได้แก่ การทำสวนขร่อ่ง การทำน้ำตาลมะพร้าว การใช้เรือ การจับปลา ตกกุ้ง และอาหารการกิน เป็นต้น เหล่านี้เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นที่ยังคงพบเห็นได้ทั่วไปในวิถีชีวิตชาวอัมพวาปัจจุบัน

สถานที่สำคัญ และสิ่งที่น่าสนใจในพื้นที่อำเภออัมพวา จากพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำที่มีมายาวนาน มีสภาพทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศที่โดดเด่นเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และมีการสั่งสมของมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลายมาช้านาน ปรากฏให้เห็นและรับรู้ได้ทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม มีผลให้ปัจจุบันพื้นที่ในแถบอัมพวาเริ่มเป็นที่รู้จักและได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวมากขึ้น ซึ่งสถานที่สำคัญและสิ่งที่น่าสนใจในพื้นที่แถบอัมพวา ได้แก่ (แผนที่ 4-6)

- อุทยานพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (อุทยาน ร.๒) ภายในประกอบด้วย ลาน โขน สวนพันธุ์ไม้ในวรรณคดี พิพิธภัณฑสถานพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่เป็นเรือนไทยหมู่ 4 หลัง จัดแสดงศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และข้าวของเครื่องใช้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

- ศาสนาสถานที่สำคัญ ได้แก่ วัดอัมพวันเจติยาราม เป็นพระอารามหลวงสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นวัดต้นวงศ์ราชินิกุล ณ บางช้าง ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เมื่อปี พ.ศ.2500 ภายในบริเวณวัด ประกอบด้วย พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระอุโบสถที่ภายในมีจิตรกรรมฝาผนัง พระที่นั่งทรงธรรม พระตำหนัก พระปราสาท พระวิหาร และกุฏิใหญ่ที่มีลักษณะเป็นเรือนหมู่ทรงไทยใต้ถุนสูง นอกจากนี้ยังมี วัดบางกะพ้อม สร้างในสมัยกรุงธนบุรี ราวปี พ.ศ. 2312 มีวิหารรอยพระพุทธบาทจำลอง ผนังด้านในมีจิตรกรรมฝาผนังนูนบรรยายภาพพุทธประวัติ ทั้งดงาม วัดจุฬามณี วัดกุมรินทร์กุฎีทอง วัดบางแค่น้อย วัดบางแคใหญ่ และวัดปากน้ำ เป็นต้น

- ตลาดน้ำยามเย็น ตั้งอยู่บริเวณปากคลองอัมพวา เป็นโครงการของเทศบาลตำบลอัมพวา ที่จัดให้มีขึ้นเพื่อต้องการรื้อฟื้นตลาดน้ำอัมพวา และเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชนอัมพวา จัดให้มีทุกวันศุกร์-อาทิตย์ ตั้งแต่เวลา 16.00 – 20.00 น.

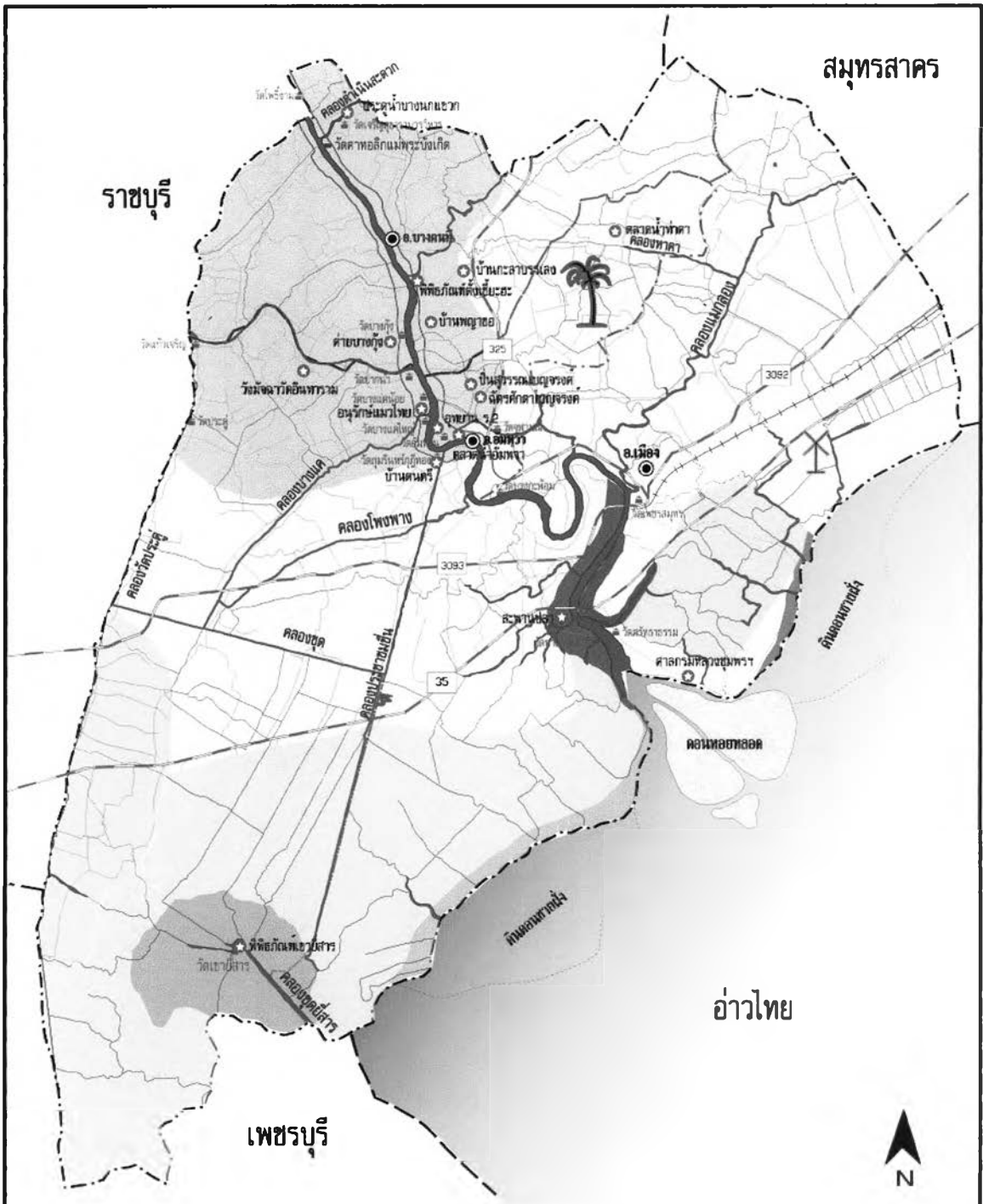
วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 4-5 ที่ตั้งศาสนสถานในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม

สัญลักษณ์ :

.....	ขอบเขตตำบล	————	แม่น้ำ คลอง	■	วัด (110 แห่ง)
- - - - -	ขอบเขตอำเภอ	————	ทางหลวงแผ่นดิน	■	มัสยิด (1 แห่ง)
————	ขอบเขตจังหวัด	————	ถนน	■	โบสถ์คริสต์ (2 แห่ง)

วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 4-6 ที่ตั้งสถานที่สำคัญและสิ่งที่น่าสนใจในการท่องเที่ยว จังหวัดสมุทรสงคราม

สัญลักษณ์ :

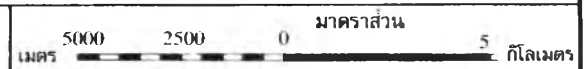
- ขอบเขตตำบล
- . - . - . ขอบเขตอำเภอ
- ถนน
- แม่น้ำ คลอง

- วัด
- โบสถ์คริสต์
- แหล่งท่องเที่ยว

- สวนผลไม้ผสมผสาน
- สวนมะพร้าว ลิ้นจี่ ส้มโอ
- สวนเตียน
- นาข้าว
- ดัวเมือง

- ประมงทะเล
- นาทุ่ง
- นาเกลือ
- ประมงชายฝั่ง ป่าชายเลน

ที่มา :

วงดนตรีปี่พาทย์ไทยที่มีชื่อเสียง

การถ่ายทอดศิลปการแสดงของไทยแขนงต่าง ๆ

การทำหัวโขน ว่าวจุฬา บ้านทรงไทยจำลอง และเครื่องกระเบื้องเบญจรงค์

รูปที่ 4-1 ศิลปหัตถกรรม การแสดง และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายในพื้นที่แถบอัมพวา

- ตลาดน้ำท่าคา หรือนักคลองพันลา ตั้งอยู่บริเวณคลองสวนทุ่ง หมู่ 2 ตำบลท่าคา เป็นตลาดน้ำวิถีไทยแบบดั้งเดิมแห่งเดียวของอัมพวาที่ยังคงสภาพเดิมไว้มากที่สุด การติดนัดถือตามอย่างโบราณ คือ ทุกวันขึ้น-แรม 2, 7 และ 12 ค่ำ ตั้งแต่เวลา 8.00 – 12.00 น.

- สวนไม้ผล ไม้ยืนต้น พื้นที่แถบอัมพวาเป็นดินแดนแห่งสวนที่มีชื่อเสียงมาแต่อดีต ปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นสวนส้มโอและลิ้นจี่ อยู่ในพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองแถบตำบลแควอ้อม บางแค และบางนางลี่ ขณะที่สวนมะพร้าวและการทำน้ำตาลมะพร้าวส่วนใหญ่อยู่ในตำบลท่าคา

- ศิลปหัตถกรรม การแสดง และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย เช่น การทำเบญจรงค์ ผลิตภัณฑ์จากเปลือกมะพร้าวและกะลามะพร้าว บ้านทรงไทยจำลอง หุ่นกระบอก คนตรีไทย การแปรรูปอาหาร ขนม และผลไม้ เป็นต้น (รูปที่ 4-1)

นอกจากนี้ ยังมีบ้านเรือนจำนวนมากที่ตั้งเรียงรายอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองและคลองต่าง ๆ ส่วนใหญ่ยังคงความเป็นเอกลักษณ์ของเรือนไม้และรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในอดีตที่งดงามไว้ได้ นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของชุมชนริมน้ำ ทั้งนี้ สามารถชมสภาพบ้านเรือนและวิถีชีวิตของผู้คนริมน้ำ รวมถึงการชมหิ่งห้อยในยามค่ำคืนได้ด้วยการล่องเรือเที่ยวชม

4.2) พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา

จากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์และพัฒนนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำในพื้นที่อำเภออัมพวาและพื้นที่ใกล้เคียงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมถึงข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ในปัจจุบัน ประกอบกับข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม แผนที่ทางภูมิศาสตร์ ภาพถ่ายทางอากาศในช่วงเวลาต่าง ๆ และการสัมภาษณ์พูดคุย สามารถนำมาวิเคราะห์แบ่งช่วงพัฒนาการของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม แบ่งเป็น 4 ช่วงเวลา (ยุค) ด้วยกัน คือ

ช่วงที่ 1 : ยุคบุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน (สมัยปลายอยุธยา – ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ.2485)

ช่วงที่ 2 : ยุคชุมชนคนทำน้ำตาลมะพร้าว (ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ.2485 – 2520)

ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย (ปี พ.ศ.2520 – พ.ศ.2544)

ช่วงที่ 4 : ยุคอัมพวาปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2545 – ปัจจุบัน)

ทั้งนี้ การแบ่งช่วงพัฒนาการของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวาดังกล่าว พิจารณาจากการปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นหลัก ซึ่งในความเป็นจริงแต่ละช่วงของพัฒนาการ ไม่ได้แยกขาดจากกันอย่างชัดเจน แต่เป็นช่วงการเปลี่ยนผ่านที่มีลักษณะเหลื่อมซ้อนกัน อยู่ในที่นี้เป็นเพียงการชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับผู้คน กิจกรรม และพื้นที่ ซึ่งปรากฏให้เห็นในลักษณะทางกายภาพ การทำมาหากิน ความเป็นอยู่ และการใช้พื้นที่ อันเป็น

ลักษณะสำคัญของชุมชนที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น ด้วยมีปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่ผลักดันให้เกิดขึ้น ทั้งนี้ พัฒนาการของชุมชนในแต่ละช่วงได้แบ่งประเด็นหลัก ๆ ที่นำเสนอ ประกอบด้วย ลักษณะทางกายภาพ ลักษณะทางเศรษฐกิจ ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.2.1) ช่วงที่ 1 : ยุคบุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน (สมัยปลายอยุธยา – ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2)

การตั้งถิ่นฐานของ “ชุมชนริมน้ำชาวสวน” ในพื้นที่แถบอัมพวา กล่าวได้ว่า เริ่มต้นประมาณช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อกับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ.2310 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่ชาวลุ่มน้ำแม่กลองทั้งบริเวณปากอ่าวแม่กลอง และชาวสวนริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง รวมทั้งชาวบ้านจากอยุธยา และจากบริเวณอื่น ๆ พากันละทิ้งบ้านเรือนอพยพหนีภัยสงคราม ด้วยการบุกเบิกพื้นที่ถอยร่นเข้าไปในบริเวณที่เป็นลำคลองสายย่อย ๆ สองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ประกอบกับต่อมาได้มีการกวาดต้อนผู้คนเชื้อชาติต่าง ๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานภายหลังบ้านเมืองสงบ ส่งผลให้พื้นที่ในแถบนี้มีผู้คนมาตั้งบ้านเรือนอยู่หนาแน่น การตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกส่วนใหญ่เกิดขึ้นบริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง และริมคลองสายใหญ่ต่าง ๆ โดยเฉพาะบริเวณปากคลอง เช่น คลองอัมพวา คลองบางจาก คลองแควอ้อม คลองบางแค คลองโพรงพาง รวมทั้งคลองย่อยสายต่าง ๆ หรือที่เรียกว่า อยู่ในสวน ไม่ว่าจะเป็น คลองเปิ้ง คลองโพธิ์ คลองถัดตาโชติ คลองดาวดิงษ์ คลองท่าคา ฯลฯ ซึ่งแต่ละแห่งมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป โดยในสมัยรัชกาลที่ 2 - 3 ชาวเขมรอพยพมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่แถบบริเวณที่เรียกกันว่า เขมรบ้านหมู ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลบางสะแก อำเภอบางคนที ซึ่งอยู่ริมคลองแควอ้อมคนละฟากกับตำบลเหมืองใหม่ อำเภออัมพวา ส่วนชาวมอญมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยอยุธยา ธนบุรี จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยมาตั้งถิ่นฐานหนาแน่นบริเวณสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ตั้งแต่อำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี รวมทั้งในจังหวัดกาญจนบุรี มีทั้งที่อพยพมาจากพม่า และที่โยกย้ายขยายตัวจากกรุงเทพฯ ลงมาตามลำน้ำถึงแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง นอกจากมาตั้งบ้านเรือนหนาแน่นแถบจังหวัดราชบุรีแล้ว ชาวมอญบางส่วนยังได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเขตจังหวัดสมุทรสงครามด้วย โดยเฉพาะในแถบวัดปฐมกถาวาส ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเมืองสมุทรสงคราม นอกจากนี้ ยังมีชาวมุสลิมอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แถบคลองแขก ปัจจุบันอยู่ในเขตหมู่ 9 ตำบลปลายโพรง มีชาวไทยมุสลิมกว่าร้อยละ 90 ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ตามริมคลองแขก กล่าวกันว่าบรรพบุรุษของชาวไทยมุสลิมเหล่านี้อพยพมาจากกรุงเทพฯ ย่านมีนบุรี บางมด และบางส่วนอพยพมาจากจังหวัดเพชรบุรีเมื่อประมาณ 200 ปีมาแล้ว โดยชาวมุสลิมที่อพยพมาอยู่ที่บ้านคลองแขกช่วงแรกประกอบอาชีพเลี้ยงปลา และนำมาทำปลาเค็มแห้งขาย ก่อนที่จะมาทำน้ำตาลมะพร้าวกันในช่วงหลัง ปัจจุบันบ้านคลองแขกมีมัสยิด 1 หลัง สร้างเมื่อปี พ.ศ.2530 สำหรับประกอบพิธีทางศาสนา เป็นมัสยิดหลังเดียวในจังหวัดสมุทรสงคราม และมีกูโบร์หรือสุสานฝังศพด้วย (อนุสรณ์ และคณะ, 2545 : 20-23)

นอกจากผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งที่อพยพภัยหนีสงครามและถูกกวาดต้อนมาข้างต้นแล้ว ช่วงปลายสมัยอยุธยายังมีชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพอยู่ในพื้นที่แถบอัมพวามีสัดส่วนมากที่สุด ในบรรดากลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามา ส่วนหนึ่งเป็นชาวจีนที่อพยพมาตั้งแต่สมัยอยุธยาต่อเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 มาอาศัยอยู่หนาแน่นในเขตชายฝั่งทะเลและบริเวณที่ลุ่มแม่น้ำสายใหญ่ ๆ โดยเฉพาะด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ตั้งแต่ปากแม่น้ำแม่กลองจนถึงเมืองกาญจนบุรี ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่มีความชำนาญพิเศษ เช่น การเดินเรือ การค้าขาย หรือเป็นผู้ที่มีวิชาความรู้ในแง่การเป็นขุนนางหรือข้าราชการมาก่อน ขณะที่ชาวจีนอพยพในสมัยรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรยากจน อพยพมาประเทศไทยเพื่อปรับปรุงฐานะทางเศรษฐกิจของตนให้ดีขึ้น ชาวจีนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เข้ามาประกอบอาชีพเป็นกรรมกรในเรือกสวนไร่ นาตามเมืองต่าง ๆ เช่นเดียวกับในพื้นที่แถบอัมพวาที่มีชาวจีนกลุ่มนี้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นจำนวนมาก โดยบางส่วนเข้ามาตั้งรกรากทำสวน บางส่วนมาเป็นแรงงานรับจ้างยกร่องสวนให้กับคนท้องถิ่น โดยจะปลูกพืชผักบนคันสวนระหว่างการปลูกมะพร้าวเป็นค่าตอบแทน เมื่อปลูกมะพร้าวเสร็จก็ย้ายไปรับจ้างยกร่องสวนให้กับเจ้าของรายอื่นต่อไป ขณะเดียวกันชาวจีนอพยพเหล่านี้มักชักชวนให้ญาติพี่น้องอพยพตามมา หลังจากที่ตนเองสามารถตั้งตัวได้ หรือมองเห็นช่องทางในการประกอบอาชีพ (เพ็ญอ้าง : 24-26) ส่งผลให้มีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพอยู่ในแถบอัมพวาเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม ชาวจีนที่พากันมาตั้งถิ่นฐานหนาแน่นเป็นชุมชนชาวจีน ส่วนใหญ่ไม่ได้ปฏิบัติตามริมคลองสายใหญ่ หรือ “ในอุ้ในสวน” แต่เป็นบริเวณปากคลองสายใหญ่ที่สบกับแม่น้ำแม่กลอง เช่น บริเวณปากคลองบางแค มีการตั้งถิ่นฐานจนเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ประกอบอาชีพค้าขาย ขายตั้งแต่ของโชห่วย น้ำแข็ง กาแฟ ก๋วยเตี๋ยว เปลือกพยอม มะพร้าว น้ำตาลปีบ ไปจนถึงการเป็นเจ้าของกิจการต่อเรือ โรงเลื่อย โรงงานน้ำปลา โรงงานน้ำส้มสายชูจากน้ำตาลมะพร้าว ฯลฯ ชุมชนชาวจีนนี้มีอาณาบริเวณครอบคลุมไปถึงบริเวณปากคลองบางนางลี่ที่มีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนจนเป็นชุมชนขนาดใหญ่ และประกอบกิจการคล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะมีอยู่ยารือ คานเรือ ขณะที่ฝั่งตรงข้ามซึ่งอยู่อีกฝั่งของแม่น้ำแม่กลองคือ ปากคลองบางจาก และปากคลองอัมพวา โดยเฉพาะบริเวณตลาดอัมพวาจัดเป็นชุมชนชาวจีนขนาดใหญ่ที่ประกอบอาชีพค้าขาย ลักษณะชุมชนเป็นบ้านห้องแถวริมคลอง และมีเรือต่อจอดเต็มไปหมด มีทั้งที่เอาของลงเรือขายไปขายตามบ้านสวนที่อยู่ในคลองต่าง ๆ ของที่ขายมีสารพัดแล้วแต่ความถนัดของคนขาย โดยซื้อของจากร้านโชห่วยในตลาดมาอีกที ส่วนร้านค้าบนบกก็เป็นของคนจีนที่เอาของมาจากกรุงเทพฯ และยังมีการประกอบกิจการต่าง ๆ มากมาย ได้แก่ โรงตีเหล็ก ร้านตัดเสื้อผ้า ร้านเสริมสวย ร้านตัดผม ร้านขายทอง ไร่ขายเหล็ก เครื่องยนต์ อุปกรณ์ต่าง ๆ และร้านขายยา เป็นต้น นอกจากนี้บริเวณตลาดอัมพวายังมีโรงเจชื่อ ช่งเป่าเฮงเต็ง เดิมเป็นศาลเจ้า ต่อมาเจ้าของยกที่ดินให้เป็นโรงเจ รวมทั้งมีโรงเรียนจีน 2 แห่ง คือ โรงเรียนยกเอ็ง ในช่วงปี พ.ศ.2490 – 2510 เป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงมากในเชิงกีฬาบาสเก็ตบอล และโรงเรียนกวดตง (เพ็ญอ้าง : 26)

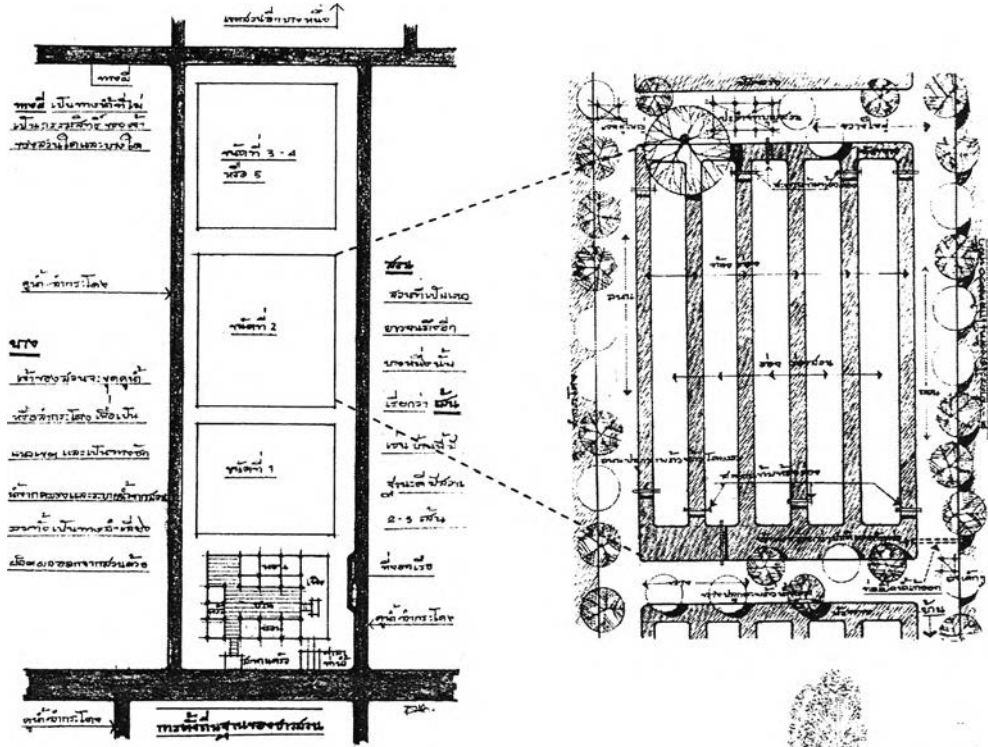
ทั้งนี้ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2400 เป็นต้นมาพื้นที่แถบอัมพวามีประชากรเข้ามาในอยู่อาศัยจำนวนมากขึ้นด้วยมีสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก จากการที่รัฐประกาศยกเลิกระบบแรงงานเกณฑ์และระบบทาส ในปี พ.ศ.2417 ประการที่สอง จากการที่รัฐมีนโยบายพัฒนาเครือข่ายแม่น้ำลำคลอง เพื่อความสะดวกในการคมนาคมและการลำเลียงผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลมาจากการเซ็นสนธิสัญญาเบาริ่งกับประเทศอังกฤษและชาติตะวันตก ในปี พ.ศ.2338 โดยในปี พ.ศ.2403 พระภิกษุสมมติปริวรรณได้เสนอขุดคลองภาษีเจริญจากกรุงเทพฯ สู่มแม่น้ำท่าจีน ต่อมาในปี พ.ศ. 2409 เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ทรงให้ขุดคลองดำเนินสะดวก ขยายคลองภาษีเจริญจากแม่น้ำท่าจีนไปยังแม่น้ำแม่กลอง คลองทั้ง 2 ขุดขึ้นเพื่อความสะดวกสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมน้ำตาล และในปี พ.ศ.2411 (ปลายสมัยรัชกาลที่ 4) ทรงให้ขุดคลองประชามขึ้น ซึ่งแยกจากคลองบางลี่ไปออกคลองโพงพางเชื่อมต่อกับอ่าวบางตะบูน เพื่อย่นระยะทางขนส่งสินค้าทางทะเลจากเพชรบุรี หลังจากการขุดคลองประชามขึ้นส่งผลให้ผู้คนพากันเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหนาแน่น ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนรวมทั้งชาวไทยที่มีฐานะ โดยมาตั้งบ้านเรือนบริเวณปากคลองแยกจากคลองบางลี่ ประกอบอาชีพค้าขาย ทำโรงน้ำส้มสายชูจากน้ำตาลมะพร้าว โรงฝิ่น และห้องแถว ถัดเข้ามาด้านในมีทั้งคนไทยและคนจีนตั้งบ้านเรือนสลับกันไปจนถึงจุดตัดกับคลองโพงพางบริเวณวัดนางพิมพ์ สำหรับคนไทยที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบนี้ มีทั้งที่เพิ่งเป็นอิสระจากระบบไพร่หรืออพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำมาหากิน เป็นผู้คนที่อพยพมาจากแถบดำเนินสะดวกเคยทำสวนเตียน ปลูกพืชผัก และไม้ล้มลุก และอีกกลุ่มเป็นคนที่มาจากจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดเพชรบุรี เข้ามาถือสวนหรือเช่าสวนของชาวสวนที่อยู่แต่เดิม หลังจากนั้นเมื่อสามารถเก็บเงินได้ก็ซื้อที่ทำสวนเป็นของตนเอง แต่หากเป็นพื้นที่ด้านในหรือปลายคลอง เช่น คลองบางแค คลองโพงพาง คลองประคู้ ฯลฯ ก็สามารถบุกเบิกจับจองพื้นที่ซึ่งเป็นป่ากร้างโดยไม่ต้องซื้อ มีทั้งบุกเป็นทุ่งนา เป็นร่องสวน ทำนาในร่อง แล้วปลูกมะพร้าวทำตาล การยกเลิกระบบแรงงานเกณฑ์และระบบทาสไม่เพียงแต่ส่งผลให้คนจากภายนอกอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบอัมพวา ยังส่งผลให้บรรดาข้าทาสในแถบนี้พากันจับจองที่ดินเพื่อตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินหลังจากได้รับอิสรภาพด้วย

กล่าวได้ว่า ช่วงตั้งแต่สมัยปลายอยุธยาจนถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2484) เป็นช่วงที่พื้นที่ในแถบอัมพวามีคนกลุ่มต่าง ๆ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพมากขึ้นเป็นระยะ ส่งผลให้พื้นที่แถบนี้ที่เดิมมีการตั้งถิ่นฐานเบาบาง กลายเป็นย่านที่มีผู้คนหลากหลายกลุ่มมาอยู่อาศัยร่วมกัน มีการประกอบอาชีพเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างกลมกลืน และเป็นย่านที่มีชื่อเสียงรู้จักกันดีในนาม “สวนนอกบางช้าง” เหล่านี้ต้องผ่านช่วงเวลาของการปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขต่าง ๆ โดยเฉพาะเงื่อนไขทางนิเวศวิทยา ส่งผลให้ความเป็นชุมชนริมน้ำชาวสวนในแถบอัมพวามีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากชุมชนชาวไร่ชาวนาทั่วไป ไม่ว่าจะเป็น ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน บ้านเรือน การทำมาหากิน วิถีชีวิต สภาพสังคม และวัฒนธรรม ซึ่งจะกล่าวในลำดับต่อไป

1) ลักษณะทางกายภาพ และการตั้งถิ่นฐาน

จากสภาพทั่วไปของอัมพวาที่มีลักษณะเฉพาะโดดเด่นทางภูมิศาสตร์และนิเวศวิทยา ไม่ว่าจะเป็น ลักษณะพื้นที่ที่มีแม่น้ำแม่กลองและลำคลองนับร้อยเชื่อมต่อกันเป็นเครือข่ายทางน้ำทั่วพื้นที่ ระบบนิเวศที่สัมพันธ์กับการขึ้น-ลงของระดับน้ำทะเล ทำให้เกิดระบบการไหลเวียนของน้ำภายในพื้นที่ที่มีการถ่ายเทได้อย่างสะดวกตลอดเวลา และมีระบบนิเวศอยู่ในเขตน้ำกร่อย หรือ “สองน้ำ” ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น รวมถึงการมีระบบนิเวศที่มีฤดูน้ำหลาก โดยในช่วงก่อนมีการสร้างเขื่อนต่าง ๆ ในจังหวัดกาญจนบุรี พื้นที่เขตจังหวัดสมุทรสงครามจะมีน้ำเหนือไหลหลากมาท่วมในช่วงฤดูฝนต่อกับต้นฤดูหนาวของทุกปี ท่วมอยู่ประมาณเดือนกว่า ยกเว้นบางพื้นที่ที่เป็นที่ต่ำจะท่วมนานกว่านั้น ทำให้ต้นมะพร้าวและต้นไม้ต่าง ๆ ถูกน้ำท่วมหมด แต่ยังสามารถทำตาลได้โดยเอากระบอกตาลใส่เรือแล้วพายไปเก็บน้ำตาล ในช่วงเวลานั้นสภาพพื้นที่โดยทั่วไปมีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก สัตว์น้ำมีปริมาณมากและหลากหลายชนิด ดินอุดมไปด้วยธาตุอาหารจากตะกอนปุ๋ยธรรมชาติที่มาทับถม การทำสวนในพื้นที่แถบนี้จึงไม่ต้องใส่ปุ๋ย การปรับปรุงดินส่วนใหญ่ทำเพียงการไถยเลนจากท้องร่องไปกลบที่โคนต้นไม้ ขณะเดียวกันน้ำเหนือที่หลากมาจะพัดพาพวกปลวกที่กัดกินมะพร้าว มด และแมลงตัวอ่อนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในดินไปกับน้ำ ถือเป็น การควบคุมแมลงศัตรูพืช โดยวิธีธรรมชาติ ปัญหาโรคแมลงระบาดจึงไม่ค่อยมี

จากสภาพของพื้นที่ดังกล่าว ส่งผลให้การทำเกษตรในพื้นที่แถบนี้ต้องปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขทางนิเวศวิทยา โดยทำเป็น “ระบบสวนร่อง” มีการขุดคูหรือท้องร่องขนาดกว้างพอข้ามได้ (ประมาณ 3 – 4 วา) การขุดร่องจะทำขนานกันหลาย ๆ ร่อง สวนที่ขุดร่องและมีคันดินหรือถนนรอบแปลงหนึ่งเรียกว่า สวน 1 ชนิด ส่วนคันดินขนาดใหญ่ที่ขุดร่องให้สูงขึ้นจากระดับพื้นดินโดยมีท้องร่องล้อมรอบสวนนั้น ทำหน้าที่เป็นคันกั้นน้ำจากภายนอกในฤดูน้ำหลากเพื่อป้องกันสวนล่ม หากปีใดมีน้ำมากการแบ่งชนิดสวนจะช่วยไม่ให้สวนล่มทั้งหมด สามารถป้องกันส่วนที่เหลือไว้ได้ทัน นอกจากนี้ยังทำให้การดูแลรักษาพืชผลในสวนทำได้ง่าย เพราะเห็นการแบ่งชนิดหรือประเภทของไม้ที่ปลูกไว้หลายอย่างได้ชัดเจน รวมทั้งที่บนคันสวนก็ใช้ปลูกพืชผลแสดงแนวอาณาเขตได้อีกด้วย ส่วนร่องน้ำในสวนจะทำหน้าที่เป็นสระกักเก็บน้ำไว้ใช้โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้ง โดยมีท่อสำหรับระบายน้ำเข้าออกในร่องสวน (อาภรณ์, 2541 : 210–212) สำหรับการขุดแพรง ลำราง ลำกระโดง เชื่อมต่อกับชนิดสวนนั้น ก็เพื่อเพิ่มพื้นที่แผ่หน้าให้ระบบน้ำเชื่อมโยงถึงกันและมีสภาพคล่องในการถ่ายเท ส่งผลให้พื้นที่ในแถบจังหวัดสมุทรสงครามที่แม่อยู่ติดทะเล มีความสูงจากระดับน้ำทะเลไม่มาก และได้รับอิทธิพลจากการขึ้นลงของน้ำทะเลวันละหลายเมตร แต่น้ำไม่ท่วมเมืองหรือท่วมเพียงครู่เดียวก็ลง เพราะได้มีการขุดทางน้ำดังกล่าวเอาไว้เป็นพื้นที่แผ่รับน้ำเวลาน้ำขึ้น และในเวลาฤดูน้ำหลาก

รูปที่ 4-2 ลักษณะของสวนกร่อง และการจัดวางพื้นที่สวน
ที่มา : สมใจ, 2545 : หน้า 7 - 8

การทำสวนแบบกร่องดังกล่าวเป็นลักษณะเด่นของรูปแบบการทำเกษตรที่ถูกพัฒนาขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่ม ถือเป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวม ทั้งการจัดการน้ำ และการปรับปรุงดินที่มีประสิทธิภาพ เพราะอินทรีย์วัตถุจากระบบสวน ไม่ได้สูญหายไปกับน้ำ แต่จะตกตะกอนอยู่ในท้องร่องกลายเป็นปุ๋ยธรรมชาติ ให้ชาวสวนได้ลอกหรือโกยขึ้นมาใช้เพื่อปรับปรุงดิน ในช่วงหน้าแล้ง และการกร่องยังช่วยให้ต้นไม้มีพื้นที่หยั่งรากได้พอเพียง รวมถึงเป็นการจัดการพืชพรรณที่เหมาะสม เพราะสภาพดินในบริเวณนั้นเป็นดินเค็มไม่สามารถปลูกพืชชนิดอื่นได้ดีเท่ามะพร้าว และมะพร้าวตาลเป็นพืชที่ไม่ชอบน้ำขัง ไม่นำน้ำจืดหรือน้ำเค็ม แต่ชอบสภาพพื้นที่ที่มีระบบน้ำเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาและไม่ไช้ที่ดอน การปลูกจึงให้ผลดี (สุรจิต, 2545 : 75) เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า คนในสมัยนั้นมองธรรมชาติอย่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันเป็นระบบ และการจัดการสวนที่ดี ต้องมีความสอดคล้อง สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของดินและน้ำในบริเวณพื้นที่ราบลุ่ม เพื่อให้เกิดเป็นระบบการผลิตที่สามารถตอบสนองต่อการดำเนินชีวิตของคนในพื้นที่นั้น

ส่วนลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของผู้คนในแถบนี้ เนื่องจากเป็นชุมชนชาวสวนเริ่มแรกจะตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง บริเวณคู้้งน้ำ หรือบริเวณที่โค้งลำคลองมาบรรจบกัน หรือบริเวณทางแยกแม่น้ำ แล้วค่อย ๆ มีการขยายตัวภายหลังเข้าไปตามลำคลองสายหลัก และคลองย่อยต่าง ๆ เช่น คลองอัมพวา คลองบางจาก คลองแควอ้อม คลองบางแค คลองประชาขมขึ้น คลองดาวดึงษ์ คลองโพรงพาง และคลองท่าคา เป็นต้น นอกจากนี้ ยังสังเกตได้จากวัดเก่าที่ตั้งเรียงรายอยู่

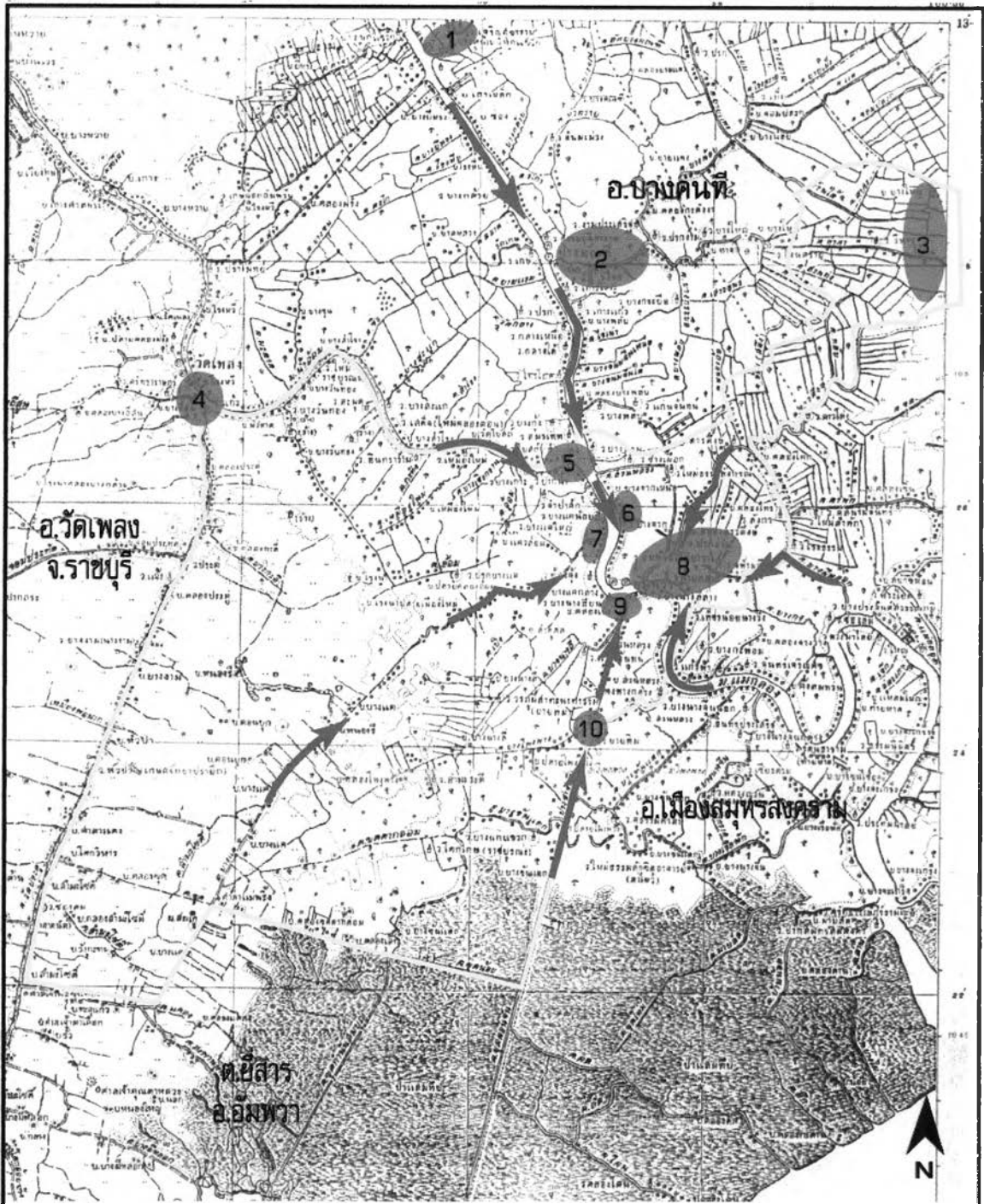
ตามสองฝั่งของลำน้ำ ซึ่งชุมชนมักยึดวัดเป็นศูนย์กลางในการกระจายตัวของชุมชน รวมทั้งมีศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าที่มีลักษณะเป็นตลาดน้ำตั้งอยู่บริเวณปากคลองหรือย่านที่สำคัญ สำหรับลักษณะการตั้งบ้านเรือนโดยทั่วไปในพื้นที่แถบอัมพวา แบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ (แผนที่ 4-7)

(1) การตั้งบ้านเรือนหนาแน่นเป็นชุมชนย่านการค้าสำคัญ ในขณะนั้นคือ บริเวณชุมชนคลองอัมพวา มีบทบาทเป็นทั้งศูนย์กลางการบริหาร-การปกครอง และศูนย์กลางการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญ เป็นย่านชุมชนที่มีความหนาแน่นมากที่สุดในแถบอัมพวา ลักษณะของชุมชนมีการตั้งบ้านเรือนตลอดแนวสองฝั่งคลองอัมพวา และมีศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ คือ ตลาดน้ำอัมพวา (ปากง่าม) ในสมัยนั้นมีลักษณะเป็นตลาดน้ำ มีเรือนแพและเรือนแถวเพื่อการค้าของชาวจีนหรือชาวไทยเชื้อสายจีนตั้งอยู่ตลอดแนวสองฝั่งคลอง สภาพพื้นที่ด้านหน้าเป็นเรือนแถวไม้สร้างต่อเนื่องกันเป็นแนวยาว มีการปลูกไม้ผลเป็นสวน ไร่ด้านหลัง และมีบ้านเดี่ยวซึ่งมีลักษณะเป็นเรือนไทยโบราณและเรือนไทยพื้นถิ่นแทรกตัวตั้งอยู่ริมน้ำ หรือตั้งถัดจากริมน้ำเข้าไปด้านหลัง

(2) การตั้งบ้านเรือนที่กระจุกตัวหนาแน่นบริเวณปากคลองและริมคลองหลักสายต่างๆ เป็นชุมชนใหญ่ค่อนข้างหนาแน่น มีลักษณะคล้ายศูนย์กลางความเจริญของชุมชน แต่มีบทบาทไม่สำคัญเท่าชุมชนคลองอัมพวา ลักษณะชุมชนเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ติด ๆ กัน และมีวัดเป็นศูนย์กลางตั้งอยู่บริเวณริมคลองสายหลัก ได้แก่ ชุมชนบริเวณปากคลองบางแค ปากคลองประชามชื่น ปากคลองบางจาก ชุมชนริมคลองแควอ้อมบริเวณวัดแก้วฟ้า ริมคลองบางแคบริเวณวัดบางแคกลาง ริมคลองโพรงบริเวณหน้าวัดนางพิมพ์ และริมคลองท่าคาบริเวณวัดเทพประสิทธิ์ เป็นต้น

(3) การตั้งบ้านเรือนริมน้ำทั่วไป เป็นการตั้งบ้านเรือนที่กระจายเข้าไปตามคลองสายย่อย หรืออยู่ในสวน ไม่ได้ตั้งเรียงรายกันหนาแน่น แต่มักอยู่กันเป็นหย่อม ๆ ตามสายตระกูลและเครือญาติ ส่วนใหญ่เป็นเรือนไทยโบราณ และเรือนไทยพื้นถิ่น ที่ยกได้สูงเพื่อป้องกันน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก และใช้ได้ถุนบ้านเป็นที่เก็บผลผลิตทางการเกษตร

นอกจากนี้ การตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่แตกต่างกันยังสะท้อนให้เห็นถึงสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณย่านตลาดน้ำอัมพวา และบริเวณปากคลองสายหลักส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่ประกอบอาชีพค้าขาย ในภาพรวมมีฐานะค่อนข้างดี ขณะที่ผู้คนที่ตั้งบ้านเรือนถัดเข้ามาในคลองย่อยหรือในสวนมักเป็นชาวสวนธรรมดา ส่วนรูปแบบบ้านหากเป็นบ้านของคนไทยนิยมปลูกบ้านทรงไทยโบราณ หรือเรือนไทยพื้นถิ่นยกเสาสูง หลังคามุงจาก มีอุ้กเก็บเรือ มีศาลาทำน้ำหรือบันไดทำน้ำอยู่หน้าบ้านสำหรับขึ้นลงเรือ และเป็นสถานที่ประกอบกิจการประจำวัน ขณะที่บ้านของคนจีนส่วนใหญ่ปลูกเป็นห้องแถวติดกัน 2 - 3 คูหา หรือมากกว่ากรณีแบ่งให้เช่า มักตั้งอยู่บริเวณคลองอัมพวาและริมคลองสายหลัก นิยมสร้างเหล็กค้ำคั่นประตูหน้าต่าง นอกจากเป็นที่พักอาศัยแล้วยังใช้เป็นสถานที่ค้าขายและประกอบกิจการต่าง ๆ ในที่เดียวกัน (รูปที่ 4-3)

วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

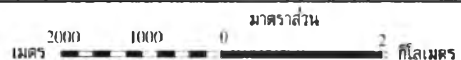
แผนที่ 4-7 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อัมพวา ช่วงที่ 1 (ก่อนปี พ.ศ. 2485)

สัญลักษณ์ :

- ขอบเขตพื้นที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในอัมพวา
- ตลาดน้ำ

- 1 ตลาดน้ำบางนกแขวก
- 2 ตลาดน้ำบางน้อย
- 3 ตลาดน้ำท่าคา
- 4 ตลาดน้ำวัดแก้วเจริญ
- 5 ตลาดน้ำปากคลองแควอ้อม
- 6 ตลาดน้ำปากคลองบางจาก
- 7 ตลาดน้ำปากคลองบางแค
- 8 ตลาดน้ำอัมพวา (ปากข่าม)
- 9 ตลาดน้ำปากคลองประชามขื่น
- 10 ตลาดน้ำวัดนางพิมพ์

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, 2485.

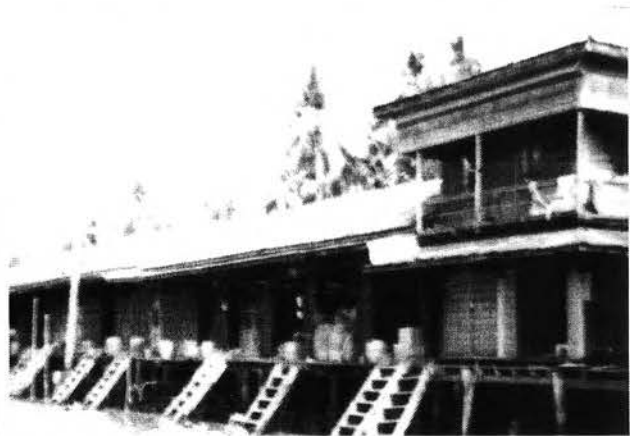
เรือนแพเดิม

เรือนไทยเดิม

เรือนแถวไม้

เรือนไทยพื้นถิ่น

รูปที่ 4-3 รูปแบบอาคารบ้านเรือนในพื้นที่แถบอัมพวาที่สร้างขึ้นในช่วงก่อนปี พ.ศ.2485

แต่เดิมบ้านเรือนของชาวสวนในแถบนี้นิยมสร้างเป็นเรือนเครื่องผูก สร้างด้วยไม้ไผ่ หรือที่เรียกว่า “บ้านขัดแตะ” เพราะหาง่าย ปลูกง่าย อีกทั้งการก่อสร้างไม่ต้องใช้แรงงานจำนวนมาก อาศัยการขอแรงจากเพื่อนบ้าน และเมื่อหมดอายุก็สามารถซ่อมแซมหรือปลูกใหม่ได้ง่ายและเร็ว ส่วนใหญ่เป็นเรือนเดี่ยว ขณะที่บ้านเรือนหมู่และเรือนที่ใช้ไม้จริงที่เรียกว่า “เรือนเครื่องสับ” มีน้อยมักเป็นของครอบครัวที่เป็นเจ้าขุนมูลนาย ต่อมาพื้นที่ในแถบอัมพวามีโรงเลื่อยเกิดขึ้นหลายแห่ง ส่วนใหญ่ตั้งอยู่บริเวณปากคลองหลัก ดำเนินกิจการโดยชาวจีน ทำการผลิตประตู หน้าต่าง และองค์ประกอบต่าง ๆ ขาย เช่น ฝาปลูกฟัก ฝาเพ็ชรม และ การฉลุลวดลายต่าง ๆ ส่งผลให้ระยะหลังวัฒนธรรมการปลูกบ้านของชาวอัมพวานิยมปลูกด้วยไม้แปรรูปจากโรงเลื่อยเหล่านี้มากขึ้น (อนุสรณ์ และคณะ, 2546: 47-48)

ส่วนการสัญจรเดินทางติดต่อกันในช่วงเวลานั้นอาศัยทั้งทางบกและทางน้ำ โดยหากเป็นการเดินทางระยะใกล้ ๆ เช่น ไปวัด หรือบ้านใกล้เคียง ชาวสวนมักจะเดินเท้าไป หากเป็นระยะทางไกล ๆ จะเดินทางด้วยเรือ มีทั้งเรือสำปั้น เรือบด เรืออีแปะ ซึ่งแทบทุกบ้านจะมีเรือและพายกันไปเอง แต่หากต้องเดินทางไปยังตัวเมืองแม่กลองหรือจังหวัดใกล้เคียงต้องไปนั่งเรือเมล์ โดยหลังจากพายเรือไปจอดที่ท่าเรือหน้าท่าการอำเภอัมพวา แล้วรอ “เรือแดง” สายแม่กลอง-ราชบุรี ที่ล่องมาจากจังหวัดราชบุรี จากนั้นลงเรือและไปขึ้นที่แม่กลอง ค่าโดยสารคนละ 2 บาท เช่นเดียวกับการเดินทางไปราชบุรีที่ต้องไปต่อเรือแดงแต่ในทิศทางที่กลับกัน ส่วนการเดินทางไปจังหวัดเพชรบุรีต้องไปต่อเรือสายแม่กลอง-เพชรบุรีที่เมืองแม่กลอง ซึ่งจะวิ่งเรียบบายฝั่งทะเลอ่าวไทย เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีถนนมีแต่รถไฟ หากต้องการเดินทางเข้าสู่กรุงเทพฯ ต้องนั่งรถไฟสายแม่กลอง แล้วไปนั่งเรือข้ามแม่น้ำท่าจีน และไปต่อรถไฟสายปากคลองสาน-ท่าจีน เพื่อเข้ากรุงเทพฯ อีกที (ประเทือง ปั่นสกุล, สัมภาษณ์ 5 มิถุนายน 2548) การสร้างเส้นทางรถไฟสายแม่กลองในปี พ.ศ.2448 ถือเป็นการบุกเบิกการคมนาคมทางบก และนำพาให้เมืองสมุทรสงครามกลายเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ทั้งทางด้านบริหาร-การปกครอง การค้าและการบริการในเวลาต่อมา รวมถึงทำให้การขนส่งสินค้าทางเรือระหว่างเมืองโดยใช้เส้นทางแม่น้ำและคลองสายต่าง ๆ เริ่มลดบทบาทลงนับแต่นั้นมา ต่อมาในปี พ.ศ.2495 เริ่มมีเรือโดยสารวิ่งรับส่งผู้โดยสารจากปลายคลองหลักสายต่าง ๆ เช่น คลองแควอ้อม คลองบางแค คลองประชาชมชื่น แล้วไปออกปากคลองไปถึงท่าเรือที่ตลาดอัมพวา ในช่วงแรกเป็นเรือสำปั้นท้ายตัดตรงกลางมีเก๋งบรรทุกผู้โดยสารได้ 10 คน และต่อมาเปลี่ยนมาเป็น “เรือพาดหาง” หรือ “เรือหางยาว” วิ่งในเส้นทางเดิม ส่วนการขึ้นเรือโดยสารสามารถขึ้นลงได้บริเวณท่าน้ำหน้าวัดต่าง ๆ และหน้าบ้าน

2) ลักษณะทางเศรษฐกิจ

การพิจารณาลักษณะทางเศรษฐกิจในพื้นที่แถบอัมพวาในยุคบุกเบิก แบ่งเป็น 3 ส่วน ประกอบด้วย 1) ระบบการผลิตหรือกิจกรรมการผลิต 2) ระบบการแลกเปลี่ยน-ซื้อขาย หรือระบบตลาด และ 3) การขยายตัวทางเศรษฐกิจในย่านอัมพวา ซึ่งมีรายละเอียดในแต่ละส่วนดังนี้

2.1) ระบบการผลิต / กิจกรรมการผลิตหลัก

ในช่วงบุกเบิกระบบการผลิตของชุมชนรมน้ำชาวสวนอัมพวามีลักษณะการผลิตเป็นแบบผสมผสาน คือ เป็นระบบการผลิตที่ไม่ได้ทำการผลิตในระบบใดระบบหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการผสมผสานกันของระบบการผลิตต่าง ๆ ไปพร้อม ๆ กันภายในพื้นที่เดียวกัน เช่น การทำน้ำตาลมะพร้าว การทำสวนไม้ผล การปลูกพืชผักล้มลุก และการทำนา ซึ่งในแต่ละพื้นที่มีลักษณะที่แตกต่างกันไป แต่มีเป้าหมายการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก หากเหลือจากการบริโภคจึงนำไปขาย แม้ว่าระบบเศรษฐกิจในพื้นที่แถบอัมพวาจะเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดหรือการค้าที่ค่อนข้างเร็วเมื่อเทียบกับพื้นที่ในแถบชนบทอื่น ๆ ในประเทศไทย ดังปรากฏมีตลาดนัดและการค้าขายทางน้ำเกิดขึ้นและขยายตัวอย่างรวดเร็วในแถบอัมพวามาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่ในภาพรวมของระบบเศรษฐกิจในช่วงบุกเบิกหรือก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ยังเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพอยู่มากกว่า กล่าวคือแม้ชาวอัมพวาจะทำน้ำตาลมะพร้าว ทำนาปลูกข้าว ปลูกพืชผัก และไม้ผลบางชนิดที่มีเป้าหมายเพื่อขาย แต่ก็ไม่ได้พยายามเพิ่มกำลังการผลิต หรือพัฒนาคุณภาพผลผลิตเพื่อแสวงหาผลกำไรสูงสุด เป้าหมายการผลิตยังคงจำกัดอยู่ในระดับการแสวงหาเงินสดเพียงเพื่อการใช้จ่ายบริโภคในครัวเรือนมากกว่าการมุ่งเพื่อสะสมทุน เห็นได้จากในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 การทำน้ำตาลในแต่ละครัวเรือนยังปลูกต้นมะพร้าวตาลจำนวนไม่มาก ขณะเดียวกันอุปกรณ์และเครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้ก็เป็นแบบง่าย ๆ เช่น เตาตาล เป็นเตาโคดหรือเตาเดี่ยวเคียวน้ำตาลได้ครั้งละกระทะ ต่อมาพัฒนาเป็นเตาคูนมมี 2 กระทะ ต่อช่องไฟให้ถึงกัน เพื่อนำกระบอกลดที่ล้างเสร็จมาคว่ำรมควันให้แห้ง เชื้อเพลิงที่ใช้อาศัยฟืนและเศษไม้จากในสวน ที่ใส่น้ำตาลไม่ได้เป็นปีบ แต่เป็นหม้อดินเผาที่เรียกว่า หม้อตะนน หรือหม้อตาล แรงงานที่ทำอาศัยแรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ที่สำคัญการทำน้ำตาลมะพร้าวไม่ได้ทำต่อเนื่องตลอดทั้งปีเหมือนในระยะหลัง แต่ทำปีละประมาณ 3 – 4 เดือน เท่านั้น (รูปที่ 4-4)

นอกจากนี้ ลักษณะการผลิตของชาวอัมพวาในแถบนี้ก็ไม่ได้ทำการผลิตเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งเท่านั้น แต่ทำอย่างอื่นควบคู่ไปด้วย และในแต่ละพื้นที่ก็มีลักษณะการผลิตที่ต่างกันไปตามสภาพทางนิเวศวิทยา เช่น พื้นที่แถบตำบลท่าคา และตำบลบางช้าง ส่วนใหญ่ทำสวนเตยหรือสวนแจ้ควบคู่ไปกับการทำนา คือ พื้นที่บนหลังร่องสวนปลูกพืชผักล้มลุก เช่น ถั่วฝักยาว พริกหอม กระเทียม ยาจืด ฯลฯ โดยเฉพาะท่าคาเป็นแหล่งยาจืดมีชื่อเสียงมาก แทบทุกบ้านจะมีม้าหันยาจืดและมีด ลักษณะการปลูกพืชผักแยกเป็นชนิด ๆ ในแต่ละร่องของชนิด บริเวณรอบชนิดหรือถนนปลูกไม้ยืนต้นจำพวกมะม่วง มะพร้าว ซึ่งปลูกไว้กินกัน ส่วนในท้องร่องทำนาปลูกข้าว ลักษณะการทำนาในแถบอัมพวามีด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ การทำนาในร่องสวน หรือที่เรียกว่า การทำนานอกฤดูฝน (นาปรัง) การทำนาในร่องสวนนี้ถือเป็นลักษณะเด่นของการทำนายนางช้าง อีกลักษณะคือ การทำนาหลังร่องหรือที่เรียกว่า การทำนาในฤดูฝน (นาปี) เพราะเข้าฤดูฝนเป็นช่วงที่น้ำจากต้นน้ำในจังหวัดกาญจนบุรีไหลลงมามากจนท่วมพื้นที่ร่องสวนไร่นาเป็นเวลานานเกือบ 3 เดือน ทำให้พืชผักต่าง ๆ ถูกน้ำท่วม

ตาย ชาวท่าคาจึงหันมาปลูกข้าวบนหลังร่อง พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกทำนาปีกันเรียกว่า “พันธุ์ข้าวลอย” สามารถเติบโตได้รวดเร็วในระยะเวลาเพียง 1 คินก็มีลำต้นงอกยาวกว่าคืบ ทำให้ต้นข้าวรอดพ้นจากการถูกน้ำท่วมตาย เมื่อระดับน้ำที่ท่วมสูงลดลงก็พอดีกับการเริ่มทำการเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนตุลาคม หรือเดือน 10 และเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวนาปีแล้วเสร็จก็จะเตรียมทำนาอีกครั้งแต่เป็นการทำนาในร่องสวน ส่วนบนหลังร่องปลูกพืชผักล้มลุกแทน และทำเช่นนี้สลับกันไป (ไทร ธรรมสวัสดิ์, สัมภาษณ์ 1 มิถุนายน 2548) นอกจากการผลิตในลักษณะการทำนาสลับกับการทำสวนเดือนหรือสวนพืชผักจะพบในพื้นที่แถบตำบลบางช้างและตำบลท่าคาแล้ว ยังพบได้ในแถบตำบลวัดประดู่ซึ่งอยู่อีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำแม่กลอง

ขณะที่พื้นที่ในแถบตำบลบางนางลี่ บางแค สวนหลวง และปลายโพรงบาง ส่วนใหญ่ทำสวนมะพร้าว ทำน้ำตาลมะพร้าว และทำนา โดยบริเวณคันคลอง ได้แก่ บริเวณคลองบางแค คลองโพรง และคลองประชาชมชื่น มีสภาพเป็นสวนมะพร้าว และมีการทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนควบคู่ไปด้วย แต่ทำกันในปริมาณที่ไม่มากนัก ถัดเข้ามาในพื้นที่ด้านในหรือบริเวณปลายคลองสายต่าง ๆ จะมีลักษณะเป็นที่นาผืนใหญ่ เป็นการทำเพื่อบริโภคในครัวเรือนและใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก หากเป็นครอบครัวที่มีที่นามาก จะมีคนในละแวกบ้านเดียวกันมาช่วยแรงในการดำนา เกี่ยวข้าว และนวดข้าว หรือที่เรียกว่า “แขก” ต่อมาถึงเริ่มมีการว่าจ้างแรงงานจากภายนอกมาช่วย และหากสามารถผลิตได้มากก็ขายผลผลิตส่วนที่เหลือให้กับพ่อค้าคนกลางที่พายเรือเข้ามารับซื้อและเอาไปขายตามโรงสีอีกที (บุญส่ง เดี่ยวรัตนวรา, สัมภาษณ์ 5 มิถุนายน 2548) สำหรับจำนวนข้าวที่ค้าขายกันในเขตจังหวัดสมุทรสงครามมีปริมาณน้อยมาก และในบางเดือนมีข้าวไม่พอจำหน่ายในตลาดท้องถิ่น (รายงานเพาะปลูกเมืองสมุทรสงคราม ศก 130) ส่วนพื้นที่แถบตำบลแควอ้อม และตำบลเหมืองใหม่ ส่วนใหญ่ปลูกไม้ผลหลากหลายชนิดในลักษณะผสมผสานกันบนคันร่อง เช่น มะพร้าว กล้าย ลิ้นจี่ ชมพู่ มะม่วง มังคุด ทุเรียน ส้มโอ หนาม พลู ฯลฯ นอกจากนี้ ภายในพื้นที่สวนโดยทั่วไปมักมีการปลูกพืชผักสวนครัวชนิดต่าง ๆ ไว้บริเวณรอบคันร่องสวนใกล้บ้าน หรือที่เรียกว่า “สวนรอบบ้าน” ปลูกไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือน เหตุผลที่พื้นที่แถบนี้ไม่สามารถทำนาในท้องร่องสวนได้ เพราะพื้นที่บนท้องร่องปลูกมะพร้าวหนาแน่นจนร่มเงาปกคลุมไม่มีแสงแดดส่องถึงต้นข้าวได้เพียงพอ ประกอบกับท้องร่องมีขนาดเล็กกว่า (ประมาณ 3 วา) ขณะที่ท้องร่องในพื้นที่แถบท่าคา มีขนาดร่องใหญ่และตื้นกว่า (ประมาณ 4 วา) จึงสามารถทำนาในท้องร่องได้ (พิศาล นิตย์โต, สัมภาษณ์ 8 มิถุนายน 2548)

การทำสวนพุด และหมาก

การปลูกข้าวในร่องสวน

การทำสวนมะพร้าว
และ
น้ำตาลมะพร้าว

หม้อกะนนวน

รูปที่ 4-4 การทำสวน ปลูกข้าวในร่องสวน และทำน้ำตาลมะพร้าวในช่วงก่อนปี พ.ศ.2485

2.2) ระบบการแลกเปลี่ยน ซื้อขาย หรือระบบตลาด

แม้ภาพรวมของระบบเศรษฐกิจแถบอัมพวาในช่วงบุกเบิกจะมีลักษณะการผลิตเพื่อการยังชีพ แต่เนื่องจากพื้นที่ในแถบนี้เป็นส่วนหนึ่งของย่านบางช้างที่มีความเจริญทั้งด้านเกษตรกรรม และพาณิชย์กรรมมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังปรากฏในสมัยพระเจ้าปราสาททองที่มีตลาดบางช้างเป็นศูนย์กลางการซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตร ผลผลิตจากสวนย่านบางช้าง ไม่ว่าจะเป็น พริก หอม กระเทียม มะม่วง หรือมะพร้าวบางช้าง ไม่ได้ปลูกไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนหรือเป็นของกำนัลญาติมิตรเท่านั้น ยังเป็นสินค้าที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนในระบบตลาดที่สำคัญด้วย ต่อมาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบนี้มากขึ้น โดยเฉพาะชาวจีนอพยพที่มีความชำนาญทั้งในการค้าขายและทำการเกษตร ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจแบบแลกเปลี่ยนในแถบนี้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เกิดมีทั้งตลาดบกและตลาดนัดทางน้ำตามที่ตั้งต่าง ๆ โดยเฉพาะตลาดน้ำเกิดขึ้นมากมาย บริเวณปากคลองสายสำคัญ และบริเวณหน้าวัดที่อยู่ริมน้ำ เช่น บริเวณปากคลองบางจาก ปากคลองอัมพวา ปากคลองบางแค ปากคลองบางนกแขวก บริเวณหน้าวัดแก้วเจริญ หน้าวัดเกาะแก้ว ฯลฯ ตลาดนัดทางน้ำเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงสถานที่ที่ชาวบ้านนำผลผลิตไปแลกเปลี่ยนหรือขายกัน ยังเป็นสถานที่ที่ผู้คนจากที่อื่นมาซื้อผลผลิตและนำผลผลิตมาค้าขายหรือแลกเปลี่ยนกันด้วย โดยเฉพาะตลาดน้ำบริเวณปากคลองอัมพวามักมี เรือจากแถบดำเนินสะดวกและโพธารามเอาพืชผัก และอุปกรณ์ในการผลิตน้ำตาล เช่น ฟืน กระบอกล เปลือกพะยอม ฯลฯ มาขาย เรือจากแถบยี่สารและคลองโคนเอาผลผลิตทางทะเลและถ่านมาขาย ส่วนเรือที่มาจากจังหวัดอยุธยา สุพรรณบุรี และจังหวัดอื่นๆ บรรทุกเอาข้าวสารและของอื่น ๆ มาขาย ก่อนกลับก็มักซื้อมะพร้าว และน้ำตาลมะพร้าวในจำนวนมากกลับไปขายเป็นต้น ขณะเดียวกันระบบตลาดก็ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในย่านอัมพวาเท่านั้น ยังครอบคลุมไปถึงอำเภอและจังหวัดอื่น ๆ ด้วย โดยชาวอัมพวามักนำผลผลิตในสวนและน้ำตาลมะพร้าวบรรทุกใส่เรือแล้วขายไปแลกเปลี่ยนซื้อขายตามตลาดนัดต่าง ๆ ที่อยู่ไกลออกไป เช่น ตลาดนัดคลองโคน เป็นตลาดบกอยู่ในเขตอำเภอเมือง เอาไปแลกเปลี่ยนปลาเค็ม หอยแครง กะปิ ไข่ ฯลฯ ตลาดนัดปากท่อ จังหวัดราชบุรี เอาไปแลกเปลี่ยนลูกตาลโตนด ผักหวาน หน่อไม้ และของป่า ฯลฯ ในช่วงแรกนั้นเป็นการเอาของไปแลกเปลี่ยนกันก่อน อาศัยความพอใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่ถ้าตกลงไม่ได้จึงค่อยซื้อขายกัน เช่น เอามะพร้าวไปแลกเปลี่ยนลูกตาลเพื่อเอามาทำขนม เอาน้ำตาลปีบที่ทำเป็นปึกไปแลกเปลี่ยนหน่อไม้หรือกะปิ เป็นต้น (บุญส่ง เต๋อวิรัตน์วรา, สัมภาษณ์ 5 มิถุนายน 2548) กล่าวได้ว่า ระบบตลาดของย่านอัมพวาที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นมีด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ ระบบการแลกเปลี่ยนสินค้ากับสินค้า และระบบการซื้อขายสินค้าผ่านระบบเงินตรา

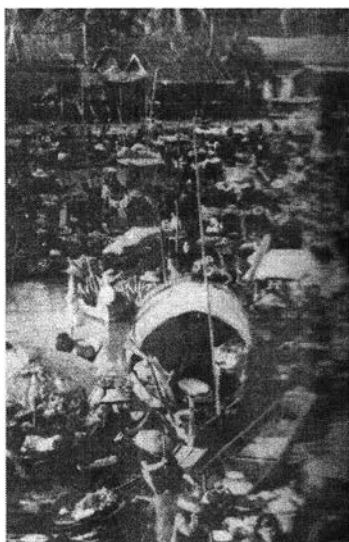
โดยทั่วไปตลาดในพื้นที่แถบอัมพวาและบริเวณใกล้เคียงจะเป็นเพียงศูนย์กลางการค้าขายสินค้าในระดับท้องถิ่น ยกเว้น “ตลาดอัมพวา” เป็นตลาดขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางการค้า ซึ่งมีทั้งตลาดบกและตลาดน้ำทำหน้าที่เชื่อมโยงและสนับสนุนกิจกรรมการค้าให้กับตลาดน้ำอื่น ๆ และพื้นที่โดยรอบ (แผนที่ 4-7 และรูปที่ 4-5) โดยตลาดน้ำมีฐานะเป็นศูนย์กลางการค้าขายผลผลิตทางการเกษตร มีอาณาเขตตั้งแต่บริเวณปากคลองอัมพวาไปจนถึงแยกปากคลองหน้าวัดปากง่าม เป็นบริเวณที่ผู้คนที่อยู่ตามพื้นที่คลองต่าง ๆ ในแถบอัมพวา และที่อยู่ไกลออกไป พายเรือนำพืชผัก ผลไม้ อาหารสด และอาหารแห้งต่าง ๆ เอามาขาย รวมทั้งของหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น ภาชนะดินเผา กระบุง ตะกร้า ฯลฯ การค้าขายบริเวณตลาดน้ำอัมพวาในสมัยนั้นคึกคักมากตั้งแต่เช้ามืดไปจนถึงบ่าย และมีค้าขายกันทุกวัน ต่างจากตลาดน้ำอื่นที่จะติดเป็นวัน ๆ หรือเป็นนัด เช่น ตลาดน้ำท่าคา มีเฉพาะในวันขึ้น-แรม 2 ค่ำ 7 ค่ำ และ 12 ค่ำ ตลาดน้ำบางนกแขวก มีเฉพาะในวันขึ้น-แรม 1 ค่ำ 6 ค่ำ และ 11 ค่ำ ตลาดน้ำบางน้อย มีเฉพาะในวันขึ้น-แรม 3 ค่ำ 8 ค่ำ และ 13 ค่ำ ของทุกเดือน เป็นต้น ส่วนตลาดบกมีลักษณะเป็นเรือนแถวไม้ตลอดแนวคลองอัมพวา และกลุ่มห้องแถวไม้ที่อยู่ถัดเข้ามาจากเรือนแถวบริเวณปากคลองอัมพวา ร้านค้าที่มีเป็นจำนวนมากในแถบริมคลอง ได้แก่ ร้านตัดเสื้อ ร้านเสริมสวย ร้านทอง โรงตีเหล็ก ร้านค้าอุปกรณ์ทำสวนและทำน้ำตาล ร้านขายเครื่องใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ฯลฯ ส่วนใหญ่เป็นของคนจีน (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 66) นอกจากนี้ ยังมีชาวจีนที่ตลาดอัมพวามักเอาสินค้าใส่เรือพายไปขายตามบ้านที่อยู่ตามคลองต่าง ๆ มีทั้งขายปลีกและขายส่ง หากเป็นการขายส่งจะขายให้กับร้านค้า ส่วนใหญ่เป็นร้านขายของชำที่ตั้งอยู่ตามริมคลองสายต่าง ๆ เพื่อเอาไปขายต่อให้กับผู้คนในละแวกนั้น ส่วนการขายปลีกมีการขายของที่หลากหลาย เช่น กาแฟ ก๋วยเตี๋ยว เสื้อผ้า ฯลฯ เมื่อค้าขายตามคลองกันเป็นเวลานานหลายปี ส่งผลให้เกิดการผูกขาดการค้าขายสินค้าแต่ละชนิดในคลองต่าง ๆ

2.3) การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจในย่านอัมพวา

ตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมาระบบเศรษฐกิจในพื้นที่แถบอัมพวามีการค้าขายตัวและเติบโตอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจแบบตลาดทั้งในสาขาเกษตรกรรม พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม จากการขับเคลื่อนของชาวจีนอพยพที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แถบนี้ เริ่มจากสาขาเกษตรกรรม ชาวจีนอพยพได้เข้ามาปลูกยาสูบ อ้อย พืชผัก ไม้ผล และสินค้าเกษตรอื่น ๆ ที่มีราคา ทำให้เกษตรกรเชิงพาณิชย์ขยายตัวระดับหนึ่ง ส่งผลให้ผู้คนอพยพกลุ่มอื่น ๆ รวมทั้งคนในท้องถิ่นแถบนี้ทำตาม จนกระทั่งการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจดังกล่าวขยายไปทั่ว เดิมชาวสวนอัมพวานิยมปลูกหมากและมะพร้าวเป็นหลัก มีหลักฐานจากสมุดราชบุรีที่บันทึกอาชีพและสินค้าสำคัญของมณฑลราชบุรีในสมัยรัชกาลที่ 6 ว่า “การทำไร่และสวนมีทั่วไปทุกจังหวัด ส่วนใหญ่ที่มีชื่อเสียงปรากฏคือสวนหมากและมะพร้าวในท้องที่จังหวัดสมุทรสงครามและจังหวัดราชบุรี ส่วนไร่นาที่ขึ้นชื่อก็มีมากใน 2 จังหวัดนี้คือ ไร่พริก หอม กระเทียม ยาสูบ ยาจืด” (เพ็งอึ้ง : 68-69)

บริเวณปากคลองอัมพวา และตลาดน้ำอัมพวา (ปากง่าม)

สภาพคลองอัมพวา เมื่อปี พ.ศ. 2472

ตลาดนัดทางน้ำ
บริเวณปากคลองบางจาก

รูปที่ 4-5 ตลาดน้ำอัมพวา : ศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของพื้นที่แถบอัมพวาในช่วงก่อนปี พ.ศ.2485

ผลผลิตทางการเกษตรเหล่านี้นอกจากซื้อขายกันภายในท้องถิ่นเป็นบริเวณตลาดนัดทางน้ำต่าง ๆ แล้วยังกระจายไปยังจังหวัดอื่น ๆ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ สำหรับผลผลิตที่ซื้อขายกันในตลาดท้องถิ่นมักเป็นพวกพืชผักและผลไม้ ดังรายงานการเพาะปลูกเมืองสมุทรสงคราม ศก 130 อ้างใน อนุสรณ์ และคณะ (2546 : 69) กล่าวว่า ในเดือนเมษายนและพฤษภาคม พ.ศ.2455 ผักและผลไม้จำพวก ทุเรียน ลำไย เงาะ มังคุด กระเทียม มะม่วง มะไฟ ขายกันในพื้นเมืองสมุทร โดยข้าวโพด ราคาขาย 100 ดอก เป็นเงิน 50 สตางค์ ขณะที่ผลไม้ เช่น มะม่วง 100 ละ 1 บาท มะไฟถึงละ 25 สตางค์ ส่วนผลผลิตที่ซื้อขายในตลาดท้องถิ่นและจังหวัดอื่น ๆ รวมถึงกรุงเทพฯ ได้แก่ มะพร้าว ยาจืด ยาสูบ รวมทั้งข้าว โดยมะพร้าวราคาซื้อขายอย่างสูง 100 ละ 7 บาท ยาจืดราคา 1000 ละ 12 บาท ตลาดสินค้าเกษตรเหล่านี้ สอดคล้องกับที่สมุทธราชบุรีระบุไว้ว่า “บรรดามะพร้าวที่ซื้อขายกันที่ตลาดปากคลองบางใหญ่ และยาสูบที่ซื้อขายกันที่ตลาดคลองสะพานหัน ตลอดจน พริก หอม กระเทียม ที่ซื้อขายกันในตลาดกรุงเทพฯ ก็ล้วนแต่ไปจากมณฑลราชบุรีทั้งสิ้น” และส่วนหนึ่งมะพร้าวถูกส่งเป็นสินค้าออก ดังในบัญชีสินค้าส่งออกที่ชาวต่างชาติบันทึกไว้ได้กล่าวถึงมากและมะพร้าวด้วย โดยมะพร้าวส่งออกในรูปของน้ำมันมะพร้าว (พรรณี 2545 : 74 อ้างใน อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 70)

นอกจากนี้ การทำสวนไม้ผลและพืชผักของชาวสวนอัมพวายังถือเป็นรายได้สำคัญของราชสำนักมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังคงมีความสำคัญต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏในรัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้มีการเดินสวนในปี พ.ศ.2354 เพื่อจัดหารายได้เข้าราชสำนัก แบ่งเป็น “อากรสวนใหญ่” ซึ่งเป็นกฎหมายว่าด้วยการเรียกเก็บภาษีจากต้นไม้ยืนต้นชนิด 7 ชนิด คือ ทุเรียน มังคุด มะม่วง มะปราง ลำสาดี หมา และพลู ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 เพิ่มอีก 2 ชนิดคือ มะพร้าวและส้ม และระบุถึง “เขตสวนใหญ่” ว่าคือ ลักษณะของพื้นที่สวนที่มีการขุดยกร่องเป็นคัน มีทั้งหมด 11 เมือง และเมืองสมุทรสงครามเป็น 1 ใน 11 เมืองที่อยู่ในเขตสวนใหญ่ที่ต้องเก็บอากรสวนใหญ่ซึ่งเป็นอากรที่มีอัตราสูงที่สุดในไม้ผล 8 ชนิด คือ หมา มะพร้าว พลู มะม่วง มะปราง ทุเรียน มังคุด และลำสาดี นอกจากนี้ยังมีผลไม้อื่น ๆ ที่เรียกเก็บเป็น “ผลากร” ซึ่งเป็นอากรที่มีอัตราต่ำกว่า อากรสวนใหญ่ ได้แก่ เงาะ กระเทียม ขนุน มะไฟ ฝรั่ง สาเก สับปะรด และส้มต่าง ๆ ส่วนอากร “สมพัตสร” เป็นอากรที่เรียกเก็บจากไม้ล้มลุก หรือ “ไม้เส็งเคร็ง” เช่น กัลย และอ้อย ซึ่งชาวสวนทั้งในเขตสวนในหรือบางกอก และตามหัวเมืองต่าง ๆ ในเขตสวนนอกหรือย่านอัมพวาก็ดี มีหน้าที่ต้องเสียอากรประเภทต่าง ๆ เหล่านี้ให้กับหลวง (สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ 2515 : 37 อ้างใน อาภรณ์, 2541 : 19) แต่ต่อมาได้ยกเลิกภาษีต้นมะพร้าวในรัชกาลที่ 4 เนื่องจากชาวสมุทรสงครามปลูกมะพร้าวเป็นจำนวนมากต่างพากันตัดต้นมะพร้าวทิ้ง เพื่อที่จะได้ไม่ต้องเสียภาษีมะพร้าว (สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ 2515 : 37 อ้างใน อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 74)

ส่วนการขยายตัวทางเศรษฐกิจในสาขาพาณิชย์กรรม ชาวจีนถือเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญที่ผลักดันให้ระบบเศรษฐกิจด้านการค้าขายในย่านนี้เติบโตอย่างรวดเร็ว แม้ว่าในช่วงแรกชาวจีนที่อพยพเข้าตั้งถิ่นฐานจะมีฐานะยากจน เข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างขุดแร่และปลูกระเพาะข้าวให้กับชาวสวนดั้งเดิม แต่ต่อมาเมื่อสามารถเก็บเงินได้มากพอก็มักซื้อที่ดินและมีกิจการเป็นของตนเอง ซึ่งตรงกับสำนวนไทยที่ว่า “คนไทยทำอะไรทำนาเพื่อทำมาหากิน แต่คนจีนทำมาค้าขายเพราะคนจีนชอบงานที่ทำแล้วมีกำไร” (พลอย ปานมา, สัมภาษณ์ 28 พฤษภาคม 2548) ในช่วงเวลานั้นการประกอบอาชีพค้าขายมีด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ การตั้งร้านค้าอยู่กับที่ และการพายเรือเร่ขายสินค้าตามแม่น้ำลำคลอง การตั้งร้านค้าอยู่กับที่ส่วนมากเป็นของคนจีน มีน้อยมากที่เป็นของคนไทย ในสมัยนั้นร้านค้ามักตั้งอยู่ริมน้ำและเรียกกันว่า “แพ” กล่าวกันว่า แต่เดิมน้ำซึ่งเป็นทั้งที่อยู่อาศัยและร้านค้ามีลักษณะเป็นเรือนแพลอยอยู่ในน้ำ ต่อมาแม้ย้ายขึ้นมาอยู่บนบกโดยปักเสาอยู่กับที่ตามริมฝั่งแม่น้ำและคลองต่าง ๆ ก็ยังเรียกว่า “แพ” (เพียงพร ชัยวัฒน์, สัมภาษณ์ 17 มิถุนายน 2548) ที่ตั้งของร้านค้าส่วนใหญ่มักตั้งกระจุกตัวอยู่บริเวณปากคลองสายหลักที่สบกับแม่น้ำแม่กลอง เช่น คลองอัมพวา คลองบางจาก คลองบางแค และคลองประชาชมชื่น เป็นต้น โดยเฉพาะบริเวณปากคลองบางแค และปากคลองบางนางลี่ เป็นบริเวณที่ชาวจีนอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ค่อนข้างหนาแน่น นอกจากประกอบอาชีพขายสินค้าอุปโภคบริโภคต่าง ๆ เช่น ข้าวสาร กาแฟ กวยเตี๋ยว เปลือกพะยอม ป๊อป ฯลฯ ยังมีการประกอบกิจการขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก เช่น โรงต่อเรือ โรงเลื่อย โรงน้ำปลา และโรงงานน้ำส้มสายชูจากน้ำตาลมะพร้าว เป็นต้น ในช่วงแรกโรงต่อเรือรับจ้างต่อเรือสำปั้นกับเรือแจว ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2495 ได้เปลี่ยนจากการใช้เรือแจวและเรือพายมาเป็นเรือเครื่อง ช่างต่อเรือชาวจีนเหล่านี้ก็รับวางเครื่องด้วย (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 71) ส่วนบริเวณย่านคลองอัมพวาที่เป็นเรือนแถวไม่มีการประกอบกิจการร้านค้าต่าง ๆ จำนวนมาก เช่น ร้านทำทองรูปพรรณ ร้านขายอุปกรณ์การเกษตร ร้านขายเครื่องสำอางค์ ร้านตัดเสื้อ ร้านตัดผม และร้านโชห่วย เป็นต้น แต่จะไม่มีการประกอบกิจการขนาดใหญ่ ยกเว้น โรงตีเหล็ก 3 – 4 ร้าน ที่ทั้งผู้ประกอบการและแรงงานเป็นชาวจีนแทบทั้งสิ้น (ทรงศรี ไทยเจียมอารีย์, สัมภาษณ์ 20 พฤษภาคม 2548) นอกจากนี้ ยังมีร้านค้าริมน้ำที่ตั้งกระจุกกระจายอยู่ทั่วไปตามคลองต่าง ๆ ส่วนมากเป็นร้านโชห่วยที่ขายทั้งสินค้าอุปโภคบริโภค โดยมีทั้งพายเรือไปเอาสินค้าจากตลาดอัมพวามาขายเอง หรือมีเรือพ่อค้าจากร้านค้าในตลาดอัมพวานำสินค้ามาส่งให้ (บุญส่ง วรกุลบรรเจิด, สัมภาษณ์ 27 มิถุนายน 2548) ส่วนการพายเรือเร่ขายสินค้าตามแม่น้ำลำคลอง ส่วนมากเป็นชาวจีนที่อยู่บริเวณตลาดอัมพวา ขายของตามที่ตนถนัด ขณะที่ชาวสวนส่วนใหญ่เป็นคนไทยอาศัยอยู่ในคลองต่าง ๆ มักนำผลผลิตในสวนของตนใส่เรือพายไปขายเช่นกัน แต่เอาไปขายตามตลาดน้ำเป็นหลัก มีส่วนน้อยที่พายเรือเร่ขายตามคลอง (อำนาจ แม่นจำรัส, สัมภาษณ์ 1 มิถุนายน 2548)

สาขาอุตสาหกรรมเป็นอีกสาขาหนึ่งในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดที่ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เริ่มมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการทำน้ำตาลมะพร้าวซึ่งเป็น

อุตสาหกรรมในครัวเรือน แม้ในขณะนั้นชาวสวนยังทำน้ำตาลมะพร้าวไม่เป็นล่ำเป็นสัน แต่กิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าวถือเป็นรายได้สำคัญส่วนหนึ่งของรัฐ เพราะในภาษีจำนวน 38 ชนิด ที่กำหนดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 มีภาษีที่เกี่ยวข้องกับการทำน้ำตาลมะพร้าวอย่างน้อย 4 ชนิด คือ ภาษีน้ำตาลหม้อ ภาษีเตาตาล ภาษีกระทะ และภาษีพิน ต่อมารัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนวิธีการเก็บภาษีน้ำตาลมะพร้าวใหม่ให้เหลือแต่ภาษีน้ำตาลหม้อ โดยรัฐทำหม้อตาลจำหน่ายให้กับราษฎรไปกรอกน้ำตาลใส่ ให้ใช้แต่เฉพาะหม้อที่ซื้อไปจากรัฐเท่านั้น และเรียกเก็บเงินค่าหม้อจากราษฎรในราคา 120 หม้อ ต่อ 4 บาท 10 อัฐ โดยให้ถือเป็นเงินภาษีและไม่ต้องเสียภาษีน้ำตาลอย่างอื่นอีก (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2515 : 35 อ้างใน อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 73) แม้ว่าชาวสวนยังทำน้ำตาลไม่มาก แต่ปรากฏว่า “หม้อทำไม่พอจำหน่ายเลยสักปีเดียว ในเวลาระคุงทำน้ำตาลในว่าคนมาซื้อแน่น โรงหม้อราวกับมีงานการถึงทะเลาะวิวาทแย่งชิงกันซื้อ เพราะเหตุที่หม้อไม่พอขาย” โดยในปี พ.ศ.2441 โรงปั่นหม้อรัฐบาลที่สมุทรสงครามสามารถจำหน่ายหม้อตาลได้ 1,187,090 ใบ คิดเป็นเงิน 7,723 บาท ถือเป็นรายได้ที่ค่อนข้างมีความสำคัญเมื่อเทียบกับรายได้โดยรวมของรัฐในสมัยนั้น (เพ็ญอ้าง : 75)

นอกจากภาษีน้ำตาลมะพร้าวจะสร้างรายได้ให้กับท้องพระคลังแล้ว ขุนนางระดับสูงบางรายที่เป็นเจ้าภาษีอากรน้ำตาลมะพร้าวก็พลอยมีรายได้ที่ค่อนข้างมากจากการเก็บภาษีอากรน้ำตาล ดังกรณีสมเด็จพระยาบรมมหาสุริยวงศ์ซึ่งเป็นเจ้าภาษีน้ำตาลมะพร้าวในเขตเมืองเพชรบุรี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ยังได้นำเงินภาษีที่ได้ไปดำเนินการสร้างสาธารณูปโภคและกิจการต่าง ๆ เช่น การขุดคลองดำเนินสะดวก คลองประชามชื่น และคลองลัดยศาร เป็นต้น (เพ็ญอ้าง : 74) ถือเป็นงานอันมีประโยชน์ในการเดินทางติดต่อค้าขายทางเรือระหว่างเมืองเพชรบุรีกับย่านบางช้าง และสร้างความเจริญให้กับระบบเศรษฐกิจในพื้นที่ย่านบางช้างอย่างมาก นอกจากนี้ การทำน้ำตาลมะพร้าวของชาวสวนอัมพวายังถือเป็นจุดเริ่มต้นของการขยายตัวในสาขาพาณิชย์กรรม และอุตสาหกรรมอื่น ๆ ตามมา โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับปัจจัยการผลิตน้ำตาล เช่น ร้านค้าอุปกรณ์และเครื่องมือทำตาล เช่น กระจบอก กระทะ ฯลฯ และโรงตีเหล็กที่ผลิตมีดดาบหญา มีดปาดตาล และอื่น ๆ

จากลักษณะทางเศรษฐกิจในพื้นที่แถบอัมพวาที่กล่าวมาข้างต้น สภาพเศรษฐกิจโดยรวมของอัมพวา รวมทั้งจังหวัดสมุทรสงครามอยู่ในระดับที่ดีขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจแบบตลาดที่มีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ผู้คนส่วนใหญ่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีเมื่อเทียบกับผู้คนในพื้นที่อื่น ๆ ทั่วไป พิจารณาจากหลักฐานสำคัญ 2 ประการ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น คือ

- 1) ภาษีที่เก็บได้จากพื้นที่ในแถบนี้ถือเป็นฐานรายได้ที่ค่อนข้างมีความสำคัญของราชสำนักมาตั้งแต่สมัยอยุธยาต่อเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 4) เมื่อเทียบกับรายได้โดยรวมของในสมัยนั้น ไม่ว่าจะเป็น ภาษีที่มาจากราษฎรใหญ่ อารามสมพัทพร และภาษีเกี่ยวกับการทำน้ำตาลมะพร้าว

2) การมีวัดเป็นจำนวนมากเกิดขึ้นในจังหวัดสมุทรสงคราม โดยในปี พ.ศ.2458 จังหวัดสมุทรสงครามมีวัดทั้งสิ้น 108 วัด อยู่ในอำเภออัมพวามากที่สุด 45 วัด อำเภอเมืองมี 36 วัด และอำเภอบางคนทีมี 27 วัด (เพ็งอึ้ง : 76) สาเหตุที่จังหวัดสมุทรสงครามมีวัดเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในพื้นที่อัมพวานั้น เป็นเพราะชาวสวนมักตั้งบ้านเรือนกระจายทั่วไปตามพื้นที่สวนของตน ทำให้มีวัดอยู่มากและกระจายกันไปตามริมแม่น้ำลำคลอง ซึ่งต่างกับวัดในหมู่บ้านชานาที่มีเพียงไม่กี่วัดและมักตั้งอยู่ในชุมชน ที่สำคัญผู้คนในแถบนี้มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี สามารถบริจาคที่ดินและทรัพย์สินเป็นจำนวนมากในการสร้างวัด เช่น วัดบางกะพ้อม วัดบางแคกลาง วัดมณีสวรรค์ ฯลฯ

3) ลักษณะทางสังคม และวัฒนธรรม

วิถีชีวิต และสภาพความเป็นอยู่ กล่าวได้ว่า ชาวอัมพวามีชีวิตที่ผูกพันและสัมพันธ์อยู่กับแม่น้ำลำคลองและพื้นที่การเกษตรอยู่ตลอดเวลา เนื่องด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ที่เอื้อต่อการตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพทางการเกษตรดังที่กล่าวมาข้างต้น ส่งผลให้ชาวอัมพวามีวิถีชีวิตที่เป็นทั้ง “ชาวคลอง” และ “ชาวสวน” ในคน ๆ เดียวกัน และกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำในชีวิตประจำวันมักมีน้ำเข้ามาเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งในการอุปโภค บริโภค การทำมาหากิน การสัญจร และการพักผ่อนหย่อนใจ ขณะเดียวกันความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติที่มีมาก ไม่ว่าจะเป็น สัตว์น้ำ และพืชพันธุ์ต่าง ๆ มีปริมาณมากและหลากหลายชนิด ดังคำพูดที่ว่า “ไม่มีสตางค์ก็ไม่อดตาย เข้าสวนก็มีพืชผักมากมาย ให้เก็บ ตามท้องร่องและในคลองมีปลากุ้งปูให้จับ” (สิงห์ ภูสุวรรณ, สัมภาษณ์ 30 พฤษภาคม 2548) น้ำจึงเปรียบเสมือนเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงชาวอัมพวาให้ดำเนินชีวิตอยู่ได้ ชาวอัมพวาในสมัยนั้นจึงมีความเป็นอยู่ที่ไม่แล้งเค้น อยู่กันอย่างมีความสุข และทำมาหากินเลี้ยงครอบครัวไปวัน ๆ

ลักษณะครอบครัวชาวสวนในสมัยนั้นนิยมมีลูกหลายคน เป็นรูปแบบครอบครัวขยาย ส่วนใหญ่มักให้ลูกคนโตออกจากโรงเรียนเพื่อมาแบ่งเบาภาระครอบครัว โดยเฉพาะในครอบครัวที่ทำมะพร้าวตาลและเคี้ยวตาลต้องใช้แรงงานในครอบครัวค่อนข้างมาก เด็กชาวสวนในสมัยนั้นจึงทำสวนและขึ้นตาลเป็นตั้งแต่อายุ 8 – 9 ขวบ และพี่คนโตมักต้องรับภาระในการช่วยพ่อแม่ทำตาลสับทอดอาชีพ ส่วนน้องอาจได้เรียนสูงขึ้น นอกจากนี้ ครอบครัวชาวสวนมักมีการแบ่งงานกันทำภายในครอบครัวอย่างชัดเจน โดยฝ่ายหญิงมักเป็นผู้ดูแลงานภายในบ้าน การเคี้ยวตาล หรือการค้าขายพืชผลในสวน ส่วนงานในสวนมักเป็นของฝ่ายชาย เช่น การรดน้ำ คายหญ้า ขึ้นตาล และแบกน้ำตาลมาเคี้ยว รวมถึงมาช่วยฝ่ายหญิงเคี้ยวตาลด้วย (เจลิยว ประชานิยม, สัมภาษณ์ 1 มิถุนายน 2548) กล่าวได้ว่า ครอบครัวชาวสวนในสมัยนั้น มีลักษณะที่เป็นทั้งหน่วยผลิตและหน่วยบริโภคในเวลาเดียวกัน คือ ผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก มีการแบ่งงานกันทำภายในครอบครัวอย่างชัดเจน พ่อแม่เป็นบุคคลสำคัญที่มีบทบาทอย่างมากในครอบครัว โดยเฉพาะพ่อในฐานะเป็นผู้นำครอบครัว

สภาพทางสังคมโดยทั่วไปชาวอัมพวามักตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มเดียวกัน เกี่ยวข้องเป็นญาติกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง หรือเป็นกลุ่มสกุลเดียวกัน เช่น แถบคลองโพธิ์ ตำบลบางนางลี่ เดิมเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของตระกูลบุญพยนต์ และตระกูลภานุมาศ แถบคลองสวนทุ่ง ตำบลท่าคา เป็นที่ตั้งบ้านเรือนของตระกูลประชาธิม และตระกูลธรรมสวัสดิ์ และแถบคลองอัมพวา เป็นที่ตั้งบ้านเรือนของตระกูล ณ บางช้าง เป็นต้น และมักเกี่ยวเนื่องหรือแต่งงานกันกับคนในละแวกใกล้บ้าน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือแรงกัน เวลาว่างงานบุญ งานประเพณี และกิจกรรมทางสังคมตามวาระโอกาส แต่ส่วนใหญ่จะใช้เวลาอยู่ในสวน โดยวัดถือเป็นศูนย์กลางชุมชน และการจัดกิจกรรมใด ๆ ต้องอาศัยวัด เพราะไม่มีพื้นที่สาธารณะนอกจากพื้นที่สวนและคลอง ส่วนโรงเรียนมักอยู่ตามวัดต่าง ๆ และตั้งอยู่ในละแวกใกล้เคียงกับชุมชน กล่าวได้ว่า โครงสร้างของชุมชนในช่วงเวลานั้นเป็น โครงสร้างที่อิงอยู่กับสถาบันพื้นฐานของชุมชน คือ ครอบครั้ว วัด และโรงเรียน

ศาสนา พิธีกรรม และประเพณี แม้ผู้ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบอัมพวาช่วงแรกจะประกอบด้วยกลุ่มคนหลายเชื้อชาติ ทั้งชาวมอญ ชาวจีน แต่ต่างก็นับถือศาสนาพุทธเหมือนกัน โดยเฉพาะคนจีนที่แม้มีการรวมตัวกันสร้างศาลเจ้าและโรงเจ แต่คนจีนก็ทำบุญใส่บาตรก่อนที่จะไหว้เจ้า เพราะถือว่าพระใหญ่กว่า และผู้บริจาคที่ดินเงินทองในการสร้างวัดในเขตอำเภออัมพวาส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่ศรัทธาในพุทธศาสนา ส่วนวัฒนธรรมและขนบประเพณีเงินบางอย่างก็ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีการทางศาสนาและวิถีชีวิตของคนในแถบนี้ ได้แก่ การทำบุญเลี้ยงพระเช้าด้วยข้าวต้ม การทำบุญถวายกาแฟพระในตอนเย็นทุกวันพระ การคั้นน้ำชาในช่วงงานพิธีทางศาสนา หรือชนิดอาหารที่จัดเลี้ยงตามงานบวช งานแต่งงาน งานศพ และงานบุญประเพณีต่าง ๆ มักมีอาหารของชาวจีนประกอบอยู่ด้วย เช่น จับฉ่าย ไข่พะโล้ ฯลฯ รวมถึงธรรมเนียมการสูบฝิ่น ซึ่งเจ้าของโรงฝิ่นและผู้สูบฝิ่นส่วนใหญ่เป็นชาวจีน แต่มีชาวไทยบางรายพาเรือไปสูบฝิ่นที่โรงฝิ่นเช่นกัน (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 49)

นอกจากนี้ ชาวจีนยังได้นำวัฒนธรรมการเพาะปลูกแบบยกร่องเข้ามาเผยแพร่ในพื้นที่แถบนี้ ซึ่งจากรูปแบบและวิธีการทำสวนแบบยกร่องและการปลูกไม้ผลทางเศรษฐกิจหลายชนิด มีลักษณะการทำคล้ายกับที่มณฑลกวางตุ้งและกวางสีในประเทศจีน อย่างไรก็ตาม สวนยกร่องของชาวอัมพวากับสวนของชาวจีนก็มีลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ สวนยกร่องของชาวจีนมักมีลักษณะโล่งเตียนหรือที่เรียกว่า สวนเตียน หรือสวนทุ่ง บนคันร่องจะปลูกแต่พืชผักเป็นแถวเป็นแนว ไม่มีวัชพืชหรือพืชประเภทอื่นขึ้นปะปน มีการรดน้ำเข้าเย็น ให้น้ำปุ๋ย ดูแลอย่างสม่ำเสมอ เพื่อผลผลิตที่ดีออกสู่ตลาด ขณะที่สวนยกร่องแถบอัมพวา นอกจากพืชบนร่องจะไม่ใช่ “ผักจีน” พวกผักกาดขาว กวางตุ้ง ฯลฯ แต่เป็นมะพร้าวตาลที่ปลูกควบคู่กับไม้ผลอื่น เช่น มะม่วง ชมพู่ ส้มโอ ฯลฯ ปะปนกัน ไม่ได้ดูแลอย่างสม่ำเสมอ ไม่ต้องคายน้ำให้ดูโล่งเตียน ไม่ใส่ปุ๋ยมาก และไม่จำเป็นต้องให้น้ำ เนื่องจากมีระบบการไหลเวียนของน้ำที่สมบูรณ์ตามธรรมชาติ และผลผลิตที่ได้ไม่ได้จำหน่ายในตลาดทั้งหมด บางส่วนเก็บไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนและเป็นของกำนัลญาติมิตร ซึ่งมีเป้าหมายการผลิตที่ต่างกัน (เพ็งอึ้ง : 51)

สำหรับประเพณีการเล่นในช่วงเวลานั้น วัฒนธรรมและการเล่นของมอญได้เข้ามามีบทบาทเช่นกัน โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลสงกรานต์ที่นอกจากจะกว่นข้าวเหนียวแดง กาละแม ทำข้าวต้มมัด สำหรับทำบุญใส่บาตรและแจกจ่ายญาติและเพื่อนบ้าน สรงน้ำพระพุทธรูปและหลวงพ่อรัดน้ำและขอพรจากผู้ใหญ่ ยังนิยม ไปเล่นการละเล่นตาม “บ่อน” ต่าง ๆ ในบริเวณวัด เช่น บ่อนสะบ้า บ่อนมอญซ่อนผ้า นอกจากนี้ยังมีการเล่นที่เรียกว่า การพายเรือขอทาน ในช่วงเทศกาลสาทรไทย เดือนสิบ ซึ่งนอกจากกว่นกระษาสาทแจกกันและนำไปทำบุญที่วัดแล้ว ในช่วงกลางคืนชาวบ้านบางกลุ่มจะพายเรือขอกระษาสาทมารับประทานร่วมกัน มีการร้องรำทำเพลง รวมทั้งขอเงินสำหรับซื้อสุรามาคืมกิน โดยขออยู่คืนสองคืน ขอเป็นพิธีเท่านั้น การเล่นดังกล่าวคล้ายกับการเล่นของชาวมอญในการเรียไร้ว้าวสารและสิ่งของต่าง ๆ สำหรับใช้ในการทอดผ้าป่า (เพ็งอึ้ง : 53) เหล่านี้ถือเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมได้อย่างกลมกลืนจากการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของชาวอัมพวา

4.2.2) ช่วงที่ 2 : ยุคชุมชนคนทำน้ำตาลมะพร้าว (ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ.2485 – 2520)

ตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2485) จนถึงปี พ.ศ.2520 เป็นช่วงเวลาที่พื้นที่และผู้คนในแถบอัมพวามีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็น ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ระบบเศรษฐกิจ สภาพสังคมและวัฒนธรรม เหล่านี้เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองทั้งในระดับประเทศและระดับโลก จากการเกิดภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2485 – พ.ศ. 2495) รวมถึงการที่รัฐนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาใช้ในการพัฒนาประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา ซึ่งรายละเอียดของพัฒนาการที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำในช่วงที่ 2 มีดังนี้

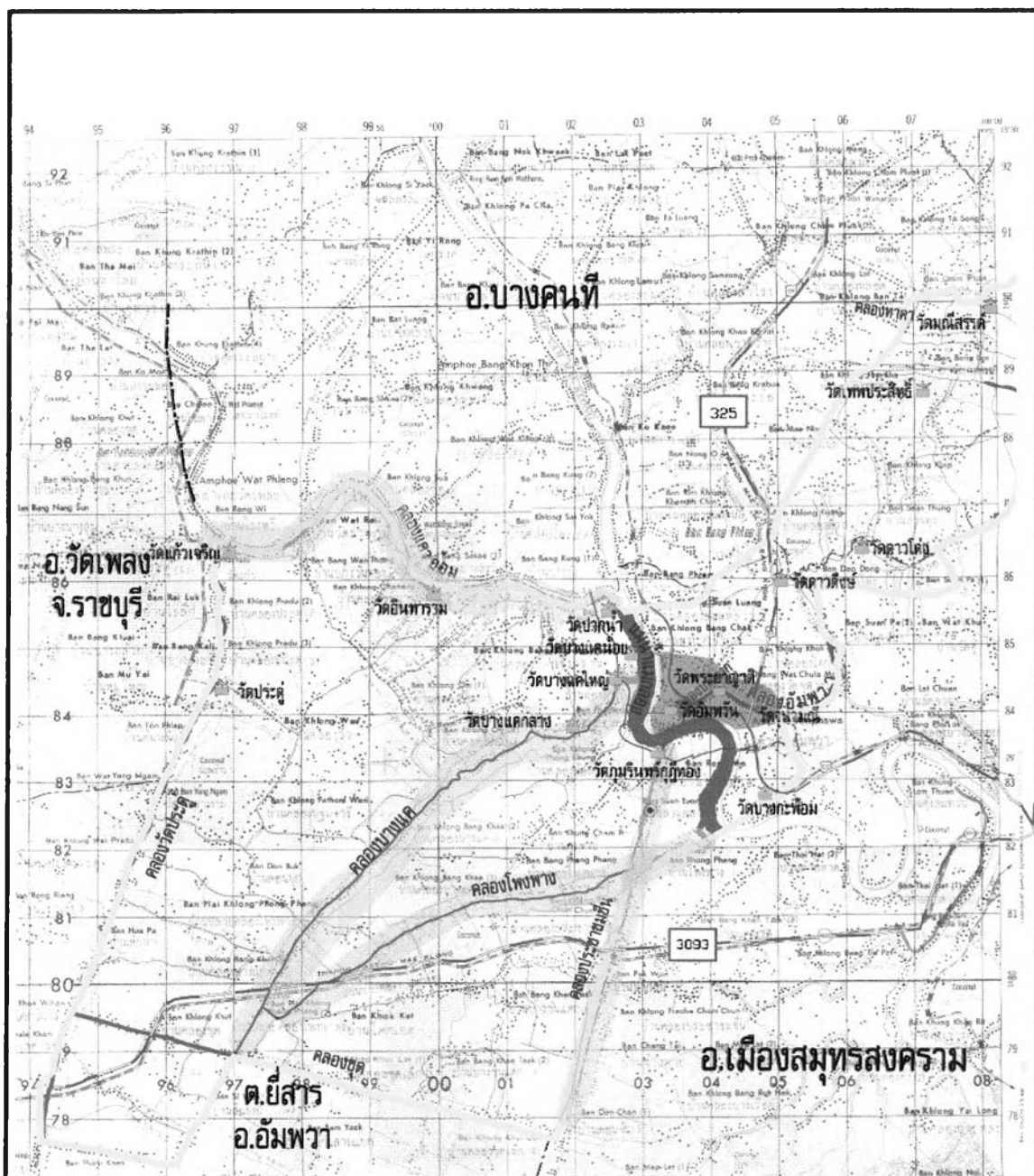
1) ลักษณะทางกายภาพ

ในช่วงเวลานี้พื้นที่โดยรวมในแถบอัมพวาเริ่มมีการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายอย่างในเวลาเดียวกัน โดยทางกายภาพส่วนใหญ่เป็นการพัฒนาโครงข่ายการคมนาคมทางบก และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ภายในชุมชน เช่น ไฟฟ้า ประปา การศึกษา การสาธารณสุข ฯลฯ โดยเป็นผลจากการที่รัฐนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1 - 3 (ปี พ.ศ.2504 - 2519) มาใช้ในการพัฒนาประเทศ การพัฒนาโครงข่ายถนนเริ่มจากการก่อสร้างถนนสายบางแพ - ดำเนินสะดวกเชื่อมต่อกับถนนเพชรเกษม ส่งผลให้พื้นที่ตอนบนของจังหวัดสมุทรสงครามเจริญขึ้นอย่างมาก เพราะสามารถติดต่อกับศูนย์กลางความเจริญด้านการเพาะปลูกและค้าขายพืชผลทางการเกษตรอย่างอำเภอดำเนินสะดวกได้โดยสะดวก ต่อมาในปี พ.ศ.2508 ถนนจากอำเภอดำเนินสะดวกถึงจังหวัดสมุทรสงครามต่อเชื่อมถึงกันโดยสมบูรณ์ (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 สายบางแพ - สมุทรสงคราม) ส่งผลให้ชาวแม่กลองและชาวอัมพวาหันมาสัญจรทางบกกันมากขึ้น ต่อมาเมื่อถนนสายธนบุรี-ปากท่อ (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 35) และสะพานพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ข้ามแม่น้ำ

แม่กลองสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ.2517 ส่งผลให้เมืองสมุทรสงครามกลายเป็นเมืองเปิด และเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับจังหวัดอื่น ๆ ทางภาคตะวันตก และภาคใต้ (แผนที่ 4-8 และรูปที่ 4-6)

ส่วนในระดับพื้นที่ เริ่มจากการตัดถนนสายแม่กลอง-ปากท่อ (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3093) และถนนสายสมุทรสงคราม-บ้านแพ้ว (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3092) แล้วเสร็จในปี พ.ศ.2499 ส่งผลให้ผู้คนในพื้นที่ทางตอนล่างในแถบตำบลบางนางลี่ บางแค วัคประคู้ และปลายโพรงพง สามารถเดินทางไปยังตัวเมืองแม่กลองและจังหวัดอื่น ๆ เช่น ราชบุรี เพชรบุรี กรุงเทพฯ ได้สะดวกขึ้น แต่การเดินทางระหว่างชุมชนยังคงลำบากอยู่ ต่อมาในปี พ.ศ.2512 ถนนสายอัมพวา-บางนกแขวก สร้างแล้วเสร็จ ส่งผลให้ผู้คนในพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลองสามารถเดินทางไปยังเมืองแม่กลองและจังหวัดอื่น ๆ ได้โดยสะดวกมากขึ้น จนกระทั่งในปี พ.ศ.2518 – 2520 สมัยรัฐบาลคึกฤทธิ์ ปราโมช มีนโยบายการสร้างงานในชนบทหรือช่วง “เงินผัน” ได้มีการตัดถนนเข้าถึงชุมชนต่าง ๆ โดยว่าจ้างแรงงานชาวบ้านในการก่อสร้าง ถนนที่สร้างส่วนใหญ่เป็นถนนสายหลักของชุมชน (ปัจจุบันคือถนนทางหลวงชนบท) ที่สร้างมาเชื่อมต่อกับทางหลวงแผ่นดินสายต่าง ๆ ข้างต้น เช่น การตัดถนนสายบางใหญ่-บางสะแก ในเขตตำบลท่าคาไปเชื่อมต่อกับถนนบางแพ-สมุทรสงคราม การตัดถนนจากวัดอมรวดีไปเชื่อมกับถนนแม่กลอง-ปากท่อ และตัดถนนจากวัดอมรวดีเข้าไปยังตำบลบางนางลี่ เป็นต้น ส่งผลให้การเดินทางในชุมชนไปยังพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ของจังหวัดมีความสะดวกมากขึ้น

เนื่องจากโครงการดังกล่าวทยอยก่อสร้างและเพิ่งมาแล้วเสร็จเชื่อมต่อเป็นเครือข่ายถึงกันในระดับหนึ่งในช่วงปี พ.ศ.2520 ดังนั้น การพัฒนาโครงข่ายถนนดังกล่าวในช่วงเวลานั้น จึงยังไม่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่และวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่แถบอัมพวาโดยรวมมากนัก แต่ก็เริ่มมีปรากฏให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในบางสิ่งบางอย่าง เช่น การลดบทบาทความสำคัญของแม่น้ำลำคลองลง โดยถนนได้เข้ามาทำหน้าที่แทนคลองในการคมนาคมขนส่ง โดยเฉพาะกับกิจการเรือต่อใหญ่ที่ลำเลียงมะพร้าวผลและน้ำตาลมะพร้าวไปยังกรุงเทพฯ ที่อยู่บริเวณปากคลองบางจาก และปากคลองบางแค เริ่มซบเซาทยอยเลิกกิจการไป นับตั้งแต่ถนนพระราม 2 สร้างเสร็จในปี พ.ศ.2517 เพราะการขนส่งทางรถยนต์มีความสะดวกรวดเร็ว สามารถเดินทางถึงกรุงเทพฯ ภายในระยะเวลาไม่กี่ชั่วโมง และประหยัดต้นทุนค่าน้ำมันได้มาก (บุญเกิด เขียมปรีชา, สัมภาษณ์ 18 พฤษภาคม 2548) รวมถึงตลาดน้ำอัมพวาก็เริ่มซบเซา เรือจากที่ต่าง ๆ ที่เคยเข้ามาค้าขายในคลองลคน้อยลง นับตั้งแต่ถนนสายบางแพ-สมุทรสงครามสร้างแล้วเสร็จ และเชื่อมต่อกับถนนพระราม 2 ได้อย่างสมบูรณ์ (สุวนิช เจนจิตต์วรภัณฑ์, สัมภาษณ์ 18 พฤษภาคม 2548) แต่รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำโดยรวมยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนยังคงพึ่งพาอาศัยน้ำในแม่น้ำลำคลองในการดำเนินชีวิตและทำสวนเป็นหลัก (รูปที่ 4-7)

วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

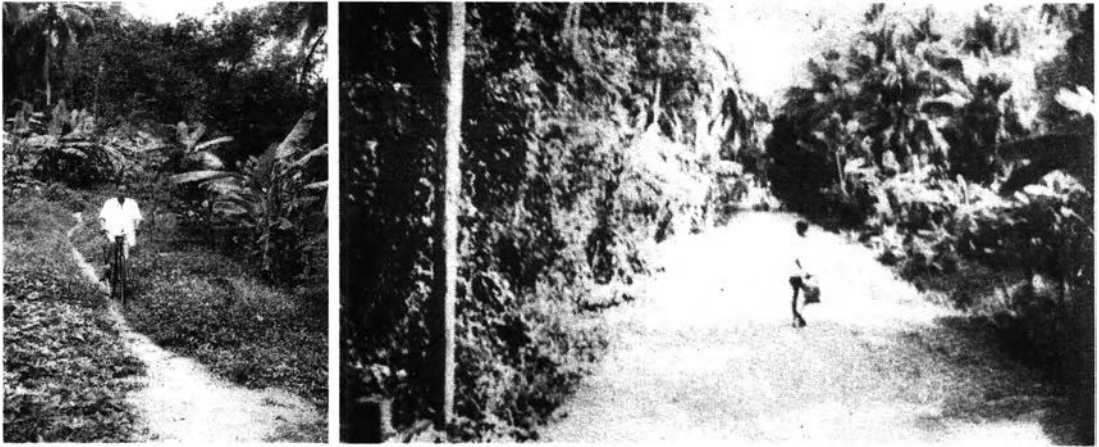
แผนที่ 4-8 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แกอัมพวา ช่วงที่ 2 (ปี พ.ศ. 2485 - พ.ศ.2520)

สัญลักษณ์ :

- ขอบเขตตำบล ———— แม่น้ำ คลอง ████████ บริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวหนาแน่น
- — — ขอบเขตอำเภอ ———— ถนน ████████ บริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานค่อนข้างมาก
- — — ขอบเขตจังหวัด ———— ทางหลวงแผ่นดิน (กระจายตัวอยู่ค่อนข้างมาก)

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, 2516.

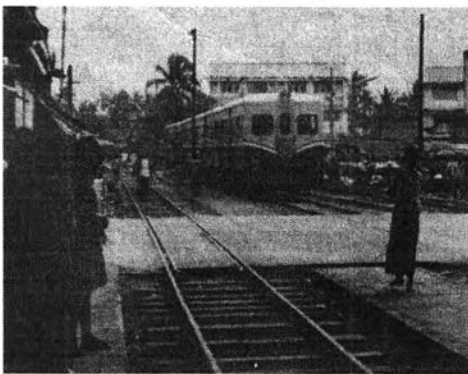

ถนนสายบางนกแขวก - อัมพวา (ก่อน - หลังก่อสร้าง) เมื่อปี พ.ศ. 2508

การก่อสร้างสะพานข้ามคลองสวนหลวง
ในปี พ.ศ. 2518

รถโดยสารสายแม่กลอง - ราชบุรี ในปี พ.ศ.2518

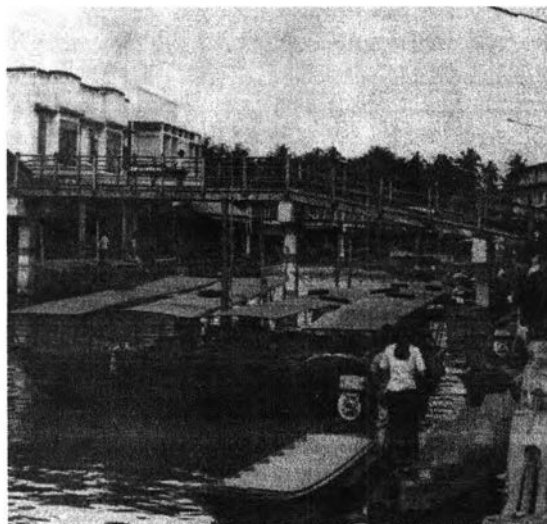
รถไฟสายแม่กลอง เมื่อปี พ.ศ.2518

สะพานพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ข้ามแม่น้ำแม่กลอง
ที่อำเภอเมืองสมุทรสงคราม เมื่อปี พ.ศ. 2517

รูปที่ 4-6 การพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกในพื้นที่ จ.สมุทรสงคราม ช่วงก่อนปี พ.ศ.2520

ทำเทียบเรือเทศบาลตำบลอัมพวา ปี พ.ศ.2508 ➤

◀ ทำเรือบริเวณตลาดอัมพวา และ
เรือโดยสารบริการตามคลอง ในปี พ.ศ.2510

เรือแท็กซี่ และเรือพาดหาง (เรือหางยาว)
วิ่งรับส่งผู้โดยสาร
จากปลายคลองต่าง ๆ - ทำเรืออัมพวา

◀ เรือโดยสารรับ-ส่ง
บริเวณท่าเรือโรงเรียนวิริยะวิทยา
ช่วงปี พ.ศ. 2510

รูปที่ 4-7 การคมนาคมทางน้ำในพื้นที่แถบอัมพวาช่วงยุคที่ 2 (ปี พ.ศ. 2485 - พ.ศ.2520)

นอกจากนี้ ในช่วงปี พ.ศ.2512 - 2513 ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญกับพื้นที่ในแถบจังหวัดสมุทรสงคราม คือ การเกิดภาวะน้ำเสียในแม่น้ำแม่กลองอย่างต่อเนื่อง เป็นผลมาจากโรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองในเขตจังหวัดราชบุรีและกาญจนบุรี ได้ลักลอบปล่อยน้ำเสียลงในแม่น้ำ จนเกิดภาวะน้ำเสียอย่างรุนแรงตลอดสายตั้งแต่จังหวัดราชบุรีลงไปจนถึงอ่าวไทย สร้างความเสียหายให้กับสวนผัก สวนผลไม้ นาข้าว และพืชไร่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ชาวบ้านไม่สามารถใช้น้ำในการอุปโภคบริโภคได้ตามปกติ รวมทั้งส่งผลกระทบต่อความหลากหลายของพันธุ์สัตว์น้ำลดน้อยลงและบางชนิดถึงกับสูญพันธุ์ เช่น ปลาตาเหลือก และปูแสม ที่ปัจจุบันไม่มีให้เห็นแล้ว ส่วนกุ้งปูและปลาที่เคยมีอยู่มากมายหาได้ตามร่องสวน ลำปะโดง และคลองต่าง ๆ ก็ลดน้อยลงอย่างมาก ผลกระทบสิ่งแวดล้อมดังกล่าวไม่ได้มีผลต่อการทำสวนผลไม้และสวนมะพร้าวในแถบอัมพวามากนัก เนื่องจากแต่มีผลต่อทรัพยากรสัตว์น้ำที่เดิมมีความหลากหลายและอุดมสมบูรณ์ ไม่สามารถฟื้นฟูได้ดั้งเดิม โดยยังมีผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (สมใจ แก้วประเสริฐ, สัมภาษณ์ 30 พฤษภาคม 2548)

2) ลักษณะทางเศรษฐกิจ

ในช่วงเวลานี้ลักษณะทางเศรษฐกิจในพื้นที่แถบอัมพวามีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก โดยเป็นการปรับเปลี่ยนในระบบการผลิตหลัก จากระบบการผลิตแบบผสมผสานไปสู่ระบบการผลิตแบบเชิงเดี่ยว คือ การทำน้ำตาลมะพร้าว มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจและสภาพความเป็นอยู่ของผู้คนในพื้นที่แถบนี้ ซึ่งมีรายละเอียดที่สำคัญดังนี้

2.1) ระบบการผลิต / กิจกรรมการผลิตหลัก

ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 พื้นที่แถบอัมพวามีการปลูกมะพร้าวอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นลักษณะการผลิตแบบผสมผสาน ดังที่กล่าวไปแล้วในช่วงต้น แต่ช่วงหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศทรุดตัวมาก เกิดภาวะเงินเฟ้อ สินค้าต่าง ๆ มีราคาสูงขึ้น แม้รัฐบาลจะตรากฎหมายหลายฉบับควบคุมราคาสินค้าและปันส่วนสินค้า แต่ก็ไม่สามารถควบคุมระดับราคาสินค้าได้ สินค้าอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ยังคงมีราคาสูงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะน้ำตาลทราย ส่งผลให้ราคาน้ำตาลปีบขยับตัวสูงขึ้นเป็นประวัติการณ์ และเป็นแรงจูงใจที่สำคัญให้ชาวอัมพวาทันมาทำน้ำตาลมะพร้าวกันอย่างจริงจังนับแต่นั้นมา (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 84)

ในช่วงเวลานั้นการผลิตน้ำตาลมะพร้าวถือเป็นระบบการผลิตหลักของพื้นที่ในแถบอัมพวา โดยถือเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน ลักษณะการขยายตัวของการผลิตน้ำตาลมะพร้าวในพื้นที่แถบนี้มีด้วยกัน 3 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นลักษณะที่เกิดจากครัวเรือนที่ปลูกมะพร้าวตาลและทำน้ำตาลมะพร้าวเดิมอยู่แล้ว และมีการปลูกมะพร้าวตาลเพิ่มในสวนเดิม หรือเลือกทำน้ำตาลในมะพร้าวต้นที่ให้น้ำตาลมาก เพื่อทำน้ำตาลเพิ่มขึ้น ลักษณะที่สอง การบุกเบิกที่นำมาเป็นพื้นที่ปลูก

มะพร้าวตาล โดยว่าจ้างชาวจีนเป็นผู้เบิกท้องร่อง รวมทั้งปลูกลมะพร้าวให้ และลักษณะที่สาม การบุกเบิกบริเวณที่เป็นป่ารกและยังไม่มีผู้ใดครอบครองมาปลูกลมะพร้าวตาล (เพ็งอ้าง : 88) ทั้งนี้ การขยายตัวของพื้นที่ทำสวนตาลเริ่มขึ้นในพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองก่อน ในแถบตำบลสวนหลวง บางแค บางนางลี่ เหมือนใหม่ และปลายโพงพาง จากพื้นที่บริเวณใกล้แม่น้ำเข้ามาด้านใน และจากบริเวณต้นคลองมายังท้ายคลอง ซึ่งเดิมเป็นที่นาผืนใหญ่ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นสวนมะพร้าวตาล โดยเริ่มปรับเปลี่ยนเบิกพื้นที่กันเรื่อยมา การทำสวนตาลได้ขยายไปจนถึงพื้นที่แถบตำบลวัดประคู้ ที่เดิมเป็นนาข้าวสลับกับสวนผัก ชาวบ้านบางรายกล่าวว่าเพิ่งปลูกลมะพร้าวในราวปี พ.ศ.2500 มานี้เอง (วิม นาคสวาท, สัมภาษณ์ 28 พฤษภาคม 2548) ส่วนพื้นที่ในแถบตำบลแควอ้อมเดิมเป็นสวนไม้ผลที่มีชื่อเสียง มีบางส่วนที่หันมาปลูกลมะพร้าวตาลกัน แต่ส่วนใหญ่ยังคงทำสวนผลไม้เหมือนเดิม เนื่องจากสภาพพื้นที่เหมาะกับการปลูกผลไม้มากกว่า รวมทั้งตลาดผลไม้ยังขยายตัวได้อีก สำหรับพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองในแถบตำบลท่าคา บางช้าง และอัมพวา การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจะล่าช้ากว่า ยังมีการทำสวนเดียนกันอยู่มาก โดยเฉพาะในแถบท่าคา กล่าวว่าในช่วงปี พ.ศ.2510 ยังมีสวนเดียนปรากฏอยู่มากในแถบท่าคา (เจลิยว ประชานิยม, สัมภาษณ์ 1 มิถุนายน 2548) ส่วนพื้นที่ในแถบตำบลบางช้างและอัมพวาก็เริ่มทยอยปรับเปลี่ยนพื้นที่จากสวนไม้ผลมาเป็นสวนมะพร้าวตาลมากขึ้น

การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาสู่การทำน้ำตาลมะพร้าวเชิงเดี่ยวในพื้นที่แถบอัมพวาในช่วงนี้ กล่าวได้ว่า ทำกันเกือบทุกครัวเรือน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในเขตจังหวัดสมุทรสงครามอย่างมาก โดยในช่วงปี พ.ศ.2516 มีพื้นที่ปลูกลมะพร้าวถึง 102,040 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 77.70 ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมด โดยเป็นพื้นที่ปลูกลมะพร้าวตาล 81,000 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 79.38 ของพื้นที่ปลูกลมะพร้าวทั้งหมด หรือร้อยละ 61.68 ของพื้นที่การเกษตร และมีพื้นที่ทำนาเหลืออยู่เพียง 11,700 ไร่ ซึ่งมีแนวโน้มลดจำนวนลงตลอด (จังหวัดสมุทรสงคราม, 2516 : 6-7) สำหรับมะพร้าวพันธุ์ที่นิยมนำมาทำน้ำตาลในช่วงนั้นมี 2 พันธุ์ คือ มะพร้าวใหญ่ และมะพร้าวหมูสี ทั้งนี้ ในแต่ละพื้นที่นิยมปลูกลมะพร้าวต่างพันธุ์กัน ขึ้นอยู่กับสภาพดินและน้ำของแต่ละพื้นที่เป็นหลัก

การทำน้ำตาลมะพร้าวของชาวอัมพวามีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด โดยในปี พ.ศ.2498 เริ่มมีการใช้ยาฟอกขาว เพื่อให้น้ำตาลปีบมีสีนวลดูสะอาดน่ารับประทาน และมีตราประจำเตาตาลของตน เช่น ตรามงกุฏ ตราดอกไม้ ตราไก่ ฯลฯ ประทับลงบนน้ำตาลเพื่อรับประกันคุณภาพ และมีการประกวดน้ำตาลปีบในโอกาสต่าง ๆ เช่น เทศกาลเข้าพรรษา และงานสลากภัต ต่อมาในช่วงเดือนเมษายน พ.ศ.2517 ประเทศกัมพูชาและเวียดนามเกิดภาวะขาดแคลนน้ำตาล ประกอบกับรัฐบาลประกาศห้ามนำน้ำตาลทรายออกนอกราชอาณาจักร ความต้องการน้ำตาลทรายของประเทศเพื่อนบ้านมีมาก และน้ำตาลปีบทางรัฐบาลก็ไม่ได้ประกาศห้าม ในช่วงเวลานั้นจึงมีพ่อค่านำน้ำตาลมะพร้าวไปส่งขายยังต่างประเทศมากขึ้นและได้ราคาดี ทำให้ชาวสวนผู้ผลิตน้ำตาลมะพร้าวผลิตน้ำตาลออกมาไม่ทันความต้องการ ราคาน้ำตาลมะพร้าวในประเทศจึงเริ่มสูงขึ้นอีกครั้งจากปีละ 90 บาท เป็น

110 - 120 บาท จากสภาวะดังกล่าวได้มีพ่อค้าทดลองเอาน้ำตาลทรายมาเคี้ยวผสมกับน้ำตาลมะพร้าว แล้วบรรจุลงปิบ เรียกเป็น “น้ำตาลผสม” ส่งขายต่างประเทศ ปรากฏว่าได้ผลดี เนื่องจากน้ำตาลผสมสามารถคงตัวอยู่ได้นาน สะดวกต่อการขนส่ง ได้ราคาดี ผิดกับน้ำตาลมะพร้าวแท้ที่คงตัวอยู่ได้ไม่นาน เพียง 15 วันก็แปรสภาพเหลวเป็นน้ำเชื่อม ต้องเสี่ยงกับการขาดทุน และในการผลิตน้ำตาลผสมชาวสวนจะได้กำไรต่อปี 10 - 15 บาท จากเดิมที่ผลิตน้ำตาลมะพร้าวแท้ได้กำไรเพียงปีละ 5 - 6 บาท ทำให้ชาวสวนแถบอัมพวาหันมาทำน้ำตาลผสมส่งให้พ่อค้าคนกลางมากขึ้น รวมถึงผู้ประกอบการอาชีพอื่นๆ เช่น อยู่ต่อเรือขนาดเล็ก โรงขายไม้แปรรูป ฯลฯ ต่างพากันหยุดกิจการชั่วคราวหันมาทำน้ำตาลผสมกันหลายราย ส่งผลให้ช่วงเวลาดังกล่าวมีน้ำตาลทรายขาวเข้ามาในจังหวัดสมุทรสงครามเป็นจำนวนมากทุกวันเพื่อนำไปทำน้ำตาลผสม ตกประมาณวันละ 1,000 - 1,500 กระสอบ และการนำน้ำตาลผสมไปขายยังประเทศกัมพูชานั้น ส่วนใหญ่พ่อค้าจะรับทองคำเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนกลับมามากกว่าเงินสด จึงเรียกช่วงเวลานั้นว่า “ยุคน้ำตาลแลกทอง” (สันติ, 2517 : 14-15) ชาวสวนบางรายกล่าวว่า การทำน้ำตาลผสมขายให้พ่อค้าเหล่านี้จะส่งเที่ยวละ 100 - 200 ปิบ ทำอยู่ระยะหนึ่งก็สามารถเก็บเงินได้จำนวนมากพอ และสามารถใช้น้ำตาลที่มีอยู่เดิมได้หมด (สันติ สุขทวี, สัมภาษณ์ 1 มิถุนายน 2548)

แต่ต่อมาในช่วงเดือนกันยายน พ.ศ.2517 รัฐบาลประกาศควบคุมการส่งน้ำตาลมะพร้าว หรือน้ำตาลโตนดที่มีน้ำตาลทรายผสมอยู่ โดยห้ามนำออกนอกราชอาณาจักรเว้นแต่ได้รับอนุญาต ทำให้การทำน้ำตาลผสมต้องหยุดลง ส่งผลให้มีน้ำตาลผสมตกค้างอยู่ในจังหวัดสมุทรสงครามเป็นจำนวนกว่า 24,000 ปิบ ราคาน้ำตาลมะพร้าวราคากลางจากปีละ 130 - 140 บาท เหลือปีละ 95 - 100 บาท ทำให้ชาวสวนตาลบางรายต้องขาดทุนจากน้ำตาลที่ตกค้างอยู่ (สันติ, 2517 : 17) อย่างไรก็ตามการทำน้ำตาลมะพร้าวแท้ก็ยังคงทำกันเรื่อยมา เนื่องจากวีรสชาติหวานและมีกลิ่นหอมจึงเป็นที่นิยมและต้องการของตลาดในประเทศค่อนข้างมาก จนในปี พ.ศ.2524 กล่าวกันว่า เป็นยุคของการปลอมปนน้ำตาลปิบ นอกจากนำน้ำตาลทรายมาเคี้ยวปนกับน้ำตาลมะพร้าว ทำให้น้ำตาลปิบมีคุณภาพที่ต่างกันแล้ว ยังมีการปลอมปนสิ่งอื่น ๆ เข้าไป ทำให้น้ำตาลยังมีคุณภาพต่ำและไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้สร้างปัญหาให้กับตลาดน้ำตาลปิบเป็นอย่างมาก (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 94-95)

นอกจากนี้ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำน้ำตาลมะพร้าวยังมีการปรับเปลี่ยนให้สะดวก ทนสมัย และมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็น เตาตาลที่เดิมก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ใช้ “เตาโคด” เคี้ยวน้ำตาลได้ที่ละกระทะ พัฒนามาเป็น “เตาดูน” มี 2 กระทะ และช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้พัฒนามาเป็น “เตาปล่อง” เพิ่มลูกเตาเป็นแถวเรียงต่อกันสามารถเคี้ยวตาลได้ตั้งแต่ 2 - 6 กระทะพร้อมกัน ซึ่งทำงานได้ดีกว่าและประหยัดพื้นที่กว่า (สุรจิต, 2545 : 87) กระบอกลาด เดิมใช้กระบอกลาดไม้ไผ่เปลี่ยนมาเป็นกระบอกลูมิเนียมและกระบอกลาดพลาสติก เชือกปอ สำหรับร้อยปากกระบอกลาดและผูกวงตาล ก็เปลี่ยนมาใช้เชือกไนลอนแทน ภาชนะบรรจุน้ำตาล ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 การบรรจุน้ำตาลมะพร้าวจะใช้ภาชนะดินเผาจากโรงงานหม้อตาล ที่เรียกว่า “หม้อทะนุน” และเรียกน้ำตาลที่

บรรจูลูกหม้อตาลแล้วว่า “น้ำตาลหม้อ” ต่อมาเปลี่ยนมาใช้ ปีบน้ำมันก๊าด ปีบน้ำมันพืช และปีบบรรจุหม้อไม้ โดยนำมาทำความสะอาดและใช้ใส่น้ำตาล เนื่องจากมีน้ำหนักเบา แข็งแรง และขนย้ายสะดวก จึงเป็นที่มาของการเรียก “น้ำตาลปีบ” มาจนถึงปัจจุบัน (วิระ, 2547 : 14-15) ส่วนเชื้อเพลิง ระยะเวลาการผลิตน้ำตาลยังไม่มากนักใช้วัสดุจากในสวน เช่น หัวตะโหงก ทางมะพร้าว เปลือก และกะลามะพร้าว แต่เมื่อการผลิตมีปริมาณมากขึ้น ต้องมีการซื้อเชื้อเพลิงพวกฟืนหลา ไม้รวก และขี้เลื่อยมาใช้แทน โดยซื้อจากรือต่อใหญ่ที่ล่องมาจอดขายตามที่ต่าง ๆ (รูปที่ 4-8)

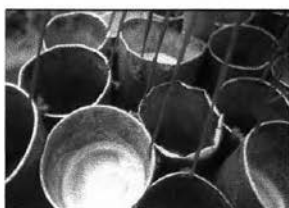
เนื่องจากการทำน้ำตาลมะพร้าวใช้วัสดุอุปกรณ์และวัตถุดิบที่ค่อนข้างมาก เช่น มีดปาดตาล เปลือกพะยอม กระบอกลาด พะอง กระทะ เหล็กกระทง เชือก เชื้อเพลิง ฯลฯ วิธีการได้มาซึ่งอุปกรณ์และวัตถุดิบในการผลิตของชาวสวนตาลมีหลายลักษณะ ได้แก่ การไปเดินทางซื้อเองที่ตลาดอัมพวา ซื้อจากรือที่บรรทุกมาขายที่ตลาดนัดทางน้ำหรือในสวน หรือจากเจ้าภาษีที่นำวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ มาให้ใช้ก่อน สำหรับอุปกรณ์ที่ชาวสวนนิยมไปซื้อหาเองที่ตลาดอัมพวา คือ มีดปาดตาล ยี่ห้อที่นิยม “ตราดาว 2 จุด” ที่โรงตีเหล็กตราดาว และร้านอึ้งแสงหลี่ที่อยู่ใกล้กัน ส่งผลให้กิจการโรงตีเหล็กที่ตลาดอัมพวาเฟื่องฟูมาก ชนิดที่เรียกว่าตีขายวันต่อวัน (จิตรภรณ์ กลิ่นจงกล, สัมภาษณ์ 20 พฤษภาคม 2548) รวมถึง เชือก กระทะ เหล็กกระทง และอุปกรณ์อื่น ๆ จะมาซื้อกันที่ตลาดอัมพวา พวกกระบอกลาด พะยอม และพะอง มีทั้งพ่อค้าบรรจูลูกหม้อมาขายที่ตลาดนัด หรือพายเข้าไปขายตามคลองต่าง ๆ หรือเจ้าภาษีนำมาให้ ส่วนปีบใส่น้ำตาลพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อและเจ้าภาษีจะเป็นผู้จัดการหามาให้

ส่วนปัจจัยการผลิตประเภทที่ดิน แรงงาน และเงินทุน จากการศึกษาลักษณะการถือครองที่ดินของชาวสวนมะพร้าวในจังหวัดสมุทรสงคราม ในปี พ.ศ.2511 ของ อุทิศ (2511 : 23-24) พบว่า ส่วนใหญ่ทำการผลิตในที่ดินของตนเองร้อยละ 64.29 รองลงมาทำในที่เช่าร้อยละ 21.23 ที่เหลือทำในที่ดินเองและที่เช่าร้อยละ 13.49 ทั้งนี้ อัตราค่าเช่าในช่วงแรกมักคิดเป็นผลผลิตน้ำตาลปีบที่ผลิตได้ โดยอาจแบ่งครึ่งกันหรือตามแต่ตกลงกัน แต่ต่อมามักจ่ายเป็นเงินสด แรงงานที่ใช้ในการทำน้ำตาลมะพร้าวอาศัยแรงงานในครอบครัวเป็นหลัก แม้ชาวสวนจะนิยมส่งลูกหลานให้ได้รับการศึกษา หากขาดแคลนแรงงานและมีฐานะไม่สู้ดีจะให้ลูกหลานออกจากโรงเรียนมาช่วยทำตาลเมื่อจบการศึกษาภาคบังคับ (ประถมศึกษาปีที่ 4) ส่วนครอบครัวที่มีสวนมากและมีแรงงานในครอบครัวไม่พอก็จะว่าจ้างคนในชุมชน มาป็นเก็บน้ำตาลสด โดยป็นเก็บวันละ 2 เวลา คือ ช่วงเช้าประมาณ 6 โมงเช้า และช่วงเย็นประมาณบ่าย 3 โมง นอกจากนี้ ชาวสวนมักจ้างแรงงานในการคายน้ำตาลและขูดลอกท้องร่อง ทั้งนี้ ชาวสวนตาลไม่นิยมลงแขกในการทำน้ำตาลมะพร้าว เพราะการทำน้ำตาลต้องใช้แรงงานเข้มข้นต่อเนื่องตลอดทั้งวันและไม่มีวันหยุด ขณะเดียวกันครัวเรือนที่ทำน้ำตาลต้องใช้แรงงานในลักษณะเดียวกันและในช่วงเวลาเดียวกัน ซึ่งต่างกับการทำนาทำสวนไม้ผลที่สามารถระดมแรงงานในรูปของการลงแขกได้ เพราะมีช่วงเวลาการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวกว้างพอที่จะจัดสรรแรงงานให้กันได้ หากมีการแยกกันส่วนใหญ่มักเป็นช่วงเทศกาลงานบุญประเพณีและงานสำคัญต่าง ๆ

โรงทำน้ำตาลมะพร้าว

การเก็บน้ำตาลสด

เชื้อเพลิงต่าง ๆ

การเคี่ยวน้ำตาล

ตราประทับและผลิตภัณฑ์น้ำตาลปีบ

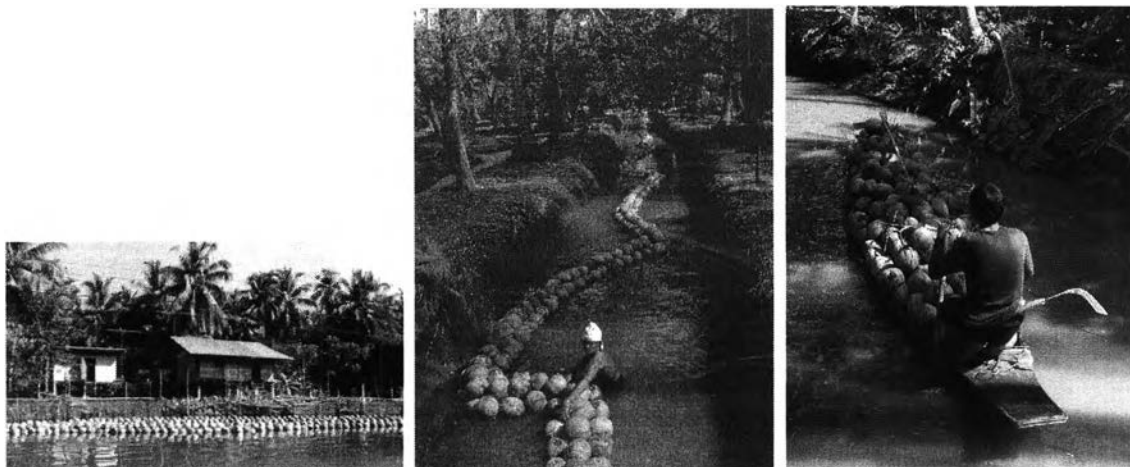

รูปที่ 4-8 ระบบการผลิตน้ำตาลมะพร้าวในช่วงยุคที่ 2 (ปี พ.ศ.2485 - พ.ศ.2520)

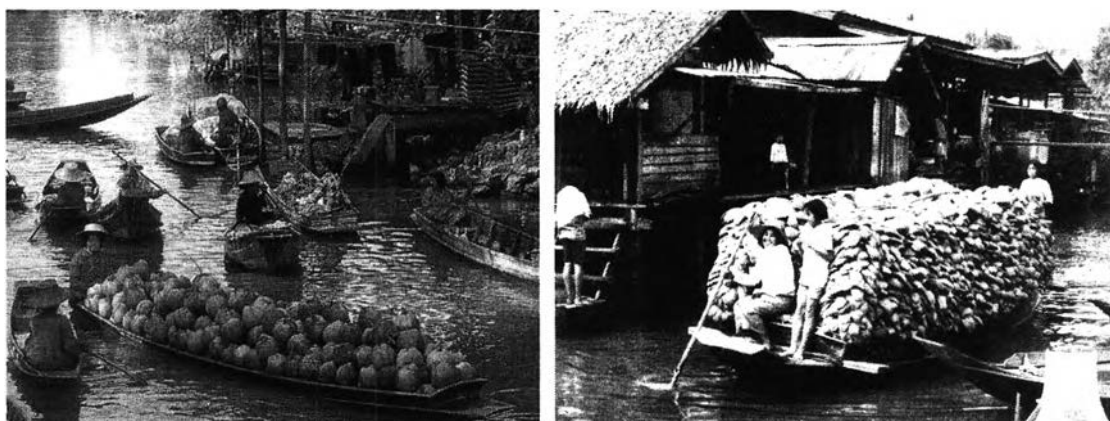
2.2) ระบบการแลกเปลี่ยน-ซื้อขาย หรือระบบตลาด

หลังจากช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ระบบการตลาดน้ำตาลมะพร้าวขยายตัวอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของเครือข่ายระหว่างพ่อค้าคนกลาง เรือรับซื้อน้ำตาล เรือต่อใหญ่ ร้านรับซื้อน้ำตาลมะพร้าวที่กรุงเทพฯ และพ่อค้าส่ง ซึ่งเชื่อมโยงกันทั่วประเทศ ในส่วนของพ่อค้าคนกลาง สามารถแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก พ่อค้าคนกลางที่ใช้เงินทุนของตนเอง พายเรือตระเวนรับซื้อน้ำตาลจากชาวสวนตามเตาตาลต่าง ๆ ราคาน้ำตาลที่พ่อค้าคนกลางรับซื้อขึ้นอยู่กับคุณภาพของน้ำตาลเป็นหลัก เมื่อรับซื้อน้ำตาลเหล่านี้มาแล้วจะนำไปขายให้กับเรือต่อใหญ่ พ่อค้าคนกลางกลุ่มนี้มักถูกเรียกว่า “เจ้าแก่น้ำตาล” ส่วนใหญ่เป็นคนจีนที่อยู่แถวอัมพวา นอกจากประกอบอาชีพรับซื้อน้ำตาลแล้วยังประกอบอาชีพค้าขายและอาชีพอื่นควบคู่ไปด้วย นอกจากนี้ยังมี พ่อค้าคนกลางอีกลักษณะที่เรียกว่า “เจ้าภาษี” เป็นพ่อค้าคนกลางทั้งที่รับซื้อน้ำตาลดิบ และเป็นผู้จัดหาเงินทุน วัสดุอุปกรณ์ในการทำน้ำตาล รวมทั้งสิ่งของจำเป็นในครัวเรือนให้กับ “ลูกเตา” ของตน โดยเป็นการเอาของและเงินมาให้ก่อน หรือแล้วแต่ลูกเตาอยากได้อะไรเจ้าภาษีจะจัดหามาให้ แล้วค่อยเอาน้ำตาลภายหลัง หรือพอมาน้ำตาลแล้วค่อยหักกันไป เจ้าภาษีจึงเป็นเสมือนแหล่งทุนของชาวสวนที่สำคัญ และเจ้าภาษีก็ได้กำไรจากส่วนต่างของราคาอุปกรณ์และสิ่งของที่นำไปให้ลูกเตา แต่เป็นสัดส่วนและจำนวนไม่มากนัก กลุ่มที่สอง เป็นพ่อค้าคนกลางที่รับเงินจาก “เรือต่อใหญ่” เพื่อตระเวนรับซื้อน้ำตาลดิบส่งให้ ปกติเรือต่อใหญ่จะไม่รับซื้อน้ำตาลจากชาวสวนรายย่อย เพราะน้ำตาลจะไม่เสมอกัน จะรับจากพ่อค้าคนกลางซึ่งคัดคุณภาพให้ เจ้าของเรือต่อส่วนใหญ่เป็นคหบดีชาวจีนที่ตั้งบ้านเรือนและจอดเรืออยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง เช่น บริเวณหน้าวัดกุฎีจันทร์ ปากคลองบางแก และปากคลองบางจาก ส่วนเรือรับซื้อน้ำตาลที่มาจากจังหวัดใกล้เคียงหลังจากรับซื้อน้ำตาลเหล่านี้แล้ว จะนำไปขายยังตลาดในจังหวัดที่เป็นต้นทาง รวมทั้งจังหวัดอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง สำหรับราคาน้ำตาลดิบที่พ่อค้ารับซื้อจากชาวสวนมีราคาสูงขึ้นตลอด โดยในปี พ.ศ.2496 จากปีบละ 30 บาท ขึ้นเป็นปีบละ 100 บาท ในปี พ.ศ.2507 และในปี พ.ศ.2517 มีราคาปีบละ 130 – 140 บาท แต่ราคาน้ำตาลค่อนข้างผันผวนขึ้นอยู่กับฤดูกาลและความต้องการของตลาด

หลังจากนั้นน้ำตาลมะพร้าวจะถูกกระจายไปใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่กระจายไปตามจังหวัดต่าง ๆ โดยเรือรับซื้อน้ำตาลมะพร้าว อีกลักษณะคือ ถูกส่งไปยังตลาดน้ำตาลมะพร้าวที่กรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียงโดยเรือต่อใหญ่ ซึ่งเป็นเรือเอี่ยมจันทน์บรรทุกน้ำตาลได้ 400 – 1,200 ปีบต่อพวงกัน 2 – 3 ลำ แล้วลากจูงด้วยเรือยนต์ โดยมีเส้นทางเริ่มจากคลองแม่กลอง มาออกมหาชัย เข้าคลองด่าน คลองบางหลวง จุดหมายปลายทางคือ ปากคลองตลาด และปากคลองบางหลวง แถวป้อมวิไชยประสิทธิ์ ใช้เวลาเดินทางประมาณ 12 – 13 ชั่วโมง โดยไม่มีการหยุดพัก (รูปที่ 4-9) จากนั้นร้านค้าส่งจะมารับซื้อน้ำตาลจากเรือต่อใหญ่แล้วจะจ้างเรือลำเลียงน้ำตาลไปเก็บที่ร้าน แล้วนำมาคัดเกรดและประทับตราของตนใหม่ ก่อนส่งให้กับพ่อค้าปลีกในกรุงเทพฯ หรือจำหน่ายให้พ่อค้าส่งช่วงนำไปจำหน่ายพ่อค้าปลีกในต่างจังหวัดอีกทอด

การลำเลียงผลมะพร้าวออกจากสวน

การนำมะพร้าวผล ผลผลิตทางการเกษตรอื่น ๆ และกามมะพร้าวไปขาย

เรือต่อที่ใหญ่ที่ลำเลียงน้ำตาลมะพร้าว และมะพร้าวผลเข้าไปยังตลาดในกรุงเทพฯ

รูปที่ 4-9 การลำเลียงผลผลิต และการกระจายผลผลิตออกสู่ตลาดของชาวอัมพวา

นอกจากทำน้ำตาลมะพร้าวแล้ว ชาวอัมพวายังมีอาชีพขายมะพร้าวผลที่มักทำควบคู่ไปกับการทำน้ำตาล การขายมะพร้าวผลจะใช้แรงงานเฉพาะช่วงของการเก็บผลมะพร้าวเป็นหลัก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการจ้างแรงงานเก็บ ค่าแรงปีนเก็บในขณะนั้นคันละ 40 สตางค์ ส่วนผู้รับซื้อแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มพ่อค้าที่พายเรือมารับซื้อมะพร้าว ไปส่งตามล้งต่าง ๆ และกลุ่มผู้รับซื้อมะพร้าวที่เรียกว่า “ล้ง” เป็นร้านรับซื้อมะพร้าวผลทั้งจากพ่อค้ากลุ่มแรกและจากชาวสวน โดยตรง เจ้าของล้งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่มีฐานะ และมักตั้งร้านรับซื้อมะพร้าวผลอยู่บริเวณริมคลองสายหลัก เช่น คลองบางแค และคลองแควอ้อม มะพร้าวในแถบอัมพวาเป็นที่รู้จักในชื่อ “มะพร้าวบางช้าง” ลักษณะการกระจายผลผลิตมะพร้าวผล ส่วนใหญ่จะส่งไปยังกรุงเทพฯ โดยใช้เรือเอี่ยมจุ่นลำเลียงมะพร้าวจนเต็มลำ 8 – 9 ลำ แล้วลากจูงด้วยเรือโยง เริ่มจากประตูน้ำบางนกแขวก เข้าคลองบางยางไปออกประตูน้ำอ่างทอง จังหวัดสมุทรสาคร เข้าคลองเจริญพาสณ์แล้วไปออกคลองบางหลวง หรือคลองบางกอกใหญ่ ใช้เวลาเดินทาง 1 วันกับ 1 คืน (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 113-114) นอกจากนี้ยังมีอาชีพที่เกี่ยวข้องกับมะพร้าวอีกอย่างคือ การค้าขายวัสดุอุปกรณ์สำหรับทำน้ำตาลมะพร้าว เช่น ขายกาบมะพร้าว กระบอกลดตาล พะอง เปลือกพะยอม และอื่น ๆ ส่วนอาชีพที่ไม่เกี่ยวกับมะพร้าวมีค่อนข้างน้อย และมักทำควบคู่กับอาชีพทำสวนมะพร้าวตาล ยกเว้นอาชีพช่างฝีมือต่าง ๆ ที่สามารถยึดเป็นอาชีพหลักได้ โดยเฉพาะอาชีพช่างต่อเรือ และช่างไม้

2.3) การขยายตัวทางเศรษฐกิจในพื้นที่แถบอัมพวา

สภาพเศรษฐกิจในพื้นที่แถบอัมพวาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงช่วงปี พ.ศ.2520 กล่าวได้ว่า จัดอยู่ในเกณฑ์ที่ดี มีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง โดยอยู่บนฐานของการผลิตและการซื้อขายน้ำตาลมะพร้าวเป็นหลัก ครอบครัวหนึ่ง ๆ มีรายได้เฉลี่ยอย่างต่ำเดือนละ 3,000 – 4,000 บาท ขึ้นอยู่กับปริมาณการผลิตในแต่ละครัวเรือน และอาจมีรายได้สูงกว่าเงินเดือนราชการและพนักงานบริษัทเอกชน แต่ที่สำคัญได้เงินทุกวัน (จรูญ เจริญรัตน์, สัมภาษณ์ 1 มิถุนายน 2548) การทำน้ำตาลมะพร้าวของชาวอัมพวาไม่เพียงแต่สร้างความศึกคักให้กับชุมชน ยังส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจของชุมชนเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว พิจารณาได้จากผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัดสมุทรสงคราม โดยในปี พ.ศ. 2516 พบว่า การทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างรายได้ให้กับจังหวัดในสัดส่วนสูงที่สุด คือ 341,718,750 บาท คิดเป็นร้อยละ 54.78 ของมูลค่าผลิตภัณฑ์รวมจังหวัด รองลงมาคือ สาขาประมง 169,568,712 บาท อันดับที่สามคือ มะพร้าวผล 31,560,000 บาท และอันดับสี่คือ ผลไม้ชนิดอื่น 25,535,420 บาท กล่าวกันว่า ในขณะนั้นจังหวัดสมุทรสงครามเป็นจังหวัดที่ประชาชนเสียภาษีรายได้ต่อหัวสูงเป็นอันดับ 1 ของประเทศ หากไม่รวมกรุงเทพฯ (เพ็งอ้าง :121)

จากการทำสวนตาลและน้ำตาลมะพร้าวกันอย่างเข้มข้นแทบทุกครัวเรือนในพื้นที่แถบอัมพวา นอกจากนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจในช่วงเวลานั้น ยังก่อให้เกิดการไหลเวียน

ของเงินสคภายในท้องถิ่นสูง ชาวสวนอัมพวาสามารถมีเงินเก็บสะสมเป็นจำนวนมาก โดยมักชอบสะสมในรูปแบบของทองคำและที่ดิน สังกัดได้จากการนิยมใส่ทอง ตัดผม เสริมสวย และตัดเสื้อผ้าใหม่เพื่อสวมใส่ไปวัดหรือไปงานสำคัญต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงมีร้านขายทอง ร้านตัดเสื้อผ้า ร้านตัดผมและเสริมสวย ตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก สร้างความคึกคักให้กับตลาดอัมพวาในฐานะเป็นศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักที่สำคัญ (นวลศรี ลิขิตตานันทพงษ์, สัมภาษณ์ 30 พฤษภาคม 2548) ขณะเดียวกันเมื่อมีงานบุญประเพณีต่าง ๆ ก็มักนิยมว่าจ้างวงดนตรีและภาพยนตร์มาแสดงมาฉายกัน สร้างความคึกคักและความมีชีวิตชีวาให้กับผู้คนในแถบนี้อย่างมาก นอกจากนี้ สิ่งที่ชี้วัดความรุ่งเรืองของชุมชนในแถบอัมพวาอีกอย่างก็คือ สถิติการปล้นของ “ขุนโจร” กลุ่มต่าง ๆ ที่มีสถิติการปล้นค่อนข้างสูงในช่วงเวลานั้น ส่วนใหญ่เป็นการปล้นบ้านที่มีทรัพย์สินสมบัติหรือมีฐานะดี ดังกรณี “ดีใหญ่” ที่มักเข้ามาปล้นในแถบอัมพวาไม่ได้ปล้นชาวสวน แต่มักปล้นพ่อค้าน้ำตาล (เพ็งอ้าย : 121)

3) ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวอัมพวาในขณะนั้นมีด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจเกิดจากการขยายตัวของระบบการผลิตน้ำตาลมะพร้าว โดยครวัเรือนได้ปรับเปลี่ยนหน้าที่จากเดิมที่เป็นทั้งหน่วยผลิตและหน่วยบริโภคไปพร้อม ๆ กัน มาเป็นหน่วยผลิตเพียงอย่างเดียว โดยทำการผลิตน้ำตาลมะพร้าวเป็นหลักเพื่อป้อนสู่ระบบตลาด ซึ่งก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในส่วนต่าง ๆ ของระบบตลาดน้ำตาล ไม่ว่าจะเป็นชาวสวน ลูกจ้าง พ่อค้าคนกลาง และเจ้าภาษี จากการทำน้ำตาลมะพร้าวแทบทุกครัวเรือน ส่งผลให้คนกลุ่มใหญ่ในพื้นที่อัมพวามีฐานะเป็นผู้ประกอบการ เจ้าของสวน หรือลูกเดา บางส่วนที่มีฐานะเป็นแรงงานรับจ้าง พ่อค้าคนกลาง และเจ้าภาษี รวมถึงพ่อค้าแม่ค้าขายวัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำน้ำตาล ทั้งนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเหล่านี้แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของสวนกับลูกจ้าง มักเกิดกับครอบครัวที่มีสวนมากและแรงงานในครอบครัวไม่เพียงพอ ความสัมพันธ์โดยทั่วไปเป็นลักษณะเชิงพึ่งพาซึ่งกันและกัน แม้ทั้ง 2 ฝ่ายจะมีสถานะต่างกันแต่เจ้าของสวนมักเอาใจใส่ลูกจ้างค่อนข้างดี เพราะจำเป็นต้องพึ่งพาแรงงานในการขึ้นตาลให้ตน ซึ่งตนเองทำไม่ได้ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างลูกเดากับเจ้าภาษี แม้ว่าลูกเดาจำเป็นต้องขายน้ำตาลให้แก่เจ้าภาษีเพียงผู้เดียว และในราคาที่เจ้าภาษีเป็นผู้กำหนด ซึ่งส่วนใหญ่จะต่ำกว่าราคารับซื้อโดยทั่วไป แต่เนื่องจากสถานะทางเศรษฐกิจของทั้ง 2 ฝ่ายไม่ต่างกันมาก โดยเฉพาะเจ้าภาษีที่รับเงินจากเรือต่อใหญ่มารับซื้อน้ำตาล ส่วนใหญ่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ค่อยดี เจ้าภาษีจึงไม่ได้เห็นใจลูกเดาเท่าไร และรายได้ของเจ้าภาษีที่ได้ขึ้นอยู่กับส่วนต่างราคาน้ำตาลปีบเป็นหลัก ยังมีจำนวนลูกเดาหรือสามารถซื้อน้ำตาลได้มากเท่าใด เจ้าภาษีก็ยังมีรายได้มากขึ้น จึงเป็นสาเหตุให้เจ้าภาษีจำเป็นต้องเอาใจใส่ดูแลหรือให้เกียรติลูกเดาของตน และแม้มีข้อตกลงว่าลูกเดาต้องขายน้ำตาลให้เฉพาะกับเจ้าภาษีรายที่ตนขึ้นเงินหรือเอาปัจจัยการผลิตมาล่วงหน้า แต่ในทางปฏิบัติลูกเดามักชอบนำน้ำตาลไปขายให้กับพ่อค้ารายอื่นที่ให้ราคาสูงกว่า เมื่อถูกทวงลูกเดาก็มัก

อ้างว่าไม่ได้เกี่ยวข้องกับเหตุผลต่าง ๆ และ 3) ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของสวนกับพ่อค้าคนกลาง เป็นไปในลักษณะที่พ่อค้าคนกลางต้องเอาอกเอาใจเจ้าของสวนเป็นพิเศษ เพราะมีพ่อค้ามาซื้อหลายรายและมักตัดราคากัน (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 107-108) กล่าวได้ว่า ตลาดการค้าขายน้ำตาลภายในท้องถิ่นในขณะนั้นเป็นตลาดของผู้ขาย ผู้ผลิตมีอำนาจในการกำหนดหรือต่อรองราคาผลผลิตกับพ่อค้าคนกลางได้พอสมควร

อีกลักษณะเป็นความสัมพันธ์ในเชิงสังคม เนื่องจากช่วงเวลานั้นการทำน้ำตาลมะพร้าวของชาวสวนอัมพวาเป็นระบบการผลิตแบบเข้มข้น มีการใช้แรงงานต่อเนื่องและไม่มีวันหยุด จนกล่าวกันว่า การทำตาลเหมือนมีลูกอ่อน ต้องคอยดูแลตลอดเวลา ตั้งแต่เช้าจนเย็น จะหยุดไปไหนหรือทำอะไรก็ไม่ได้ แม้แต่จะไปตลาดนัดที่ปากคลองก็ไม่ได้ เพราะต้องขึ้นตาลแต่เช้า พอเคี้ยวตาลเสร็จก็ใกล้เที่ยงตลาดนัดวาย จะซื้อของก็อาศัยได้เรือพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามาขายถึงในสวน หรือเจ้าภานีนำมาให้ (ขวัญฤทัย ปานประทีป, สัมภาษณ์ 15 มิถุนายน 2548) ขณะเดียวกันพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นแม่น้ำลำคลองและที่สวนมีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ไม่มีพื้นที่สาธารณะให้ผู้คนได้ใช้ประโยชน์หรือทำกิจกรรมร่วมกัน นอกจากบริเวณตลาดนัดทางน้ำที่ตั้งอยู่ตามคลองต่าง ๆ เพียงไม่กี่แห่ง ชาวสวนที่บ้านอยู่ไกลจึงไม่ค่อยได้ไป การพบปะกันก็ต่อเมื่อพายเรือไปนัดเท่านั้น ตลาดนัดบางแห่งก็ไม่ได้มีทุกวันและมีเวลาจำกัด จึงเป็นเหตุให้ชาวสวนไม่ค่อยได้มีโอกาสพบปะ คิมน้ำชา กาแฟ พุดคุยในลักษณะสภากาแฟ หรือรับประทานอาหารเข้าร่วมกันเหมือนกับชุมชนชาวสวนที่อื่น ๆ แต่ชาวสวนอัมพวาก็มีการพบปะและทำกิจกรรมร่วมกันอยู่บ้างในงานสำคัญต่าง ๆ ของคนในชุมชน เช่น งานแต่งงาน งานบวช และงานศพ รวมถึงงานเทศกาลบุญประเพณีต่าง ๆ เช่น สงกรานต์ เข้าพรรษา ฯลฯ ชาวสวนจะหยุดทำตาลกัน โดยมีวัดเป็นสถานหลักในการจัดกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็น การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การจัดการละเล่น และการแสดงมหรสพต่าง ๆ นอกจากนี้ วัดยังเป็นแหล่งพบปะและศูนย์กลางการคมนาคม โดยวัดส่วนใหญ่จะมีลักษณะคล้ายตลาดย่อย ๆ ที่มีร้านขายของชำและร้านก๋วยเตี๋ยวตั้งอยู่ รวมถึงมีเรือต่าง ๆ พายมาขายของที่หน้าวัด เช่น เรือกาแฟ เรือหมู เรือกับข้าว ฯลฯ วัดจะมีศาลาท่าน้ำอย่างน้อย 2 ศาลา ที่นอกจากเป็นจุดขึ้นลงเรือแล้วยังเป็นที่สำหรับให้ผู้คนมานั่งพักผ่อนพุดคุยกัน ขณะเดียวกันวัดส่วนใหญ่มักเป็นสถานีปลายทางของรถโดยสารจากแม่กลองถึงวัดต่าง ๆ เมื่อมีการตัดถนนเข้าสู่ชุมชน (ช่วงหลัง พ.ศ.2520 เป็นต้นมา) วัดจึงเป็นพื้นที่สาธารณะที่สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในท้องถิ่นในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน

ศาสนา พิธีกรรม และประเพณี ชาวอัมพวาส่วนใหญ่มีประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาคล้ายกับชาวไทยทั่วไปในภาคกลาง มีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร ในวันขึ้นปีใหม่ วันพระ และวันสำคัญทางศาสนาต่าง ๆ ฯลฯ แต่ก็มีประเพณีสำคัญที่มีลักษณะเฉพาะของจังหวัดสมุทรสงครามอยู่บ้างดังตารางที่ 4-4 โดยเฉพาะประเพณีชักพระ เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 12 ไปจนถึงสิ้นเดือน 12 ถือเป็นประเพณีท้องถิ่นที่ในช่วงเวลานั้นชาว

อัมพวาจกจำกันได้ดี โดยมีเรือแห่กระบวนพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนเคารพนับถือจากวัดต่าง ๆ แห่ไปตามลำน้ำ ให้ประชาชนได้นมัสการบูชาและปิดทอง วันรุ่งขึ้นมีการทำบุญทอดกฐิน และทางวัดจัดให้มีการแข่งเรือ ทั้งเรือมอด เรือซุด เรือสำปั้น และเรือกระทะ มีทั้งประเภทสวยงาม ขบขัน และ แข่งขันความเร็ว โดยทางวัดจะจัดหาของรางวัลมาให้ ที่สำคัญวันจัดงานประเพณีชักพระแต่ละวัดจะไม่ ตรงกัน ส่วนวัดในเขตอัมพวาที่จัดงานนี้เป็นงานใหญ่ประจำปี คือ วัดบางนางลี่ใหญ่ และวัดสวนหลวง

ตารางที่ 4 -4 ปฏิทินประเพณีและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในรอบปีของชาวอัมพวาในช่วงก่อนปี พ.ศ.2510

เดือน	ประเพณี และกิจกรรม
เดือน 4	ประเพณีตรุษไทย ช่วงขึ้น 14 - 15 ค่ำ ชาวอัมพวาจะกวนข้าวเหนียวแดง และกาละแม นำไปทำบุญตักบาตรร่วมกับอาหารคาวหวานที่วัด ฟังพระสวดให้ศีลให้พร
เดือน 5	เทศกาลสงกรานต์ ชาวอัมพวาจะกวนข้าวเหนียวแดง และกาละแม ไว้ทำบุญใส่บาตรและนำไปแจกญาติผู้ใหญ่และเพื่อนบ้าน มีการรดน้ำดำหัวและขอพรจากผู้สูงอายุ ส่วนที่วัดมีการสร้างน้ำพระพุทธรูปและหลวงพ่อก่อ ทำบุญกระดุก ถวายปัจจัยแด่พระภิกษุสงฆ์ และหนุ่มสาวจะไปเล่นสาคน้ำกันที่วัด มีการละเล่นชักเย่อ สะบ้า มอญซ่อนผ้า เสือกินวัว แยกงู ปิดตาตีหม้อ ก่อเจดีย์ทราย ฯลฯ กลางคืนมีมหรสพ เช่น ภาพยนตร์ ลิเก แล้วแต่เจ้าภาพจัดหา
เดือน 6	เทศกาลบวชพระ และบางรายอาจถือเป็นฤกษ์ปลูกสร้างบ้าน
เดือน 7	บวชพระ (จนก่อนถึงเทศกาลเข้าพรรษา)
เดือน 8	เทศกาลเข้าพรรษา ช่วงขึ้น 15 ค่ำ ชาวอัมพวาจะทำบุญตักบาตร ไปวัดฟังเทศน์ และถวายผ้าจ่านาพรรษาแด่พระภิกษุสงฆ์
เดือน 9	งานสลากภัต และช่วงขึ้น 14 - 15 ค่ำ และแรม 1 ค่ำ เป็นฤกษ์ปลูกสร้างบ้านเรือน
เดือน 10	งานสาทรไทย ชาวอัมพวาจะกวนกระยะสาทรแจกจ่ายกันและนำไปทำบุญที่วัด กลางคืนจะมีการล่องเรือขอทาน โดยจะขอเงินซื้อเหล้ามาดื่มและขอกระยาสารมารับประทาน
เดือน 11	เทศกาลออกพรรษา ชาวอัมพวาจะไปทำบุญที่วัดและถวายผ้าเข้าพรรษา โดยการนำเงินและเครื่องอัฐบริวาร ไปถวายพระ
เดือน 12	งานประเพณีชักพระ โดยอัญเชิญพระพุทธรูปลงเรือแห่ไปตามลำน้ำ ให้ประชาชนได้นมัสการบูชาและปิดทอง ในงานมีการทอดกฐิน และการแข่งเรือประเภทต่าง ๆ ทั้งการ แข่งขันความเร็ว ประกวดเรือสวยงาม และขบขัน กลางคืนมีงานมหรสพ เช่น ภาพยนตร์ ลิเก ลำตัด ฯลฯ วัดที่จัดงานนี้เป็นประจำ ได้แก่ วัดบางนางลี่ใหญ่ วัดสวนหลวง วัดพวงมาลัย และวัดใหญ่ เป็นต้น
เดือนอ้าย	-
เดือนยี่	-
เดือน 3	งานประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง เป็นงานประจำปีของวัดต่าง ๆ ที่มีรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง เช่น วัดบางกะพ้อม วัดใหญ่ วัดปากน้ำ วัดบางน้อย เป็นต้น

ที่มา : อนุสรณ์ และคณะ, 2546, หน้า 116.

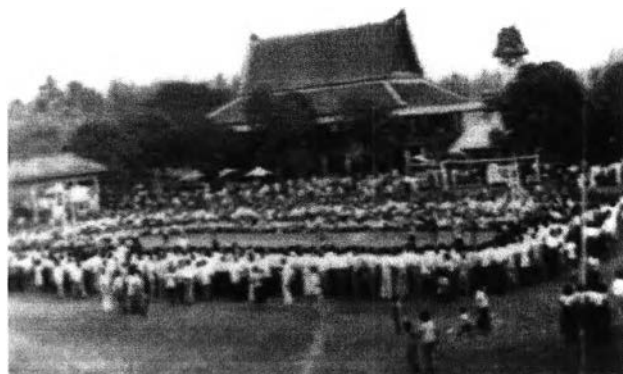

การนำศพไปวัดโดยทางเรือ และพยายามไม่นำผ่านสวนผู้อื่น

การไหว้เตาเทียนน้ำตาล (ความเชื่อ) ➤

งานประเพณี และกิจกรรมต่าง ๆ ทางน้ำ (ทอดกฐิน ประเพณีเรือ และการแข่งเรือพาย)

◀ วัด ศูนย์รวมของผู้คนในทำกิจกรรมต่าง ๆ (งานชีวอิก ณ วัดเจริญสุขาราม ปี พ.ศ.2494)

รูปที่ 4-10 ความเชื่อ กิจกรรม และงานประเพณีต่าง ๆ ของชาวอัมพวาในช่วงก่อนปี พ.ศ.2520

ส่วนพิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวกับสวนและการทำน้ำตาลมะพร้าว นั้น ชาวสวนอัมพวามีพิธีทำบุญสวน ซึ่งไม่จำกัดช่วงเวลาในการบุญ สามารถทำช่วงใดก็ได้ของปี และไม่จำเป็นต้องทำทุกปี แต่ส่วนใหญ่นิยมทำกันในช่วงเดือน 5 เพราะเป็นปีใหม่ไทย ลักษณะการทำบุญแล้วแต่โอกาสและฐานะของชาวสวน บางรายนิยมนิมนต์พระมาฉันภัตตาหาร ให้ศีลให้พร และพรมน้ำมนต์ทั้งคนและสวน แต่บางรายไม่ต้องนิมนต์พระใช้แต่เครื่องเช่นไปวางกลางแจ้งในสวน พร้อมอธิษฐานขอให้ผลผลิตในสวนอุดมสมบูรณ์ การทำบุญสวนในที่นี้ไม่ได้เป็นการทำบุญให้ดินไม้ แต่เป็นการทำบุญให้บรรพบุรุษและเจ้าที่ แม้จะมีการเปลี่ยนชนิดพืชที่ปลูกในสวนก็ไม่ส่งผลต่อรูปแบบหรือหลักการการทำบุญสวน นอกจากนี้ ชาวสวนยังถือว่าการนำศพผ่านสวนเป็นสิ่งอัปมงคลต่อสวน ทำมาหากินไม่ขึ้น จึงไม่ยินยอมให้ผู้ใดนำศพผ่านสวนของตน หากมีการละเมิดผู้ที่นำศพผ่านสวนจะต้องทำบุญสวนเพื่อล้างอัปมงคลให้โดยเร็ว (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 123) นอกจากนี้ ชาวสวนที่ทำน้ำตาลบางรายมีความเชื่อในการไหว้เตาตาล เพื่อให้เตาติดไฟง่ายและเกี่ยวตาลได้ดี โดยการตั้งแท่นเล็ก ๆ พอสำหรับตั้งกระถางรูปได้บริเวณผนังของปล่องไฟ แต่ไม่ได้ไหว้ทุกวัน (ไทร ธรรมสวัสดิ์, สัมภาษณ์ 1 มิถุนายน 2548) (รูปที่ 4-10) นอกจากพิธีกรรมความเชื่อดังกล่าวแล้ว ชาวสวนไม่มีความเชื่อในลักษณะอื่นอีก มีแต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือเหมือนชาวบ้านทั่วไป คือ หลวงพ่อวัดบ้านแหลม วัดเพชรสมุทรวรวิหาร

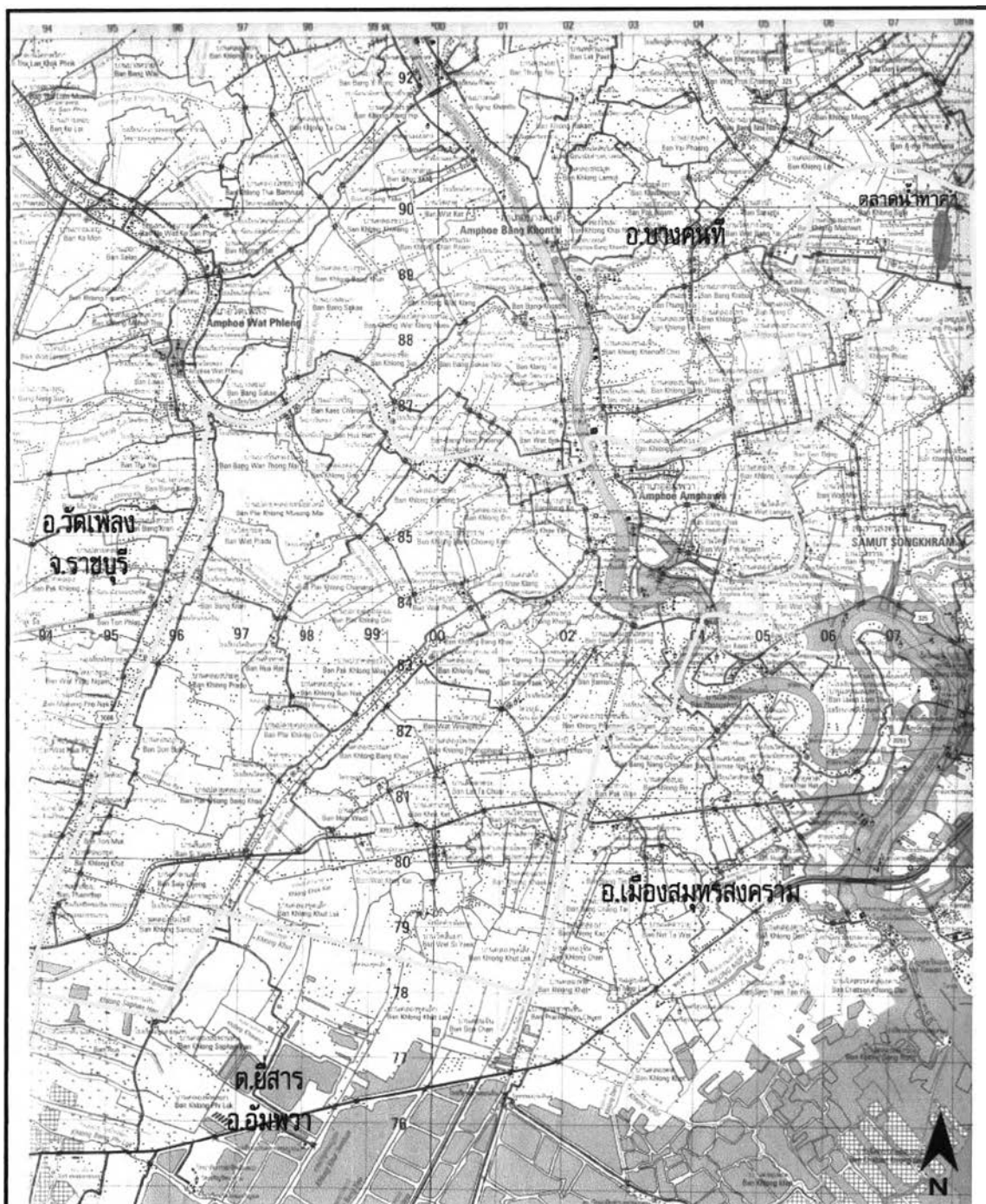
4.2.3) ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย (ปี พ.ศ.2520 – พ.ศ.2544)

ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 – 2544 ถือเป็นช่วงเวลาที่พื้นที่ในแถบอัมพวาเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาจกนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐที่มีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้น จากการดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 ถึง ฉบับที่ 8 (ปี พ.ศ.2504 – 2544) ก่อให้เกิดการพัฒนาต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ การพัฒนาโครงข่ายการคมนาคมทางบก การพัฒนาและจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ การส่งเสริมด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม ทั้งนี้ มีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยทัดเทียมกับประเทศทางตะวันตก แม้ว่าพื้นที่ในแถบอัมพวาจะไม่ได้เป็นพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาโดยตรงเหมือนกับพื้นที่ส่วนอื่นของประเทศ แต่กลับได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอย่างรุนแรงไม่ต่างจากพื้นที่เป้าหมาย ไม่ว่าจะเป็น ด้านสิ่งแวดล้อม การประกอบอาชีพ ประชากร สภาพสังคม และวัฒนธรรม ส่งผลให้พื้นที่แถบอัมพวามีสภาพต่างไปจากช่วงก่อนหน้าอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งรายละเอียดของพัฒนาการที่เกิดขึ้นในช่วงที่ 3 มีดังนี้

1) ลักษณะทางกายภาพ

พัฒนาการทางกายภาพที่เกิดขึ้นกับพื้นที่แถบอัมพวาในช่วงเวลานี้ กล่าวได้ว่าเป็นผลสืบเนื่องจากการพัฒนาในช่วงก่อนหน้าที่ได้มีการวางฐานของการพัฒนาไว้ในระดับหนึ่งทั้งระดับภาคและระดับพื้นที่ โดยเฉพาะการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบก และการพัฒนาแหล่งน้ำ การพัฒนาดังกล่าวส่งผลต่อพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในวงกว้างกับพื้นที่แถบอัมพวา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

การพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบก การพัฒนาโครงข่ายถนนภายในพื้นที่แถบอัมพวาในช่วงเวลานี้ ส่วนใหญ่เป็นการก่อสร้างถนนและสะพานข้ามแม่น้ำแม่กลองและคลองต่าง ๆ เรื่อยมาเป็นระยะ ๆ และเสร็จสิ้นเป็นโครงข่ายถนนที่ครอบคลุมทั่วพื้นที่อัมพวาเมื่อประมาณปี พ.ศ.2544 (เจ้าหน้าที่ทางหลวงชนบทจังหวัดสมุทรสงคราม, สัมภาษณ์ 15 มีนาคม 2548) (แผนที่ 4-9) ถนนเหล่านี้เกิดจากชาวบ้านร่วมกันบริจาคที่ดิน และมักเป็นการตัดทับทางเดินเท้าที่มีแต่เดิม ผลจากการพัฒนาดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญซึ่งปรากฏให้เห็นและรับรู้ได้ในเวลานั้น ได้แก่ ประการแรก การลดบทบาทความสำคัญของแม่น้ำลำคลอง โดยถนนได้เข้ามาทำหน้าที่แทนแม่น้ำลำคลองในการคมนาคมและการขนส่งผลผลิตทางการเกษตร ทั้งนี้ เกิดขึ้นหลังจากมีถนนตัดเข้ามายังชุมชนต่าง ๆ ส่งผลให้ชาวอัมพวาหันไปใช้รถยนต์ส่วนตัวและรถโดยสารประจำทาง ซึ่งมีทั้งรถโดยสารที่วิ่งระหว่างจังหวัดและวิ่งภายในจังหวัด โดยเฉพาะบริการรถโดยสารสองแถวที่วิ่งภายในจังหวัดเริ่มให้บริการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 และมีการเพิ่มหรือขยายเส้นทางเดินรถมาโดยตลอด โดยมีต้นทางอยู่ที่เมืองแม่กลองและปลายทางมักเป็นวัดสำคัญ ๆ ที่อยู่ในแต่ละตำบล เช่น เส้นทางแม่กลอง-วัดประดู่ เส้นทางแม่กลอง-วัดสาธุ และเส้นทางแม่กลอง-วัดเทพประสิทธิ์ เป็นต้น (เจ้าหน้าที่ขนส่งทางบกจังหวัดสมุทรสงคราม, สัมภาษณ์ 25 มีนาคม 2548) ทั้งนี้ ผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง แถบตำบลอัมพวา บางช้าง และท่าคา สามารถเดินทางไปยังเมืองแม่กลองได้โดยสะดวกด้วยบริการรถโดยสารสองแถว และรถโดยสารประจำทางที่มาจากอำเภอดำเนินสะดวก และจังหวัดราชบุรี ส่วนผู้คนในพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง แถบตำบลวัดประดู่ เหมืองใหม่ แควอ้อม สวนหลวง ปลายโพพาง ฯลฯ หากต้องการไปอัมพวาก็ใช้บริการรถสองแถวที่ไปแม่กลองสายต่าง ๆ ที่ผ่านมา แล้วไปลงที่วัดบางนางลี่ใหญ่ นั่งเรือข้ามฟากไปขึ้นที่ท่าเรือหน้าที่ว่าการอำเภออัมพวา หรือนั่งเรือโดยสารรับจ้างจากท่าหน้าวัดหรือหน้าบ้านไปยังท่าเรือที่อัมพวา และหากต้องการเดินทางต่อไปยังเมืองแม่กลองก็สามารถขึ้นรถโดยสารได้ที่นั่น กล่าวได้ว่า การเกิดขึ้นของรถโดยสารสองแถวในช่วงเวลานั้นยังไม่ส่งผลต่อกิจการเดินเรือรับจ้างที่วิ่งตามคลองสายหลักมากนัก จนกระทั่งในปี พ.ศ.2542 สะพานสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ (สะพานวัดนางวัง) ข้ามแม่น้ำแม่กลองสร้างเสร็จ ผู้คนหันไปใช้บริการทางรถกันหมด ส่งผลให้กิจการเดินเรือดังกล่าวซบเซาลงและต้องทยอยเลิกกิจการไป เปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นแทน ปัจจุบันเหลือเพียงเรือรับจ้างวิ่งรับส่งนักเรียนและครูในช่วงเช้าและเย็นวันละเที่ยวในคลองบางแค คลองประชาชมชื่น และคลองแควอ้อม (ประเทือง ปันสกุล, สัมภาษณ์ 5 มิถุนายน 2548) ขณะที่กิจการเรือต่อใหญ่ที่ขนส่งลำเลียงผลผลิต ไม่ว่าจะเป็น น้ำตาลมะพร้าว มะพร้าวผล และอื่น ๆ ที่เคยเป็นกิจการที่รุ่งเรืองสร้างความคึกคักอยู่บริเวณปากคลองต่าง ๆ ในช่วงเวลานี้ต้องเลิกกิจการไปจนหมด เพราะการขนส่งดังกล่าวหันไปใช้ทางรถยนต์แทน ซึ่งมีความสะดวกและรวดเร็ววกว้างกว่ากันมาก ส่งผลมายังกิจกรรมต่าง ๆ ที่อยู่บริเวณปากคลองให้มีสภาพซบเซาลงไปอย่างเห็นได้ชัด

วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 4-9 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อัมพวา ช่วงที่ 3 (ปี พ.ศ. 2520- พ.ศ. 2544)

สัญลักษณ์ :

ขอบเขตพื้นที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในอัมพวา	—————	แม่น้ำ คลอง
	—————	ทางหลวงแผ่นดิน
	—————	ถนน

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร, 2543.

ประการที่สอง การลอบทบาทของการเป็นย่านศูนย์กลางการค้าขายและธุรกิจที่สำคัญของชุมชนบริเวณคลองอัมพวา ซึ่งมีบทบาทความสำคัญมาตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ รวมถึงย่านชุมชนบริเวณปากคลองหลักสายต่าง ๆ เช่น ชุมชนบริเวณปากคลองบางจาก ปากคลองบางแค และปากคลองประชามชื่น ที่เดิมมีความความเจริญด้านเศรษฐกิจอย่างมากดังที่กล่าวไปแล้วในช่วงยุคที่ 1 บริเวณดังกล่าวทั้งหมดในช่วงเวลานี้มีสภาพซบเซาลงอย่างมาก กิจกรรมทั้งขนาดใหญ่และขนาดย่อมหลายแห่งที่เป็นของชาวจีนค่อยๆ ปิดกิจการลงในเวลาที่ไล่เลี่ยกัน เช่น โรงงานน้ำส้มสายชู อู่ต่อเรือคานเรือ ลังมะพร้าว กิจการเรือต่อใหญ่ และห้องแถวร้านค้าริมน้ำ เป็นต้น รวมถึงตลาดนัดทางน้ำเกือบทุกแห่งที่อยู่ในพื้นที่แถบอัมพวา มีสภาพที่ค่อย ๆ ซบเซาลง จนไม่เหลือสภาพของตลาดน้ำให้เห็นและยกเลิกไปในที่สุด ไม่ว่าจะเป็น ตลาดน้ำอัมพวา (ปากง่าม) ตลาดนัดปากคลองบางจาก ตลาดน้ำหน้าวัดนางพิมพ์ ตลาดน้ำหน้าวัดแก้วเจริญ และตลาดน้ำปากคลองแควอ้อม โดยเฉพาะตลาดบกและตลาดน้ำอัมพวา ไม่มีทั้งเรือที่เอาของจากสวนแถบอัมพวามาขาย หรือเรือที่มาจากที่อื่น เช่น แถบจังหวัดเพชรบุรี และราชบุรี นำสินค้าต่าง ๆ มาขาย หรือแม้แต่เรือชาวบ้านที่พายมาซื้อสิ่งของหรือมาใช้บริการร้านค้าในย่านชุมชนตลาดอัมพวา แทบจะไม่มีให้เห็น (บุญเกิด เจียมปรีชา, สัมภาษณ์ 18 พฤษภาคม 2548) และในบรรดาตลาดน้ำที่ซบเซาและหมดไปนั้น ยกเว้น ตลาดน้ำท่าคา เพียงแห่งเดียวที่ยังคงอยู่และรักษาสภาพความเป็นตลาดน้ำดั้งเดิมไว้ได้จนมาถึงปัจจุบัน เพียงแต่บทบาทความสำคัญที่มีกับชุมชนลดลงไปมาก

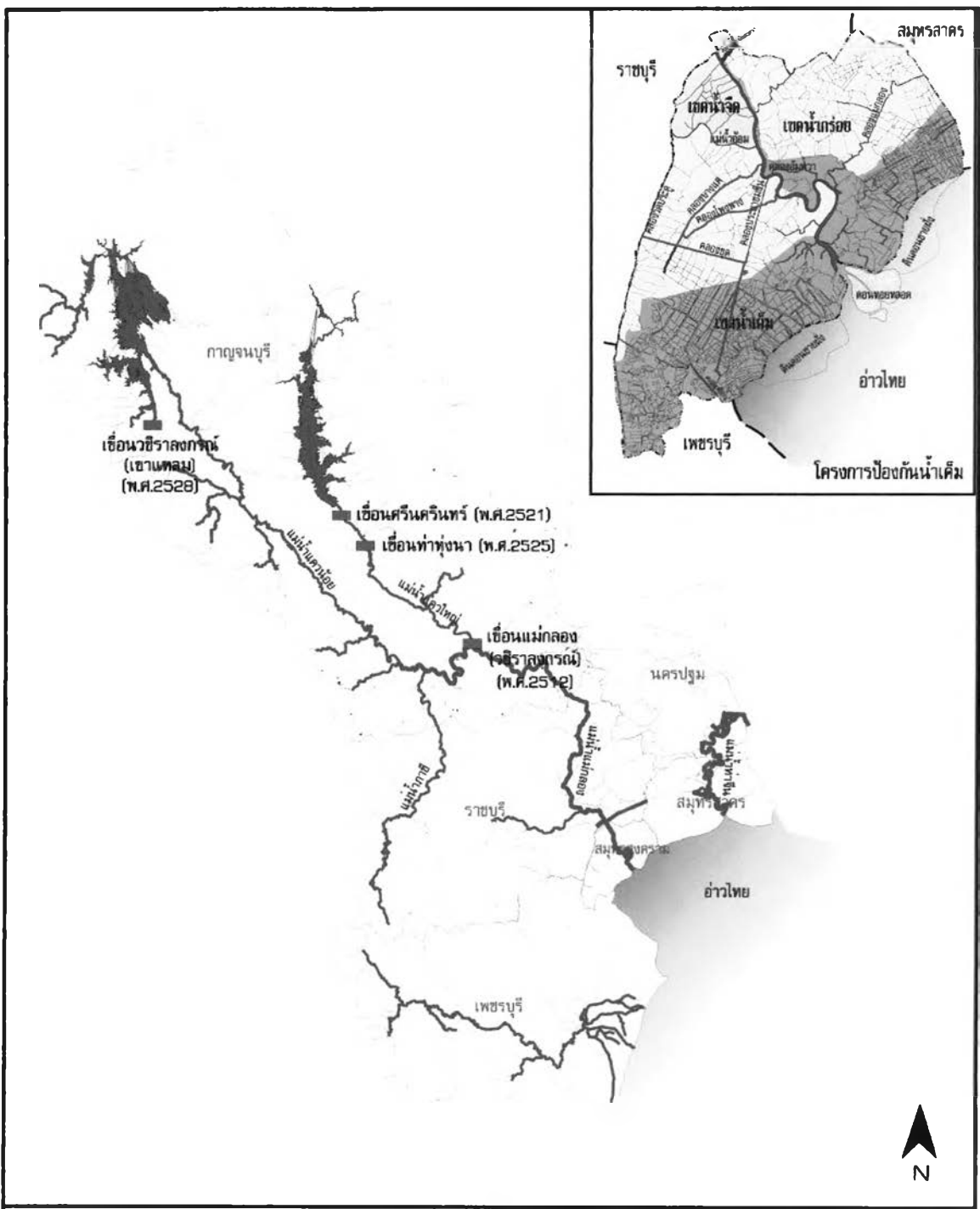
ทั้งนี้ ชุมชนบริเวณปากคลองสายหลักและตลาดน้ำตามที่ต่าง ๆ เริ่มซบเซาเรื่อยมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 หลังจากมีการตัดถนนเข้ามาสู่ชุมชนต่าง ๆ ในช่วงเงินฝิ่น (สะอาด พึ่งฉิม, สัมภาษณ์ 25 พฤษภาคม 2548) ส่วนตลาดน้ำและตลาดบกของอัมพวานั้นเริ่มซบเซาเรื่อยมาตั้งแต่ถนนสายบางแพ-สมุทรสงคราม สร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2513 จนประมาณปี พ.ศ.2515 ตลาดน้ำอัมพวาก็หมดไปไม่ได้เป็นศูนย์กลางการค้าขายเช่นในอดีตอีกต่อไป คงเหลือแต่ชุมชนตลาดอัมพวาที่อยู่บนบกที่ยังมีการค้าขายกันอยู่ เนื่องจากยังมีผู้คนในแถบอัมพวา โดยเฉพาะจากอีกฝั่งของแม่น้ำแม่กลองนั่งเรือข้ามฟากมาซื้อของ หรือมาติดต่อราชการที่อำเภอ หรือมาต่อรถเพื่อไปยังเมืองแม่กลองหรือ ไปกรุงเทพฯ ซึ่งพอที่จะทำให้ตลาดมีสภาพการค้าขายที่ดีอยู่ จนกระทั่งเมื่อสะพานวัดนางวังสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2542 ตลาดอัมพวาก็ซบเซาเงียบเหงาลงทันที ไม่มีผู้คนจากฝั่งตรงข้ามเข้ามาที่ตลาดอัมพวา เพราะสามารถนั่งรถโดยสารหรือรถยนต์ส่วนตัวตรงไปยังตัวเมืองแม่กลองได้เลย โดยไม่ต้องมาแวะมาขึ้นเรือ หรือต่อรถที่ตลาดอัมพวา เพราะตลาดแม่กลองเป็นตลาดใหญ่มีของหลากหลายให้เลือกซื้อและราคาถูกกว่า (สุวนิช เจนจิตต์วรภัณฑ์, สัมภาษณ์ 18 พฤษภาคม 2548) นอกจากนี้ ทางอำเภอเคยมีนโยบายที่จะย้ายที่ทำการอำเภออัมพวาไปตั้งในที่แห่งใหม่บริเวณวัดลึงกา แต่ถูกคัดค้านจากชาวบ้านในย่านตลาดอัมพวา เพราะถ้าย้ายไปเมื่อไรตลาดต้องตายสนิท ค้าขายกันไม่ได้อีกต่อไป (ทรงศรี ไทยเจียมอารีย์, สัมภาษณ์ 20 พฤษภาคม 2548)

ประการที่สาม การปรับเปลี่ยนแบบแผนการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน เกิดจากชาวอัมพวา ส่วนหนึ่งได้ย้ายการปลูกสร้างบ้านเรือนจากริมคลองมาอยู่บริเวณริมถนน ทั้งนี้ ไม่เพียงเพื่อความสะดวกในการเดินทาง แต่ยังช่วยให้ครัวเรือนที่เดิมประกอบอาชีพค้าขายหรือประกอบธุรกิจต่าง ๆ ริมคลองสามารถดำเนินกิจการต่อไปได้ ส่งผลให้บริเวณปากคลองสายหลักที่เคยมีบ้านเรือนตั้งอยู่หนาแน่นหรือเป็นชุมชนขนาดใหญ่ริมน้ำหลายแห่งอยู่ในสภาพที่รกร้างทรุดโทรม เพราะไม่มีผู้อยู่อาศัย ขณะที่บริเวณริมสองฝั่งคลองหลายแห่งที่เคยมีบ้านเรือนของทั้งกลุ่มคนไทยฐานะดีและห้องแถวของชาวจีนตั้งอยู่ แต่ปัจจุบันไม่หลงเหลือสภาพบ้านเรือนให้เห็น เนื่องจากเจ้าของต่างพากันรื้อย้ายบ้านเรือนมาปลูกสร้างใหม่ริมถนน บ้านเรือนที่ปลูกสร้างขึ้นใหม่ริมสองฝั่งถนนส่วนใหญ่ตั้งกระจายเป็นหย่อม ๆ ไม่ได้กระจุกตัวหนาแน่นในบริเวณใดบริเวณหนึ่ง และไม่มีบริเวณใดพัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้าขายหรือย่านธุรกิจที่มีบทบาทสำคัญที่ชัดเจน อย่างไรก็ตาม การตั้งบ้านเรือนเรียงรายริมสองฝั่งแม่น้ำลำคลองก็ยังคงมีอยู่ เพียงแต่ไม่มีการขยายตัวของการบ้านเรือนริมน้ำมากขึ้น และวัดก็ยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชนท้องถิ่นเหมือนเดิม นอกจากนี้แบบแผนการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนที่เปลี่ยนไปแล้ว รูปแบบสถาปัตยกรรมของบ้านเรือนและยานพาหนะที่ใช้ก็มีการปรับเปลี่ยนไปด้วย จากเดิมที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมบ้านริมน้ำ เป็นบ้านไม้เรือนไทยชั้นเดียวยกพื้นสูง มีศาลาท่าน้ำ และอยู่เก็บเรือด้านหน้าหรือด้านข้างของบ้าน พร้อมกับมีเรือ 1 – 2 ลำ สำหรับใช้ในการคมนาคม ขณะที่รูปแบบสถาปัตยกรรมบ้านริมถนนส่วนใหญ่มักเป็นบ้านครึ่งปูนครึ่งไม้ 2 ชั้น ไม่มีใต้ถุน ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ชั้นบนเป็นไม้ หรือหากเป็นบ้านชั้นเดียวก็มักเป็นบ้านก่ออิฐถือปูน ส่วนยานพาหนะที่ใช้ คือ รถจักรยานยนต์และรถยนต์ ส่วนเรือได้ทิ้งไปตั้งแต่ย้ายบ้าน

การพัฒนาและจัดการแหล่งน้ำ ที่ผ่านมาในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์การพัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่แถบอัมพวาและบริเวณเกี่ยวเนื่อง เป็นการพัฒนาในลักษณะการขุดคลองใหม่และขยายคลองสายต่าง ๆ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่ออำนวยความสะดวกในการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรไปยังกรุงเทพฯฯ ดังที่กล่าวไปแล้วในช่วงก่อนหน้า ส่งผลให้ผู้นอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณริมคลองต่าง ๆ มากขึ้น ขณะที่การพัฒนาแหล่งน้ำในช่วงเวลาต่อมา มีลักษณะการดำเนินงานเป็นโครงการขนาดใหญ่ภายใต้ชื่อ “โครงการชลประทานแม่กลองใหญ่” เริ่มขึ้นในปี พ.ศ.2507 มีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมและจัดสรรน้ำในกลุ่มน้ำแม่กลอง เพื่อตอบสนองการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะพื้นที่ปลูกข้าวภาคกลาง รวมถึงการจัดหาน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค การผลิตกระแสไฟฟ้า การบรรเทาอุทกภัย การประมง ฯลฯ โดยมีการดำเนินโครงการที่สำคัญ คือ ในปี พ.ศ.2512 เปิดดำเนินการเขื่อนวชิราลงกรณ์ (ปัจจุบันชื่อ เขื่อนแม่กลอง) เป็นเขื่อนแรกทำหน้าที่กักน้ำในแม่น้ำแม่กลองที่อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ต่อมามีการสร้างเขื่อนที่อยู่เหนือขึ้นไปอีกคือ เขื่อนศรีนครินทร์ เริ่มกักเก็บน้ำในปี พ.ศ.2521 เขื่อนท่าทุ่งนา เริ่มกักเก็บน้ำในปี พ.ศ.2525 และเขื่อนเขาแหลม (ปัจจุบันชื่อ เขื่อนวชิราลงกรณ์) เริ่มกักเก็บน้ำในปี พ.ศ.2528 ทำหน้าที่กักเก็บน้ำสำหรับการเกษตรและผลิต

กระแสไฟฟ้า (แผนที่ 4-10) แม้ว่าโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่จะก่อให้เกิดระบบชลประทานที่กว้างขวาง และเกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนในภาคกลางเป็นอย่างมาก สามารถขยายพื้นที่ทำนาและเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ที่เก็บเกี่ยว แต่ผลประโยชน์จากพื้นที่ชลประทานเหล่านี้แทบไม่ได้เกิดกับชาวมุทรสงครามแต่อย่างใด เพราะโครงการส่งน้ำในกลุ่มน้ำแม่กลองจำนวน 10 โครงการ ครอบคลุมพื้นที่ 2,791,700 ไร่ ไม่มีโครงการใดดำเนินการในเขตจังหวัดสมุทรสงคราม มีเพียงระบบคลองส่งน้ำจากโครงการฯ ที่มีพื้นที่ส่งน้ำ 5,500 ไร่ ในเขตตำบลวัดประดู่ และแพรกหนามแดง ทั้งยังเป็นระบบที่ไม่สมบูรณ์ต้องอาศัยเครือข่ายลำคลองเดิมช่วยในการส่งน้ำ (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 137-138)

นอกจากชาวอัมพวาและชาวแม่กลองจะไม่ได้รับประโยชน์จากโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่แล้ว ยังส่งผลกระทบต่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบนิเวศลุ่มน้ำอย่างมาก กล่าวคือเดิมในช่วงฤดูแล้งน้ำในแม่น้ำท่าคลองในเขตจังหวัดสมุทรสงครามจะเกิดน้ำทะเลหนุน ทำให้ประสบปัญหาน้ำเค็ม-น้ำกร่อย แม้มีพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากน้ำเค็มประมาณ 123,134 ไร่ หรือประมาณครึ่งหนึ่งของพื้นที่จังหวัด แต่ปัญหานี้ก็บรรเทาความรุนแรงลงได้ด้วยน้ำจืดที่ไหลมาจากคั่นน้ำในเขตจังหวัดกาญจนบุรี ทว่าในช่วงปี พ.ศ.2521 – 2523 เป็นช่วงที่เขื่อนศรีนครินทร์สร้างเสร็จและเริ่มกักเก็บน้ำสำหรับการผลิตกระแสไฟฟ้า ประกอบกับเกิดภาวะฝนตกน้อยติดต่อกัน ส่งผลให้จังหวัดสมุทรสงครามประสบภาวะน้ำเค็มหนุนสูงเป็นเวลา 2 - 3 ปีติดต่อกัน เพราะเขื่อนยังกักเก็บน้ำไม่พอที่จะปล่อยน้ำจืดลงมาผลักดันน้ำเค็มให้สอดคล้องกับธรรมชาติเหมือนในช่วงก่อนหน้านั้น ขณะที่ถนนธนบุรี-ปากท่อ และถนนในพื้นที่อีกหลายสายไม่สามารถทำหน้าที่ช่วยเป็นพนังกั้นน้ำเค็มได้ จากสถานการณ์ดังกล่าวส่งผลให้น้ำเค็มรุกเข้าท่วมพื้นที่สวนในเขตจังหวัดสมุทรสงครามในรัศมี 30 กิโลเมตรจากชายฝั่งทะเล เป็นผลให้มะพร้าวตาลหลายหมื่น ไร่ล้มตาย มะพร้าวตาลที่เหลือก็ให้น้ำตาลในปริมาณที่ลดลงอย่างมาก ส่วนมะพร้าวผลก็มีขนาดผลเล็กและลีบแบน ไม้ผลชนิดต่าง ๆ เช่น ทุเรียน ละครูด มังคุด ฯลฯ รวมทั้งพริกมันหรือที่เรียกกันว่า “พริกบางช้าง” แทบสูญพันธุ์ เช่นเดียวกับการทำนาในร่องสวนที่ไม่สามารถทำได้อีกต่อไป นอกจากนี้ ยังส่งผลต่อการสูญเสียวิธีการปรับปรุงดินและการควบคุมแมลงศัตรูพืชโดยวิถีธรรมชาติ จากน้ำเหนือที่หลากมาท่วมเป็นประจำทุกปีก่อนสร้างเขื่อนพัฒนาเอาดินตะกอนที่อุดมด้วยอินทรีย์วัตถุมาทับถม ทำให้ดินในแถบนี้มีความอุดมสมบูรณ์ไม่ต้องใส่ปุ๋ย รวมทั้งยังทำลายพวกปลวก มด แมลง และตัวอ่อนที่อาศัยอยู่ในดิน ส่งผลให้วงจรชีวิตของพืชและสัตว์มีความสมดุล และมักไม่เกิดปัญหาโรคแมลงระบาด แต่หลังจากสร้างเขื่อนไม่มีน้ำหลากอีกต่อไป อินทรีย์วัตถุที่มาทับถมก็น้อยลง การควบคุมแมลงศัตรูพืชโดยชีววิธีไม่สามารถทำได้ เป็นสาเหตุให้ชาวสวนต้องหันมาพึ่งปุ๋ยเคมีในการบำรุงดิน และใช้สารเคมีในการกำจัดแมลงชนิดต่าง ๆ จากปัญหาโรคแมลงระบาดในสวน และปลวกที่กัดกินบ้านเรือน (เพ็งอึ้ง : 138-140) เหล่านี้ถือเป็นการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนชาวสวนในจังหวัดสมุทรสงครามอย่างไม่สามารถกลับคืนมาได้ และเป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในประวัติศาสตร์ของกลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง

วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 4-10 ที่ตั้งเขื่อนต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลอง และโครงการป้องกันน้ำเค็ม จ.สมุทรสงคราม

สัญลักษณ์ :

- แม่น้ำ คลอง
- เขื่อน

หลังจากนั้นในปี พ.ศ.2523 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร จังหวัดสมุทรสงคราม ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเรื่องปัญหาน้ำเค็มหนุนสูง หลังทรงทราบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โปรดฯ ให้เจ้าหน้าที่กรมชลประทานเข้าเฝ้า พร้อมด้วยพระราชดำริให้หาทางแก้ไขปัญหานี้ จากนั้น โครงการป้องกันน้ำเค็มในจังหวัดสมุทรสงครามและจังหวัดสมุทรสาคร ได้เกิดขึ้น เพื่อป้องกันน้ำเค็มอย่างถาวร ประกอบด้วยโครงการก่อสร้างคันกั้นน้ำเค็มเกาะริมแม่น้ำแม่กลองทั้งสองฝั่ง และประตูน้ำตามคลองต่าง ๆ จำนวน 191 ประตู พร้อมกับจัดแบ่งพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามเป็นเขตน้ำเค็ม เขตน้ำกร่อย และเขตน้ำจืด โดยโครงการฯ เริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ.2525 (สุรจิต, 2547 : 82) อย่างไรก็ตาม การดำเนินโครงการป้องกันน้ำเค็มข้างต้นไม่ค่อยมีความจำเป็นมากนัก เพราะภาวะน้ำเค็มหนุนสูงเป็นเพียงภาวะชั่วคราว 2 – 3 ปีแรกหลังจากเขื่อนศรีนครินทร์เริ่มกักเก็บน้ำ แต่เมื่อเขื่อนสามารถกักเก็บน้ำได้เพียงพอก็ปล่อยน้ำจืดลงมาผลักดันน้ำเค็มได้ และเป็นเวลากว่า 20 ปีมาแล้วยังไม่เคยเกิดภาวะน้ำเค็มหนุนสูงในจังหวัดสมุทรสงครามอีกเลย แต่โครงการฯ ดังกล่าวยังคงดำเนินต่อมาจนถึงปัจจุบัน ก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบตามมาอย่างมากมายกับพื้นที่ในจังหวัดสมุทรสงคราม คือ 1) ปัญหาระบบการไหลเวียนขึ้น-ลงของน้ำที่หายไปหรือไม่สะดวก เพราะบานประตูแคบกว่าคลองมาก จึงไม่สามารถระบายน้ำได้ทันเวลาน้ำมาก และถ้าฝนตกชุกประตูระบายน้ำไม่ทัน ก่อให้เกิดภาวะน้ำแข็งและน้ำเน่าเสีย 2) พื้นที่แผ่นดินในเวลาน้ำขึ้นหายไปประมาณ 2 ใน 3 จากการปิดกั้นประตู 191 คลอง เพราะประตูเหล่านี้ทำให้คลองต่าง ๆ เป็นคอขวดสกัดกระแสการไหลของน้ำในคลองต่าง ๆ จากชายทะเล ก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมเมืองตอนล่างในช่วงน้ำเกิด ที่ผ่านมา 5 ตำบลชายทะเลของจังหวัดถูกน้ำท่วมช่วงน้ำเกิดตั้งแต่ปลายเดือนกันยายนถึงเดือนเมษายน มาเป็นเวลา 2 – 3 ปีแล้ว และ 3) การเกษตรและการประมงที่พัฒนาขึ้นจนมีแบบแผนที่สอดคล้องกับระบบน้ำตามธรรมชาติได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง จนต้องเปลี่ยนแปลงแบบแผนการประกอบอาชีพ เช่น พื้นที่ดอนบนในเขตอำเภอบางคนที ไม่มีน้ำในร่องสวน ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันตกแถบตำบลวัดประตูและแพรกหนามแดงเกิดภาวะน้ำเสียปีละ 5 – 6 เดือน ส่งผลให้ชาวสวนไม่สามารถประกอบอาชีพเดิมได้ (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 142)

นอกจากแม่น้ำแม่กลองจะเป็นแหล่งน้ำสำหรับพื้นที่ชลประทานแล้ว ยังเป็นแหล่งน้ำดิบสำหรับผลิตน้ำประปาของการประปาส่วนภูมิภาคและประปาสัมปทานของกรมโยธาธิการในจังหวัดต่าง ๆ ในลุ่มน้ำแม่กลอง โดยเฉพาะเป็นแหล่งน้ำดิบเพื่อผลิตน้ำประปาของการประปานครหลวง (โครงการผันน้ำประปา) ซึ่งผลิตน้ำประปาแจกจ่ายในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล เริ่มดำเนินการสูบน้ำจากเหนือเขื่อนแม่กลองในปี พ.ศ.2545 โครงการดังกล่าวนอกจากชาวสมุทรสงครามจะไม่ได้รับประโยชน์จากการจัดสรรน้ำสำหรับผลิตน้ำประปาแล้ว ยังส่งผลต่อปริมาณน้ำ ระบบการไหลของน้ำ และการใช้น้ำของชาวอัมพวาเป็นอย่างมาก ประกอบกับมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องของการใช้น้ำในทุกภาคการผลิตในเขตลุ่มน้ำแม่กลอง ไม่ว่าจะเป็น ภาคเกษตร การใช้น้ำของภาคเมือง และ

การชลประทาน เมื่อมีการผันน้ำไปใช้ส่งผลให้ปริมาณน้ำในแม่น้ำแม่กลองและคลองต่าง ๆ ลดลงไปมาก ระดับน้ำในคลองหลายสายแห้งติดคลอง ซึ่งเมื่อก่อนไม่เคยแห้ง รวมทั้งคุณภาพน้ำที่เลวลง เป็นสาเหตุให้ชาวอัมพวาในบางพื้นที่ได้รับความเดือนร้อนขาดแคลนน้ำจืดสำหรับการอุปโภคบริโภค ต้องหันไปใช้น้ำประปาบาดาลแทนน้ำคลองในการอุปโภคบริโภคมากขึ้น ทำให้วิถีชีวิตของชาวอัมพวาต้องห่างเหินจากแม่น้ำลำคลองมากขึ้น (เพ็งอ้อ : 144-145)

2) ลักษณะทางเศรษฐกิจ

จากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านต่าง ๆ ของรัฐ รวมทั้งปัญหาและผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยาที่เกิดขึ้นตามมาดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ประกอบกับการดำเนินนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมและการเกษตรแผนใหม่ ส่งผลให้ผู้คนในพื้นที่แถบอัมพวาต้องมีการปรับเปลี่ยนลักษณะการทำมาหากินในช่วงเวลานี้เป็นอย่างมาก ซึ่งมีรายละเอียดของพัฒนาการที่เกิดขึ้น ดังนี้

2.1) ระบบการผลิต / กิจกรรมการผลิตหลัก

จากการดำเนินตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 2 เป็นต้นมา ซึ่งเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจและกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ แม้ว่าจังหวัดสมุทรสงครามจะมีการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมค่อนข้างต่ำ เนื่องจากข้อจำกัดทางพื้นที่ แต่ก็ยังเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันตกที่มีบทบาทสำคัญต่อการรองรับการขยายตัวทางด้านอุตสาหกรรมที่ออกมาจากกรุงเทพฯ ด้วยปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ ที่ตั้งที่อยู่ไม่ไกลจากตลาดใหญ่ที่สุดคือ กรุงเทพฯ และปริมณฑล มีวัตถุดิบเพียงพอ การคมนาคมขนส่งสะดวก และมีแรงงานจำนวนมาก ส่งผลให้ในช่วงปี พ.ศ.2510 เป็นต้นมา จังหวัดสมุทรสงครามมีการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมมีมากขึ้น โดยเฉพาะอุตสาหกรรมประมงและอุตสาหกรรมต่อเนื่อง รวมถึงการถูกแวดล้อมไปด้วยจังหวัดที่พัฒนาไปสู่การเป็นเมืองอุตสาหกรรม เช่น สมุทรสาคร ราชบุรี และนครปฐม ซึ่งเป็นจังหวัดที่อยู่ในเขตส่งเสริมการลงทุน

การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมนอกจากส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมจนทำให้เกิดภาวะน้ำเสียในแม่น้ำแม่กลองอย่างต่อเนื่องดังที่กล่าวไปแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตน้ำตาลมะพร้าวในพื้นที่แถบอัมพวาด้วย จากการดูดซับแรงงานชาวสวนออกไปจากสวนตลอดเวลา โดยระยะแรกเป็นแรงงานผู้ชายที่ต้องการไปแสวงโชคจากภายนอก ส่วนใหญ่ไปเป็นลูกเรือประมง ช่างไม้ และช่างต่อเรือตังเก จากนั้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 ได้เกิดโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากในจังหวัดใกล้เคียง โดยเฉพาะแถบมหาชัย ส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมต่อเนื่องการประมง เช่น ห้องเย็น กุ้งสดแช่แข็ง โรงงานทำปลากระป๋อง ฯลฯ ประกอบกับเมื่อถนนพระราม 2 สร้างเสร็จ เป็นเหตุให้ลูกหลานชาวสวน โดยเฉพาะผู้หญิงต่างพากันไปทำงานโรงงานกัน ส่วนใหญ่ไปทำในลักษณะเข้าไปเย็นไปกลับ ส่งผลให้กิจการทำน้ำตาลที่เคยเฟื่องฟูมาเกือบ 4 ทศวรรษ ชบเซาลงและทยอยเลิกทำกัน

หลังจากชาวสวนอัมพวาเลิกทำน้ำตาลมะพร้าว ส่วนใหญ่หันไปทำสวนไม้ผลกัน โดยเฉพาะสวนส้มโอและลิ้นจี่ ทั้งนี้ ไม่ได้เกิดจากนโยบายส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ของรัฐในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 - 2524) แม้รัฐจะให้ความสำคัญในการส่งเสริมการส่งออกไม้ผลชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะส้มโอ แต่การส่งเสริมดังกล่าวไม่ได้ดำเนินการในพื้นที่แถบอัมพวา และจังหวัดสมุทรสงครามโดยรวม แต่เป็นผลมาจากการสร้างเขื่อนในช่วงปี พ.ศ.2521 - 2523 ส่งผลให้น้ำเค็มหนุนสูง มะพร้าวและไม้ผลต่าง ๆ ล้มตายเป็นจำนวนมาก และมะพร้าวตาลไม่สามารถให้น้ำตาลในปริมาณที่มากพอที่จะทำตาลได้คุ้มต้นทุน ในช่วงเวลานี้ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ชาวสวนตาลจำนวนมากต้องเลิกทำน้ำตาลและหันไปประกอบอาชีพอื่นแทน เริ่มจากในช่วงปี พ.ศ.2525 เจ้าหน้าที่กรมส่งเสริมการเกษตรได้เข้ามาส่งเสริมให้ปลูกโกโก้แซมในสวนมะพร้าว โดยใช้พันธุ์โกโก้ของบริษัทอุตสาหกรรมไทยโกโก้ จำกัด จังหวัดภูเก็ต และทางบริษัทสัญญาว่าจะรับซื้อผลผลิต ส่งผลให้ชาวสวนส่วนหนึ่งในพื้นที่แถบตำบลเหมืองใหม่ บางแค แควอ้อม และสวนหลวง หันมาปลูกโกโก้แซมในสวนมะพร้าว การปลูกโกโก้ดำเนินต่อเนื่องมาหลายปี จนในปี พ.ศ.2529 บริษัทไม่เข้ามารับซื้อผลผลิตตามสัญญา เนื่องจากผลผลิตมีลักษณะไม่ดีเท่าที่ควร ทำให้ชาวสวนต้องโค่นต้นโกโก้ทิ้งแล้วหันไปปลูกพืชชนิดอื่นแทน เช่น ลิ้นจี่ ส้มโอ (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 149-151)

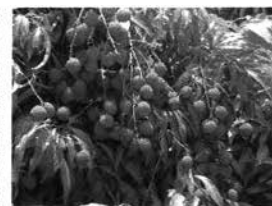
การปลูกลิ้นจี่ เดิมชาวสวนในจังหวัดสมุทรสงครามมีการปลูกลิ้นจี่มาเป็นเวลากว่า 150 ปี ปลูกไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน มีจำนวนไม่มาก และมักได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมทุกปี แต่เมื่อมีการสร้างเขื่อนในพื้นที่ตอนบน ทำให้ไม่มีน้ำหลากลงมาท่วมพื้นที่เพาะปลูกอีกต่อไป มีผลให้ชาวสวนส่วนหนึ่งหันมาโค่นต้นมะพร้าวในสวนจนหมดและปลูกลิ้นจี่กันอย่างจริงจัง รวมทั้งได้มีการพัฒนาพันธุ์ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของพื้นที่ พันธุ์ที่นิยมปลูกคือ พันธุ์ค่อม มีลักษณะต้นเตี้ย ตัดผลดก มีผลใหญ่สีแดงเข้ม เนื้อหนาล่อนไม่ติดเมล็ด รสชาติหอมหวาน ขายได้ราคาดี และเริ่มมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในตลาดผู้บริโภค จึงเป็นเงื่อนไขให้หน่วยงานของรัฐเข้ามาส่งเสริมการปลูกลิ้นจี่ในเวลาต่อมา ส่งผลให้พื้นที่ปลูกลิ้นจี่ในแถบอัมพวาขยายตัวอย่างรวดเร็วในเวลาไม่นานนัก ส่วนใหญ่ปลูกกันในพื้นที่แถบตำบลเหมืองใหม่ แควอ้อม สวนหลวง บางแค และบางนางลี่ รวมถึงบางสวนในพื้นที่ตำบลอัมพวา และบางช้าง อย่างไรก็ตาม การขยายพื้นที่เพาะปลูกลิ้นจี่ทำได้ค่อนข้างจำกัด เพราะสภาพดินเป็นดินเค็มไม่เหมาะสำหรับการปลูกลิ้นจี่ และต้องการอากาศหนาวเย็นในช่วงพักตัว รวมทั้งปัญหาการติดดอกปีเว้นปี ส่งผลให้พื้นที่ปลูกลิ้นจี่ไม่ขยายตัวเพิ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 เป็นต้นมา ขณะเดียวกันชาวสวนแถบตำบลแควอ้อม เดิมพื้นที่ส่วนใหญ่ปลูกไม้ผลหลายชนิดมีชื่อเสียงมาแต่อดีต และมีบางส่วนเปลี่ยนไปทำสวนมะพร้าวตาล ได้โค่นต้นมะพร้าวลงและทดลองปลูกส้มโอแทน เนื่องจากส้มโอเป็นพืชที่สามารถปลูกได้ในทุกพื้นที่ และทนสภาพน้ำกร่อยได้ดีกว่าลิ้นจี่ เมื่อประสบความสำเร็จผลผลิตได้ราคาดี มีพ่อค้ามารับซื้อถึงในสวน ส่งผลให้ชาวสวนแถบอัมพวาที่เดิมทำสวนมะพร้าวตาล ต่างพากันโค่นต้นมะพร้าวทิ้งจนหมดสวนรวมถึงสวนลิ้นจี่บางส่วน เพื่อมาปลูกส้มโอ

แทน พันธุ์ที่นิยมปลูกคือ พันธุ์ขาวใหญ่ มีลักษณะผลใหญ่ รสชาติดี เนื้อแห้งแกะง่าย ให้ผลผลิตตลอดทั้งปี และระดับราคาค่อนข้างแน่นอน มีผลให้พื้นที่ปลูกส้มโอในแถบนี้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว และเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้และชื่อเสียงให้ชาวสวนอัมพวาในเวลาต่อมา (เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอัมพวา, สัมภาษณ์ 18 มิถุนายน 2548) (รูปที่ 4-11)

อย่างไรก็ตาม ยังมีสวนมะพร้าวจำนวนมากที่ยังไม่ถูกโค่นทิ้ง ด้วยเหตุผลที่ว่าสวนไม้ผลต้องลงทุนสูงและเอาใจใส่อย่างมาก แต่มะพร้าวไม่ต้องลงทุน ไม้รคน้ำก็ไม่ตาย ทำให้ชาวสวนบางส่วนยังคงรักษาสวนมะพร้าวไว้ โดยเปลี่ยนมาเก็บผลมะพร้าวขายแทน หรือปล่อยให้ทิ้งไว้เฉย ๆ รอที่จะโค่นทิ้งเพื่อปลูกไม้ผลชนิดอื่น หรือเพื่อใช้ประโยชน์ที่ดิน ในลักษณะอื่นต่อไป ยกเว้นพื้นที่ในเขตตำบลท่าคา ส่วนใหญ่ยังคงเป็นสวนมะพร้าวและมีการทำน้ำตาลมะพร้าวกันอยู่มาก มีเพียงบางส่วนที่เปลี่ยนจากสวนมะพร้าวตาลมาเป็นการเก็บผลขาย และแทบจะไม่มีการปลูกส้มโอและลิ้นจี่เลย เพราะสภาพดินที่เค็มไม่เหมาะต่อการปลูกไม้ผลดังกล่าว แต่ก็มีชาวสวนบางส่วนเริ่มหันมาปลูกมะพร้าวอ่อนกันมากขึ้น เนื่องจากมะพร้าวผลและน้ำตาลมะพร้าวราคาไม่ดีเท่าที่ควร หาแรงงานในการขึ้นยากและค่าจ้างค่อนข้างสูง อีกทั้งราคาผลมะพร้าวอ่อนดีกว่ามาก ส่วนพื้นที่นาข้าวซึ่งมีจำนวนมาก บางส่วนได้เปลี่ยนไปเป็นสวนส้มโอและลิ้นจี่ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกับพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ที่ทำกัน และบางส่วนหันปลูกพืชผักล้มลุกแทน เพราะความต้องการบริโภคผักเริ่มมีมากขึ้นและราคาอยู่ในเกณฑ์ดี ส่วนการทำนาก็ยังมีเหลืออยู่บางส่วนในพื้นที่หมู่ 9 และหมู่ 10 ในเขตตำบลวัดประดู่ ที่ผ่านมามีชาวสวนอัมพวาจะเลิกทำน้ำตาลมะพร้าว และมีการเปลี่ยนแปลงพันธุ์พืชที่ปลูกในสวนมากมาย แต่ลักษณะการทำสวนโดยทั่วไปของชาวอัมพวาก็ยังคงเป็นรูปแบบดั้งเดิม คือ ระบบสวนยกร่อง

2.2) ระบบตลาด และการขยายตัวทางเศรษฐกิจในพื้นที่แถบอัมพวา

หลังจากระบบการผลิตหลักของชาวสวนอัมพวาในช่วงเวลานี้ได้เปลี่ยนไปเป็นการทำสวนไม้ผลกันอย่างจริงจัง โดยเฉพาะสวนส้มโอที่มีแนวโน้มการขยายพื้นที่ปลูกมากขึ้น โดยลำดับ จากการนิยมบริโภคในประเทศและส่งออกไปต่างประเทศ ส้มโอจึงเป็นไม้ผลเศรษฐกิจที่สำคัญของชาวสวนอัมพวา ลักษณะการกระจายผลผลิตส้มโอจากสวนแถบอัมพวา มีพ่อค้าท้องถิ่นทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากสวนต่าง ๆ ไปส่งพ่อค้าตามตลาดขายส่งต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ และพ่อค้าจากจังหวัดใกล้เคียงมารับซื้อ บางส่วนไปจำหน่ายให้แก่ร้านอาหารและภัตตาคารในจังหวัด ราคาผลผลิตอยู่ในเกณฑ์ที่ดีขึ้นอยู่กับขนาดและคุณภาพของส้มโอ ส่วนผลผลิตลิ้นจี่ของสมุทรสงครามนิยมบริโภคมากกว่า เพราะมีรสชาติต่างจากลิ้นจี่ตามแหล่งผลิตอื่น และผลผลิตมักออกสู่ตลาดก่อนที่อื่น การกระจายผลผลิตมีทั้งพ่อค้าขายปลีกและขายส่งนำรถเข้ามารับซื้อถึงสวน และบางส่วนเกษตรกรนำไปจำหน่ายให้กับผู้บริโภคโดยตรงบริเวณหน้าสวนหรือสถานที่ที่ทางจังหวัดจัดให้

การทำสวนลิ้นจี่

สวนลิ้นจี่

สวนส้มโอ

สวนมะพร้าวอ่อน

สวนมะพร้าวตากแดด

รูปที่ 4-11 การทำสวนลิ้นจี่ ส้มโอ และสวนมะพร้าวในพื้นที่แถบอัมพวาช่วงยุคที่ 3

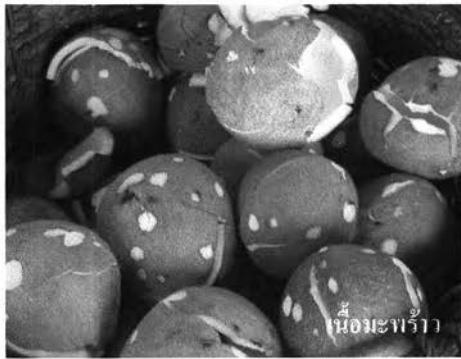
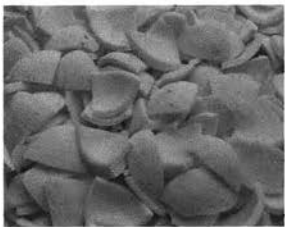

ขณะที่น้ำตาลปีบ แม้ว่าปริมาณการผลิตจะลดลงไปมาก เนื่องจากมีสาเหตุสำคัญหลายประการ เช่น มะพร้าวล้มตายเป็นจำนวนมาก ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น การขาดแคลนแรงงานปีนเก็บน้ำตาล และอื่น ๆ แต่ยังคงมีการทำน้ำตาลมะพร้าวอยู่ ส่วนใหญ่อยู่ในแถบตำบลท่าคา เพียงแต่มีลักษณะการกระจายผลผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่มีเจ้าภาษีซึ่งเป็นทั้งพ่อค้าคนกลาง ผู้สนับสนุนการผลิต และเป็นแหล่งทุนในเบื้องต้นให้กับชาวสวน รวมถึงเรือรับซื้อน้ำตาล เรือต่อใหญ่ และแหล่งซื้อน้ำตาลใหญ่ที่ปากคลองบางหลวง แต่ในช่วงเวลานี้ไม่มีแล้ว ชาวสวนต้องผลิตน้ำตาลด้วยทุนของตัวเองที่สะสมไว้ ส่วนการกระจายผลผลิตจะมีพ่อค้าท้องถิ่นนำรถกระบะมารับซื้อและรวบรวมไปขายให้กับพ่อค้าขายส่งในจังหวัด หรือนำไปขายโดยตรงให้กับร้านค้าในตลาดกรุงเทพฯ และบางส่วนก็นำไปขายให้กับโรงหลอม ซึ่งจะนำน้ำตาลเหล่านี้มาหลอมกวนใหม่ โดยใส่ส่วนผสมอื่นที่ช่วยให้ปริมาณน้ำตาลมากขึ้น น้ำตาลที่ได้จะเหนียวและแข็งกว่าน้ำตาลมะพร้าวแท้ และมีอายุการเก็บรักษาได้นานประมาณ 1 - 2 เดือน จากนั้นจะจำหน่ายให้กับพ่อค้าขาประจำ นอกจากนี้ ยังมีพ่อค้าจากจังหวัดอื่นๆ เช่น สุพรรณบุรี นครปฐม ชลบุรี ฯลฯ นำรถบรรทุกเข้ามารับซื้อน้ำตาลอาทิตย์ละ 1 - 2 ครั้ง แล้วนำไปขายต่อให้กับพ่อค้าขายปลีกในแต่ละท้องถิ่น หรือส่งเข้าโรงงานทำขนมต่าง ๆ

นอกจากการทำน้ำตาลมะพร้าวที่ยังพอมียู่ในพื้นที่แถบอัมพวา ยังมีอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่เกี่ยวกับมะพร้าวอีกประเภทหนึ่งที่ไม่เพียงแต่เหลืออยู่ หากยังมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องคือ ลังมะพร้าว เป็นกิจการรับซื้อมะพร้าว แล้วนำมาปอกเปลือก กะเทาะ และทิวผิวขาย เดิมมีจำนวนไม่มาก แต่หลังจากเลิกทำมะพร้าวตาลกัน ชาวสวนอัมพวาบางส่วนที่พอมีเงินทุนได้ปรับเปลี่ยนมาทำลังมะพร้าว หรือบางส่วนลูกหลานซึ่งไปประกอบอาชีพภายนอกประสบความสำเร็จกลับมาลงทุนทำลังมะพร้าว โดยให้พ่อแม่พี่น้องช่วยกันดูแลกิจการ แม้มีกิจการลังมะพร้าวเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในพื้นที่อัมพวา แต่มะพร้าวที่นำมาแปรรูปส่วนใหญ่ไม่ได้มาจากสวนในแถบนี้เป็นมะพร้าวที่มาจากจังหวัดทางภาคใต้ เช่น ชุมพร สุราษฎร์ธานี เพราะค่าจ้างเก็บผลมะพร้าวจากสวนแถบนี้ค่อนข้างสูง และคุณภาพมะพร้าวไม่ดี เป็นเนื้อกึ่งๆ ไม่มัน เพราะชาวสวนไม่ได้บำรุงดูแลเหมือนก่อน แม้ว่ากิจการลังมะพร้าวจะไม่ได้ทำหน้าที่กระจายผลผลิต หรือสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตท้องถิ่น เพราะอาศัยมะพร้าวจากที่อื่น แต่ลังมะพร้าวก็ช่วยดูดซับแรงงานท้องถิ่นไว้ส่วนหนึ่ง โดยเป็นแรงงานวัยกลางคนถึงสูงวัยที่เคยทำมะพร้าวตาลมาก่อนที่จะหันมาทำสวนไม้ผล ทำให้มีเวลาว่างพอที่จะมารับจ้างทิวมะพร้าวตามลัง หรือบางรายที่เลิกทำมะพร้าวตาล ไม่มีอาชีพอื่นทำ มีหน้าที่เลี้ยงหลานให้ลูกที่ไปทำงาน ขณะที่บางรายมารับจ้างทำมะพร้าวเป็นรายได้หลักหลังเลิกทำสวนมะพร้าวตาล ทั้งนี้ เมื่อมะพร้าวที่ทิวผิวแล้ว ส่วนหนึ่งขายให้กับโรงงานกะทิสำเร็จรูปแฉวมหาชัย อีกส่วนขายให้กับร้านค้าประจำตามตลาดในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง ส่วนสิ่งที่เหลือจากการทำมะพร้าวได้แก่ น้ำมะพร้าวขายให้โรงงานทำน้ำมะพร้าวและวุ้นมะพร้าว เปลือกขายให้กับโรงอัดกาบมะพร้าว กะลามะพร้าวขายให้โรงทำถ่าน และผิวมะพร้าวตากแห้งขายให้โรงงานทำน้ำมันมะพร้าว (รูปที่ 4-12)

กิจการดั่งมะพร้าว
อุตสาหกรรมในครัวเรือนที่มีเพิ่มมากขึ้น
ในพื้นที่แถบอัมพวา

เนื้อมะพร้าว

ผิวมะพร้าวตากแห้ง

ผลผลิตอื่น ๆ ที่ได้จากการทิวมะพร้าว

กะลามะพร้าว

น้ำมะพร้าว

เปลือกมะพร้าว

รูปที่ 4-12 กิจการดั่งมะพร้าว และส่วนต่าง ๆ จากมะพร้าวที่สามารถสร้างอาชีพและรายได้

นอกจากแรงงานหนุ่มสาวชาวอัมพวาจำนวนมากที่หันไปประกอบอาชีพพนักงาน โรงงานในเขตเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดใกล้เคียง และกรุงเทพฯ อีกส่วนซึ่งเป็นแรงงานวัยกลางคนหันไปประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องเนื่องกับมะพร้าว และการทำสวนไม้ผลหลังจากเลิกทำน้ำตาลมะพร้าวกัน รวมถึงบางส่วนหันไปประกอบอาชีพที่ไม่เกี่ยวกับผลผลิตในสวน เช่น ร้านขายของชำตามริมถนน ร้านขายวัสดุก่อสร้าง และรับจ้างทั่วไป ฯลฯ ดังนั้น ที่มาของรายได้ในครัวเรือนของชาวอัมพวาช่วงเวลานี้จึงมาจากหลายแหล่ง ซึ่งต่างจากเดิมที่มีรายได้หลักเพียงแหล่งเดียวคือ การทำน้ำตาลมะพร้าว ส่งผลให้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 การทำน้ำตาลมะพร้าวไม่ได้เป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างรายได้ให้กับจังหวัดในสัดส่วนสูงที่สุดอีกต่อไป แต่เป็นสาขาประมงที่มีสัดส่วนสูงที่สุดของผลิตภัณฑ์จังหวัดสาขาเกษตรมาจนถึงปัจจุบัน

3) ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

การที่แรงงานหนุ่มสาวชาวอัมพวาจำนวนมากหันไปเป็นพนักงาน โรงงาน ส่วนหนึ่งเป็นการตอบสนองการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมในเขตจังหวัดสมุทรสงคราม และจังหวัดใกล้เคียง ยังถือเป็นการพยายามจัดสรรแรงงานส่วนเกินที่สืบเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากน้ำตาลมะพร้าวไปเป็นสวนไม้ผล ซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมากหรือเข้มข้นตลอดเวลา ทำให้ครัวเรือนมีแรงงานส่วนเกินหรือเกิดการว่างงาน การทำงาน โรงงานจึงเป็นทางเลือกหนึ่งของการผ่อนคลายแรงงานส่วนเกินของครอบครัว และเป็นการลดปัญหาการว่างงาน โดยเฉพาะในส่วนที่มีระดับการศึกษาไม่สูงนัก ขณะเดียวกันการทำงาน โรงงานถือเป็นระบบการผลิตที่มีความเสี่ยงน้อยกว่าเมื่อเทียบกับการทำสวน เนื่องจากต้นทุนการผลิตที่สูงและราคาผลผลิตที่ไม่แน่นอน ด้วยเหตุนี้แรงงานหนุ่มสาวชาวอัมพวาจำนวนมากจึงนิยมออกไปทำงานในโรงงาน

จากการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำมาหากินของชาวอัมพวาที่กล่าวมาข้างต้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่แถบนี้อย่างมาก ไม่ว่าจะเป็น ประชากรที่ลดลงจากการอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินที่อื่น บ้านเรือนจำนวนมากถูกทิ้งร้าง สภาพชุมชนที่เดิมมีความคึกคักดึงดูดให้ผู้คนจากอำเภอและจังหวัดใกล้เคียงเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายหรือท่องเที่ยวกัน กลับเงียบเหงาไม่ค่อยมีผู้คนอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะช่วงเวลากลางวัน แต่จะคึกคักในช่วงวันอาทิตย์และวันหยุดเทศกาล เพราะเป็นวันหยุดงาน ผู้คนมักกลับมาเยี่ยมบ้านกัน และตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 ชาวอัมพวาเริ่มปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต โดยนิยมไปวัดทำบุญในวันเสาร์อาทิตย์มากกว่าวันพระ เนื่องจากเป็นวันหยุดงาน และเวลาจัดงานมักเลือกให้ตรงกับวันเสาร์อาทิตย์ ส่วนวันสำคัญต่าง ๆ ทางศาสนามีคนไปร่วมประกอบพิธีกรรมน้อยลง ส่วนใหญ่เป็นคนแก่หรือผู้สูงอายุที่ไปกัน ขณะเดียวกันวิถีชีวิต งานประเพณี และการละเล่นดั้งเดิมบางอย่างก็สูญหายไป เช่น เมื่อก่อนช่วงน้ำหลากมักเป็นที่ชื่นชอบของชาวอัมพวา เพราะสิ่งที่มาค้ำน้ำหลากคือ ความอุดมสมบูรณ์ของพืชผักในลำน้ำ กุ้งปลาใน

แม่น้ำที่มีมากมายหลายชนิด ผู้คนมักพายเรือเที่ยวชมทุ่ง เก็บผักบัว ตกปลาใช้ชีวิตอย่างมีความสุข แต่หลังจากสร้างเขื่อนก็ไม่มีน้ำหลากอีกต่อไป วิถีชีวิตในลักษณะเช่นนี้ก็พลอยสูญหายไปด้วย ประเพณีชักพระและทอดกฐินทางน้ำ เดิมจัดให้มีตามวัดต่าง ๆ ในช่วงหลังออกพรรษาซึ่งเป็นช่วงน้ำหลากชาวบ้านต่างมาช่วยกันตกแต่งเรือขนาดใหญ่ที่ใช้ตั้งองค์กฐินไปทอดตามน้ำ และตกแต่งขบวนเรือพายติดตามอย่างสวยงาม มีพิณพาทย์และแตรวงบรรเลงกันอย่างสนุกสนาน รวมถึงมีการจัดแข่งเรือประเภทต่าง ๆ อย่างไรก็ดี ประเพณีดังกล่าวไม่ได้จัดมานานกว่า 20 ปีแล้ว เพราะสภาพสังคมและระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป อีกทั้งไม่มีฤดูน้ำหลากเหมือนก่อน (อนุสรณ์ และคณะ, 2546 : 140) ส่วนการเล่นตั้งเค็มที่จัดให้มีเล่นกันตามวัดในเทศกาลสงกรานต์ เช่น สะบ้า มอญซ่อนผ้า เสือกินวัว ฯลฯ การเล่นเหล่านี้สูญหายไปหมด เหลือแต่การประกอบพิธีกรรมหลัก ๆ ทางศาสนาที่ยังมีการปฏิบัติกัน

4.2.4) ช่วงที่ 4 : ยุคอัมพวาปัจจุบัน (ปี พ.ศ.2545 – ปัจจุบัน)

ในยุคอัมพวาปัจจุบัน แม้เป็นช่วงเวลาที่ไม่ยาวนานเหมือนกับในช่วงเวลาอื่นที่ผ่านมา แต่จากสถานการณ์ของพื้นที่และผู้คนในแถบอัมพวาที่เริ่มมีพัฒนาการและการปรับเปลี่ยนหลาย ๆ ด้านเกิดขึ้นในเวลาพร้อม ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็น ที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน วิถีชีวิต และสภาพสังคมที่มีลักษณะต่างไปจากช่วงก่อนหน้านี้อย่างเห็นได้ชัด ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการสนองตอบกระแสการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวที่เข้ามาสู่พื้นที่ในแถบอัมพวาและจังหวัดสมุทรสงครามที่มีมากขึ้น รวมถึงการพยายามปรับตัวเองเพื่อความอยู่รอดท่ามกลางภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำ และสภาพชุมชนที่ซบเซามาเป็นเวลานาน ตั้งแต่ผู้คนจำนวนมากเริ่มออกไปหางานทำนอกพื้นที่ ซึ่งรายละเอียดของพัฒนาการที่เกิดขึ้นมีดังนี้

1) ลักษณะทางกายภาพ และเศรษฐกิจ

พัฒนาการและการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในพื้นที่แถบอัมพวาในช่วงเวลานี้ ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นผลมาจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ เหมือนที่เกิดขึ้นในช่วงที่ผ่านมา เพราะในช่วงเวลานี้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานหลักของชุมชน ไม่ว่าจะเป็น ถนน ไฟฟ้า ประปา โรงเรียน สถานีอนามัย ฯลฯ อยู่ในระดับที่สมบูรณ์พอแก่การให้บริการครอบคลุมทุกชุมชน แต่เป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่ต้องการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นในพื้นที่ทั่วไปของประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 แม้ที่ผ่านมาการพัฒนากการท่องเที่ยวในพื้นที่แถบอัมพวาและจังหวัดสมุทรสงครามจะไม่ใช่พื้นที่เป้าหมายหลักของการส่งเสริมการท่องเที่ยวเหมือนกับพื้นที่ส่วนอื่นของประเทศ แต่จากกระแสการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่กำลังได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวมากขึ้น ประกอบกับพื้นที่ในแถบอัมพวาและจังหวัดสมุทรสงครามเป็นพื้นที่ที่มีความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรม มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่งดงามสืบทอดมาแต่โบราณ ทั้งยังมีสถานที่ท่องเที่ยวตามธรรมชาติและเกษตรกรรมที่น่าสนใจหลายแห่ง รวมถึงความได้เปรียบเชิงที่ตั้งที่อยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ และการเดินทางสามารถเข้าถึงยังแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ได้อย่างสะดวก พื้นที่ในแถบนี้จึงมี

ศักยภาพสูงด้านการท่องเที่ยว ส่งผลให้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2542 เป็นต้นมา ผู้คนเริ่มสนใจและเข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่แถบนี้ รวมทั้งมีหน่วยงานด้านการท่องเที่ยวเข้ามาสนับสนุนด้านงบประมาณ และเผยแพร่ข้อมูลการท่องเที่ยวมากขึ้น (เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนอำเภออัมพวา, สัมภาษณ์ 18 มิถุนายน 2548)

ขณะเดียวกันผู้คนในท้องถิ่นเริ่มเห็นว่าการท่องเที่ยวเป็นหนทางหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัว สร้างความศีกคักและความเจริญให้กับชุมชน ส่งผลผู้คนในชุมชนต่าง ๆ มีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบรับกระแสการท่องเที่ยวที่เข้าในช่วงระยะเวลาเพียงไม่กี่ปี การปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นปรากฏให้เห็นและรับรู้ได้อย่างชัดเจนในช่วงเวลานี้ ประกอบด้วย

1) การเกิดขึ้นของกิจการประเภทที่พักแรม โดยในช่วง 2 – 3 ปีที่ผ่านมากิจการประเภทที่พักแรมเกิดขึ้นและมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะที่พักประเภทรีสอร์ตขนาดเล็ก และโฮมสเตย์ (Home stay) จากการสำรวจข้อมูลภาคสนามด้านที่พักเมื่อเดือนมิถุนายน ปี พ.ศ.2548 พบว่าในพื้นที่แถบอัมพวามีการประกอบกิจการที่พักแรม ประเภทรีสอร์ตขนาดเล็กและโฮมสเตย์ รวมกันประมาณ 20 แห่ง โดยเฉพาะโฮมสเตย์มีหลายแห่งกำลังรอเปิดบริการ ส่วนกิจการประเภทโรงแรมขนาดใหญ่มี 1 แห่ง อยู่ระหว่างการก่อสร้าง ทั้งนี้ กิจการที่พักแรมดังกล่าวเกือบทั้งหมดตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง และคลองหลักสายต่าง ๆ ได้แก่ คลองแควอ้อม คลองบางแค คลองประชาขมขึ้น คลองปลายโพงพาง และคลองอัมพวา เป็นต้น มีบางส่วนที่ตั้งอยู่ตามริมคลองย่อยและอยู่ในสวน

โดยเฉพาะที่พักประเภทโฮมสเตย์ ในช่วงปีที่ผ่านมามีการขยายตัวอย่างมาก โดยในพื้นที่แถบอัมพวาเกือบทุกตำบลจะมีที่พักประเภทโฮมสเตย์นี้เกิดขึ้น โฮมสเตย์ดังกล่าวเกิดจากชาวบ้านที่มีบ้านทรงไทยอยู่ริมน้ำ มีความคิดอยากหารายได้เสริมและมีกิจกรรมพิเศษทำ นอกเหนือจากการทำสวนหรืออยู่บ้านเฉย ๆ รอรับเงินที่ลูกหลานส่งมาให้ จึงคิดหันมาปรับปรุงบ้านเรือนและสภาพแวดล้อมรอบบ้านให้อยู่ในสภาพที่ดีเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว มีบางแห่งที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำโฮมสเตย์ และจัดให้มีกิจกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้น เช่น กลุ่มอนุรักษ์ตลาดน้ำท่าคา ตำบลท่าคา กลุ่มแม่บ้านเทิดไทยโฮมสเตย์ ตำบลเหมืองใหม่ และหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านทรงไทย ตำบลปลายโพงพาง (รูปที่ 4-13)

2) การกลับมาของกิจการเรือรับจ้าง ที่ผ่านมากิจการเรือรับจ้างมีสภาพที่ซบเซาและเลิกกิจการไปจนเกือบหมด เหลืออยู่เพียงเรือรับส่งนักเรียนในช่วงเวลาเช้าและเย็นดังที่กล่าวไป แต่ในช่วงเวลานี้จากกระแสความนิยมการท่องเที่ยวทางน้ำที่มีมากขึ้น ส่งผลให้ชาวอัมพวาที่เคยประกอบอาชีพดังกล่าวกลับมาประกอบอาชีพนี้อีกครั้ง โดยหันมาซ่อมแซมเรือและบางส่วนก็ซื้อเรือใหม่เพื่อออกมาให้บริการรับจ้างพานักท่องเที่ยวเที่ยวชมสภาพภูมิทัศน์ริมน้ำและชมหิ่งห้อยยามค่ำคืน ทำให้กิจการเรือรับจ้างกลับมาคึกคัก โดยเฉพาะในวันศุกร์-อาทิตย์ และวันหยุดในเทศกาลต่าง ๆ จะพบเห็นเรือจำนวนมากวิ่งไปตามคลองต่าง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ปัจจุบันคาดว่าเรือรับจ้างเกิดขึ้นภายในพื้นที่แถบอัมพวาประมาณ 50 - 60 ลำ (สนั่น ถิตตยานุรักษ์, สัมภาษณ์ 18 พฤษภาคม 2548)

ลักษณะที่พักประเภทรีสอร์ท และโฮมสเตย์ ตามคลองต่าง ๆ ในพื้นที่แถบอัมพวา

ตลาดน้ำยามเย็นอัมพวา

รูปที่ 4-13 การเกิดขึ้นของที่พักและตลาดน้ำอัมพวาในช่วงที่ 4 (ปี พ.ศ.2545 - ปัจจุบัน)

ขณะเดียวกันชาวอัมพวาที่มีเรือจอดทิ้งไว้เฉย ๆ ตามบ้าน เริ่มหันมาเห็นคุณค่าของเรือ โดยนำเรือออกมาซ่อมแซมและใช้งานในลักษณะต่าง ๆ เช่น พายขายของตามคลองและตลาดน้ำ นำมาบริการให้แก่นักท่องเที่ยว และนำมาใช้ในการสัญจรทางน้ำ เป็นต้น โดยเฉพาะการนำเรือพายมาบริการให้แก่นักท่องเที่ยว ส่วนหนึ่งนำมาบริการรับจ้าง หรือให้นักท่องเที่ยวเช่าพายตามคลองต่าง ๆ ที่พบมากคือ บริเวณคลองอัมพวา อีกส่วนเป็นบริการของที่พักรถที่จัดไว้บริการนักท่องเที่ยวได้พายเล่น

3) การฟื้นฟูตลาดน้ำดั้งเดิมที่สูญหายไปให้กลับมา ที่ผ่านมาในพื้นที่แถบอัมพวามีตลาดน้ำเหลืออยู่เพียงแห่งเดียวคือ ตลาดน้ำท่าคา ตั้งอยู่ในตำบลท่าคา เป็นตลาดน้ำแบบดั้งเดิมที่ยังคงสภาพเดิมไว้มากที่สุด ต่อมาทางเทศบาลตำบลอัมพวามีโครงการฟื้นฟูตลาดน้ำอัมพวาขึ้นมา เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชน ตั้งอยู่บริเวณปากคลองอัมพวา เริ่มเปิดบริการเมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ.2547 ที่ผ่านมา โครงการดังกล่าวถือว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยว กระตุ้นให้ชาวอัมพวามีกิจกรรมทำร่วมกัน และสร้างความภาคภูมิใจให้กับชุมชนอัมพวาและชุมชนในละแวกใกล้เคียงอย่างมาก ส่งผลให้พื้นที่ในย่านต่าง ๆ คิดที่จะฟื้นฟูตลาดน้ำดั้งเดิมที่เคยมีให้กลับคืนมา ซึ่งปัจจุบัน ได้มีการดำเนินการแล้ว เช่น ตลาดน้ำบางน้อย ตั้งอยู่ในเขตอำเภอบางคนที

การเกิดขึ้นของตลาดน้ำอัมพวา แม้เพิ่งเกิดขึ้นในเวลาไม่นานนัก แต่ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ผลักดันให้ธุรกิจต่าง ๆ ในพื้นที่แถบอัมพวาที่เคยซบเซาได้ฟื้นกลับมา ไม่ว่าจะเป็นกิจการเรือรับจ้าง ภัตตาคาร ร้านอาหาร และร้านค้าต่าง ๆ รวมทั้งยังกระตุ้นให้ชาวอัมพวาที่เดิมทำสวนและอยู่บ้านเฉย ๆ เริ่มคิดหากิจกรรมต่าง ๆ มาทำกัน เช่น การทำอาหาร ขนมไทย และของที่ระลึกจากวัสดุท้องถิ่น รวมถึงการนำผลไม้และพืชผักต่าง ๆ จากในสวนใส่เรือพายมาขาย เป็นต้น (รูปที่ 4-14) เป็นการสร้างรายได้ให้กับผู้คนในท้องถิ่น และทำให้ชุมชนมีสภาพที่คึกคักมากขึ้น นอกจากนี้ ยังทำให้ชาวอัมพวาเริ่มเห็นคุณค่าและความสำคัญของแม่น้ำลำคลอง โดยพยายามช่วยกันรักษาความสะอาดแม่น้ำลำคลอง และให้ความร่วมมือกับหน่วยงานท้องถิ่นในการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคมมากขึ้น (นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลอัมพวา, สัมภาษณ์ 30 มิถุนายน 2548)

นอกจากการปรับเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่แถบอัมพवादังกล่าวแล้ว ยังส่งผลให้เกิดการขยายตัวของ การตั้งถิ่นฐานริมน้ำที่เพิ่มมากขึ้น โดยพบว่า ปัจจุบันมีแนวโน้มการก่อสร้างอาคารและสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ มากขึ้น นอกเหนือจาก โรงแรม รีสอร์ท ภัตตาคาร และร้านอาหาร ที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับการท่องเที่ยว ส่วนใหญ่เป็นอาคารที่พักอาศัยขนาดใหญ่ของผู้มีฐานะ มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่ต่างไปจากบ้านเรือนริมน้ำทั่วไป โดยมีทั้งคนต่างถิ่นและคนอัมพวาที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่และต้องการกลับมาอยู่บ้าน เพราะเห็นว่าพื้นที่ในแถบนี้มีสภาพที่ยังเป็นธรรมชาติอยู่มาก เหมาะแก่การเป็นพื้นที่อยู่อาศัยและการพักผ่อน ขณะเดียวกันในทางเศรษฐกิจผู้คนบางส่วนเริ่มมีรายได้เพิ่มมากขึ้น แม้เป็นรายได้ที่ไม่มากนักแต่ก็สร้างความภาคภูมิใจให้กับผู้คนและชุมชน

โดยรวม ทั้งนี้ รายได้จากการท่องเที่ยวที่เข้ามาสู่ชุมชนในช่วงเวลานี้ ส่วนใหญ่ยังคงกระจายไปยังผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในท้องถิ่น ไม่ได้กระจุกอยู่ที่ธุรกิจหรือกลุ่มคนใดเป็นหลัก เนื่องจากกิจกรรมทางการท่องเที่ยวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่เกิดจากผู้คนในท้องถิ่นร่วมกันคิดและทำกันขึ้นมา ส่งผลให้สภาพเศรษฐกิจโดยรวมของชุมชนค่อย ๆ เริ่มมีการขยายตัวมากขึ้น โดยลำดับ จากเดิมที่มีรายได้หลักมาจากการทำสวนผลไม้ หรืออยู่บ้านเฉย ๆ รอเงินที่ลูกหลานส่งมาให้ใช้ (นายก อบต.สวนหลวง, สัมภาษณ์ 3 มิถุนายน 2548)

3) ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

จากการตอบสนองของผู้คนกับกระแสการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นดังกล่าว นอกจากส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและเศรษฐกิจโดยรวมของชุมชนแล้ว ยังส่งผลให้วิถีชีวิตและสภาพสังคมของคนในพื้นที่แถบนี้ เกิดการปรับเปลี่ยนตามไปด้วย ซึ่งปรากฏให้เห็นได้จากสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

1) การมีส่วนร่วม หรือการร่วมกลุ่มของผู้คนในชุมชนที่มีมากขึ้น แต่เดิมชาวอัมพวาไม่ค่อยมีกิจกรรมทำร่วมกัน เพราะต้องทำมาหากิน เข้าสวน เก็บตาล และเกี่ยวน้ำตาล จึงไม่มีเวลารวมกลุ่ม และไม่เห็นความสำคัญของการรวมกลุ่ม เมื่อมีการประชุมชาวบ้านก็มักไม่ค่อยได้รับความร่วมมือ ต่อมาเมื่อผู้คนจำนวนมากออกไปหางานทำนอกพื้นที่ ส่งผลให้สภาพชุมชนซบเซาเงียบเหงา ผู้คนลดน้อยลง แต่ละครอบครัวเหลือสมาชิกภายในบ้านเพียง 1 – 2 คน ส่วนใหญ่เป็นพ่อแม่หรือผู้สูงอายุที่อยู่บ้านคอยดูแลสวนไปวัน ๆ จนกระทั่งในช่วงปี พ.ศ.2544 พื้นที่ในแถบอัมพวาเริ่มเป็นที่รู้จัก มีการกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ ในชุมชน และเริ่มมีผู้คนสนใจเข้าไปเยี่ยมชมตามพื้นที่ต่าง ๆ มากขึ้น เช่น วัดวาอาราม สวนลั่นจี่ สัมโถ ล่องเรือชมบ้านริมน้ำและหิ้งห้อย ฯลฯ ส่งผลให้ชุมชนตื่นตัวมากขึ้น ผู้คนเริ่มหันมาสนใจดูแลรักษาในสิ่งที่ตนมีอยู่ ไม่ว่าจะเป็น บ้านเรือน เรือกสวน แม่น้ำลำคลอง วัด โบราณสถาน วิถีชีวิต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ ขณะเดียวกันหน่วยงานต่าง ๆ ได้เริ่มเข้ามาสนับสนุนการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเพื่อเพิ่มรายได้ให้ครัวเรือนและชุมชน จึงเกิดการรวมกลุ่มต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้ทำโฮมสเตย์ กลุ่มผู้ผลิตน้ำตาลมะพร้าว ฯลฯ โดยชาวบ้านจะให้ความสนใจและร่วมมือในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีการประชุมชาวบ้านในโอกาสต่าง ๆ ส่วนใหญ่ใช้วัดเป็นสถานที่ประชุมและทำกิจกรรม สังเกตได้จากสถิติจำนวนผู้มาใช้สิทธิในการเลือกตั้งผู้นำชุมชนที่มีสูงขึ้น (นายก อบต.แควอ้อม, สัมภาษณ์ 23 พฤษภาคม 2548) (รูปที่ 4-15)

2) การเห็นคุณค่าความสำคัญของสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่น หลังจากพื้นที่ในแถบอัมพวาเริ่มเป็นที่รู้จักและกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่น และจากกระแสความนิยมด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่มีมากขึ้น ส่งผลให้ผู้คนเริ่มตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของสิ่งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่โบราณที่ตนมีอยู่ และเริ่มหันมาอนุรักษ์และฟื้นฟูกัน ไม่ว่าจะเป็น

บ้านเรือน วัด ตลาดน้ำ ประเพณี วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ โดยเฉพาะบ้านทรงไทยโบราณที่มีอายุเก่าแก่ ชาวอัมพวาจะพยายามรักษาไว้ ส่วนหนึ่งนำมาปรับปรุงเพื่อทำโฮมสเตย์รองรับนักท่องเที่ยว ขณะที่สวนผลไม้ต่าง ๆ ชาวสวนอัมพวาเริ่มกลับมาดูแลปรับปรุงสวนกันมากขึ้น มีบางรายได้พยายามกลับมาทำสวนแบบผสมผสานเหมือนที่เคยทำ โดยปลูกไม้ผลที่หลากหลายชนิดและใช้ปุ๋ยอินทรีย์ เพื่อลดต้นทุนการผลิต และผลักดันให้เป็นสวนเกษตรปลอดภัย ปัจจุบันชาวสวนในแถบตำบลบางแคและบางนางลี่ เริ่มมีการรวมกลุ่มทำสวนเกษตรปลอดภัยเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงเกษตร อย่างไรก็ตาม สวนในแถบอัมพวายังคงรักษารูปแบบดั้งเดิมไว้คือ ระบบสวนยกร่อง ซึ่งเป็นการเพาะปลูกที่มีประสิทธิภาพทั้งในแง่การจัดการน้ำและการปรับปรุงบำรุงดิน ถือเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบนี้

3) การกลับมาของคนท้องถิ่นที่มากขึ้น จากสภาพเศรษฐกิจที่เริ่มมีการขยายตัว ขณะเดียวกันการพัฒนาการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในพื้นที่แถบอัมพวาไม่ได้กระจุกตัวอยู่ในที่แหล่งใดแห่งหนึ่ง แต่ยังคงกระจายไปสู่ชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ของในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียง ส่งผลให้ผู้คนในชุมชนเริ่มเปิดตัวออกสู่สังคมภายนอก มีการรวมกลุ่ม และมีกิจกรรมต่าง ๆ ทำกันมากขึ้น เป็นผลให้ผู้คนที่ออกไปอยู่อาศัยและทำงานนอกพื้นที่เริ่มทยอยกลับมายังท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น โดยบางส่วนกลับมาเยี่ยมบ้านเฉพาะในช่วงวันเสาร์-อาทิตย์ และช่วงเทศกาลต่าง ๆ ที่เป็นวันหยุด และบางส่วนกลับมาอยู่บ้านและหาทำงานในท้องถิ่น เช่น ทำสวนผลไม้ ขับเรือหรือรถรับจ้าง ทำโฮมสเตย์ เปิดร้านขายของชำ ฯลฯ

กล่าวโดยรวม ในช่วงเวลานี้สภาพของชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัด และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะต่างไปจากช่วงเวลาที่ผ่านมา ส่วนใหญ่เป็นการปรับเปลี่ยนในรูปแบบการทำมาหากินและพฤติกรรมของผู้คน โดยการพยายามนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อสนองตอบต่อกระแสการท่องเที่ยวที่เข้ามาสู่ชุมชนท้องถิ่นที่มีมากขึ้น ขณะเดียวกันระบบการผลิตที่สร้างรายได้หลักให้กับครัวเรือนและท้องถิ่นก็ยังคงอยู่และยังได้รับการพัฒนาปรับปรุงให้เกิดประสิทธิภาพมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ยังไม่ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพและแบบแผนการตั้งถิ่นฐานของชุมชน โดยภาพรวมมากนัก

ของที่ระลึกที่ทำจากวัสดุท้องถิ่น

ขนม และของฝากต่าง ๆ

รูปที่ 4-14 การเริ่มคิดทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในพื้นที่แถบอัมพวา

การรื้อฟื้นประเพณีชักพระ การแข่งเรือ และการตักบาตรทางน้ำ

การรวมกลุ่ม และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

รูปที่ 4-15 ลักษณะกิจกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงที่ 4 (ปี พ.ศ.2545 – ปัจจุบัน)

4.2.5) สรุปเหตุการณ์และการพัฒนาสำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่อำเภออัมพวา และบริเวณเกี่ยวเนื่อง

จากการศึกษารวบรวมข้อมูลเท่าที่มีปรากฏหลักฐาน และจากเอกสารต่าง ๆ รวมทั้งข้อสันนิษฐานต่างๆ นำมาลำดับสรุปเป็นเหตุการณ์และการพัฒนาสำคัญที่มีผลต่อพัฒนาการและการปรับเปลี่ยนให้สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นกับพื้นที่แถบอัมพวาและบริเวณเกี่ยวเนื่อง มีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 4-5 สรุปเหตุการณ์ และการพัฒนาสำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่อำเภออัมพวา และบริเวณเกี่ยวเนื่อง

ช่วงเวลา / ปี พ.ศ.	เหตุการณ์ และการพัฒนาสำคัญที่เกิดขึ้น
<u>สมัยอยุธยาตอนปลาย</u> ราวปี พ.ศ.1900	เริ่มปรากฏการก่อตัวของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ชาวแม่กลอง (เดิม) จากจังหวัด พิจิตรอพยพมาตั้งถิ่นฐาน ทำการเกษตรเพื่อยังชีพ โดยการทำนา เก็บของป่า ทำประมง
พ.ศ.2170 – 2320	ปรากฏชุมชนแขวงบางช้างที่มีการทำสวนผลไม้และพืชผักจนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก ที่มีความเจริญทั้งในด้านเกษตรกรรมและพาณิชย์กรรม จนเกิดมี “ตลาดบางช้าง” เป็นตลาดน้ำขนาดใหญ่เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตร
พ.ศ.2310	เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เกิดสงคราม ผู้คนอพยพลอยร่นจากบริเวณริมแม่น้ำแม่กลองเข้าไปตามคลองย่อยต่าง ๆ และมีผู้คนกลุ่มต่าง ๆ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น
<u>สมัยกรุงรัตนโกสินทร์</u> พ.ศ.2325 – 2400	<ul style="list-style-type: none"> - แขวงบางช้าง เป็นส่วนหนึ่งของเมืองสมุทรสงคราม เป็นเมืองหน้าด่านทางทะเล ขึ้นอยู่กับกรมท่าในมณฑลราชบุรี - แขวงบางช้าง เป็นเมืองราชินิกุลในรัชกาลที่ 1 และเป็นสถานที่ประสูติของรัชกาลที่ 2 มีการทำสวนผลไม้และพืชผักที่มีชื่อเสียงในนาม “บางช้างสวนนอก” - เกิดตลาดที่สำคัญ 2 แห่ง คือ ตลาดน้ำอัมพวา และตลาดนัดปากคลอง (บางนกแขวก) - รัชกาลที่ 4 ทรงเห็นสนธิสัญญาเบาริ่งกับประเทศอังกฤษ และประเทศในชาติตะวันตก
พ.ศ.2401 – 2440	<ul style="list-style-type: none"> - รัชกาลที่ 5 ทรงประกาศพระราชกำหนดเลิกทาส (พ.ศ.2417) - มีการขุดคลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก และคลองสาขาอื่น ๆ เช่น คลองประชามชนขึ้น คลองลัดขีสาร เพื่อการขนส่งผลผลิตทางการเกษตร ได้สะดวก - แขวงบางช้าง ได้ยกฐานะเป็นอำเภออัมพวา ขึ้นกับเมืองสมุทรสงคราม มณฑลราชบุรี
พ.ศ.2447 และ พ.ศ.2452	รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสดินตามที่ต่าง ๆ ในพื้นที่แถบอัมพวา และเมืองสมุทรสงคราม
พ.ศ.2448	สร้างทางรถไฟสายแม่กลอง ระยะทางยาว 33.8 กิโลเมตร ไปเชื่อมต่อกับทางรถไฟสายปากคลองสาน-ท่าจีน เพื่อขนส่งผลผลิตทางทะเล และจากสวนแถบแม่กลองเข้าสู่ส่วนกลาง
พ.ศ.2449	ถนนสายแม่กลอง-ปากท่อ (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3093) สร้างเสร็จ
พ.ศ.2476	จังหวัดสมุทรสงคราม มีฐานะเป็นจังหวัด แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 3 อำเภอ คือ อำเภอเมืองสมุทรสงคราม อำเภออัมพวา และอำเภอบางคนที

ช่วงเวลา / ปี พ.ศ.	เหตุการณ์ และการพัฒนาสำคัญที่เกิดขึ้น
พ.ศ.2483	ประกาศยกตำบลอัมพวา ขึ้นเป็น เทศบาลตำบลอัมพวา
พ.ศ.2485 - 2494	เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศไทยทรุดตัวอย่างมาก เกิดภาวะเงินเฟ้อ ขาดแคลนสินค้า และสินค้าต่าง ๆ มีราคาสูง โดยเฉพาะข้าวสารและน้ำตาลทราย
พ.ศ.2486	มีประกาศของกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงคมนาคม เรื่อง ห้ามประชาชนอยู่แพและปลูกบ้านในแม่น้ำลำคลอง
พ.ศ.2494	เกิดไฟไหม้บริเวณย่านตลาดอัมพวาเกือบทั้งหมด
พ.ศ.2501	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จทอดพระกริณดิน ณ วัดอัมพวันเจติยาราม
พ.ศ.2508	ถนนสายบางแพ-สมุทรสงคราม (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 305) สร้างเสร็จ
พ.ศ.2512	เขื่อนวชิราลงกรณ์ (ปัจจุบันชื่อ เขื่อนแม่กลอง) จ.กาญจนบุรี เปิดดำเนินการ
พ.ศ.2512 - 2513	เกิดภาวะน้ำเสียอย่างต่อเนื่องในแม่น้ำแม่กลอง ตั้งแต่จังหวัดราชบุรีถึงปากแม่น้ำ
พ.ศ.2517	ถนนสายธนบุรี-ปากท่อ (ถนนพระราม 2) และสะพานพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สร้างเสร็จและเชื่อมต่อกับถนนทางหลวงแผ่นดินทางตอนบนเป็นโครงข่ายอย่างสมบูรณ์
พ.ศ.2518 - 2520	“ช่วงเงินผัน” สมัยรัฐบาล มรว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ภายในชุมชนหมู่บ้านอย่างมาก ทั้งถนน ไฟฟ้า และประปา
พ.ศ.2521	เขื่อนศรีนครินทร์ จ.กาญจนบุรี เปิดดำเนินการ
พ.ศ.2520 - 2523	เกิดภาวะฝนแล้ง และน้ำเค็มหนุนสูงอย่างต่อเนื่อง มีผลให้มะพร้าวล้มตายหลายหมื่นไร่
พ.ศ.2523	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมราษฎรในจังหวัดสมุทรสงคราม ราษฎรทูลเกล้าถวายฎีกาเรื่อง ปัญหาหน้าเค็มหนุนสูง
พ.ศ.2525	- เขื่อนท่าทุ่งนา จ.กาญจนบุรี เปิดดำเนินการ - โครงการป้องกันน้ำเค็มในจังหวัดสมุทรสงครามและจังหวัดสมุทรสาคร เริ่มดำเนินการ มีการก่อสร้างคันกั้นน้ำเค็มและริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง และประตูน้ำตามคลอง 191 ประตู
พ.ศ.2528	เขื่อนเขาแหลม (ปัจจุบันชื่อ เขื่อนวชิราลงกรณ์) จ.กาญจนบุรี เปิดดำเนินการ
พ.ศ.2532	เกิดวิกฤตการณ์น้ำกักตุนในพื้นที่ชายฝั่งทะเลสมุทรสงคราม จากปัญหาหมอกภาวะทางน้ำ
พ.ศ.2540	เกิดวิกฤตการณ์ฟองสบู่แตก เศรษฐกิจของประเทศตกต่ำ ผู้คนตกงานเป็นจำนวนมาก
พ.ศ.2542	สะพานพระศรีสุริเยนทร์ (สะพานวัดนางวัง) ข้ามแม่น้ำแม่กลองสร้างเสร็จ
พ.ศ.2545	การประปานครหลวงเริ่มดำเนินการสูบน้ำจากเหนือเขื่อนแม่กลองไปยังสถานีจ่ายน้ำมหาสวัสดิ์ เพื่อผลิตน้ำประปาแจกจ่ายในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล

ที่มา : ผู้วิจัย, พ.ศ.2548.

4.3) สรุปประเด็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา

จากการศึกษาพัฒนาการของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวาอย่างละเอียดทั้ง 4 ช่วงเวลา ตั้งแต่ยุคบุกเบิกการตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน สามารถสรุปเป็นภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำดั้งเดิม ซึ่งมีรายละเอียดของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญดังนี้ (ตารางที่ 4-6)

1) สภาพภายในของชุมชนริมน้ำ จากการศึกษาและเปรียบเทียบพัฒนาการของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา พบว่า แบบแผนพัฒนาการของชุมชนในช่วงที่ 1 เป็นไปอย่างช้า ๆ เนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเป็นหลัก และเป็นปัจจัยที่ตอบสนองกับรูปแบบกิจกรรมภายในชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมการผลิตทางการเกษตร ได้แก่ การทำสวนผลไม้ พืชผัก และน้ำตาลมะพร้าว โดยมีตลาดน้ำเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนค้าขายสินค้า การเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลานี้เกิดขึ้นอย่างเป็นขั้นตอนและใช้เวลานาน รวมถึงไม่ได้ทำให้รูปแบบการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และลักษณะทางกายภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปมากนัก มีเพียงกิจกรรมทางการค้าที่ขยายตัวในวงกว้างขึ้น แต่ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับรูปแบบการดำเนินชีวิตของชาวอัมพวาแต่อย่างใด

ต่อมาพัฒนาการของชุมชนในช่วงที่ 2 จนถึงช่วงที่ 4 ปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนอย่างมากคือ ปัจจัยจากภายนอก โดยในช่วงที่ 2 การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ก่อให้เกิดภาวะเศรษฐกิจของประเทศตกต่ำ ขาดแคลนสินค้า และราคาสินค้าอุปโภคบริโภคสูงขึ้น ทำให้น้ำตาลมะพร้าวมีราคาสูงขึ้นและเป็นที่ต้องการของตลาดในช่วงเวลานั้น ส่งผลให้ชาวสวนอัมพวาจำนวนมากเปลี่ยนจากการทำสวนผสมมาทำสวนมะพร้าวตาลกันอย่างจริงจัง ส่วนในช่วงที่ 3 และ 4 การพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกที่ตัดผ่านชุมชนและพื้นที่โดยรอบ การเกิดผลกระทบน้ำท่วมหนักสูงทำให้สวนมะพร้าวล้มตายเป็นจำนวนมาก รวมถึงนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรม เกษตรกรรม และการท่องเที่ยว เหล่านี้ส่งผลทำลายระบบการผลิตหลักของชุมชน มีผลให้สวนมะพร้าวตาลจำนวนมากเปลี่ยนมาทำสวนไม้ผลเศรษฐกิจพวกส้มโอและลิ้นจี่ ตลาดน้ำซึ่งเป็นแหล่งกิจกรรมทางการค้า รวมถึงรูปแบบการดำเนินชีวิต และการสัญจรทางน้ำลดบทบาทลงจนเกือบหมดไป ขณะเดียวกันมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของชุมชนจากการเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมไปสู่ชุมชนที่มีลักษณะความเป็นเมืองมากขึ้นตามลำดับ

กล่าวได้ว่า พัฒนาการของชุมชนที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายในชุมชน เป็นพัฒนาการที่เป็นขั้นตอน เป็นรูปแบบที่ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับรูปแบบการดำเนินชีวิตและการตั้งถิ่นฐานที่เป็นเอกลักษณ์ และยังสามารถอยู่คู่กับชุมชนมาเป็นระยะเวลานาน แต่ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ขัดแย้งกับรูปแบบการดำเนินชีวิตและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน มักเกิดจากปัจจัยภายนอกที่เข้ามาสู่

ชุมชน โดยเป็นพัฒนาการที่ไม่เป็นลำดับขั้นตอน และไม่ได้มีพัฒนาการมาจากรูปแบบดั้งเดิมของชุมชน จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับชุมชนด้านต่าง ๆ ในวงกว้าง อย่างไรก็ตาม การที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวาที่มีความเป็นมาที่ยาวนาน มีการสั่งสมและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมมาหลายชั่วอายุคน ไม่ว่าจะเป็น รูปแบบการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน การทำมาหากิน วิธีการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนที่ผ่านมามีเป็นเพียงส่วนหนึ่งเมื่อเทียบกับการคงอยู่ของมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนโดยรวม แต่หากการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกับรูปแบบของความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมยังคงดำเนินต่อไป ในระยะเวลาไม่นานรูปแบบดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำอัมพวาก็อาจหมดไปจากชุมชน และมีรูปแบบการดำเนินชีวิตและการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนเมืองเข้ามาแทนที่ดังที่เกิดขึ้นแล้วกับชุมชนริมน้ำในหลาย ๆ แห่ง

2) การขยายตัวของชุมชนริมน้ำ จากการศึกษาพัฒนาการของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ช่วงเวลาดังแต่ปลายสมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน ประกอบกับหลักฐานภาพถ่ายทางอากาศในแต่ละช่วงเวลา คือ ปี พ.ศ.2497, พ.ศ.2518, พ.ศ.2534 และ พ.ศ.2543 พบว่า การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวาในยุคเริ่มแรกนั้น มีปัจจัยหลักมาจากสภาพทางภูมิศาสตร์ และนิเวศวิทยา ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ด้วยเป็นชุมชนเกษตรกรรม (ชุมชนชาวสวน) การเลือกที่ตั้งถิ่นฐานจึงให้ความสำคัญกับปัจจัยการเพาะปลูกคือ แหล่งน้ำ พบว่า การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวสวนมักตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ริมน้ำ โดยตั้งบ้านเรือนเรียงรายไปตามริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองและคลองสายต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับแม่น้ำแม่กลอง และมีวัดเป็นศูนย์กลางในการกระจายตัวของชุมชน ลักษณะการปลูกสร้างบ้านเรือนมักหันหน้าเข้าหาน้ำ ส่วนพื้นที่ด้านหลังทำสวนไม้ผลและเพาะปลูกพืชผัก ต่อมาการขยายตัวของชุมชนเริ่มมีปัจจัยด้านการค้ามาเป็นตัวแปร เนื่องจากการอพยพเข้ามาของชาวจีนในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบวิถีชีวิตชาวสวนอัมพวาจากการทำการเกษตรเพื่อยังชีพให้เป็นการทำการเกษตรเพื่อการค้ามากขึ้น และได้มีการพัฒนาบริเวณย่านปากคลองหลักสายต่าง ๆ ให้เป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีตลาดน้ำเป็นศูนย์กลางการค้าขายตั้งอยู่บริเวณนั้น และมักมีอาคารประเภทเรือนแถวไม้ตั้งเรียงรายไปแนวตามคลอง บริเวณย่านดังกล่าว ได้แก่ บริเวณปากคลองบางแค ปากคลองประชามชื่น และปากคลองบางจาก โดยเฉพาะบริเวณปากคลองอัมพวาเป็นย่านชุมชนที่มีความหนาแน่นมากที่สุด ส่งผลให้ชุมชนมีการขยายตัวตามมาจากบริเวณปากคลองสายหลักเข้าไปตามลำคลองด้านในและคลองย่อยสายต่าง ๆ โดยมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานเป็นแนวยาวตามลำคลอง (River linear settlement) หรือตามเส้นทางคมนาคมซึ่งในช่วงเวลานั้นใช้เส้นทางน้ำเป็นหลัก

ต่อมาการขยายตัวของชุมชนมีปัจจัยมาจากเส้นทางคมนาคมทางบก เนื่องจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบก ส่งผลให้แม่น้ำลำคลองมีบทบาทความสำคัญลดลง โดยถนนได้เข้ามาทำหน้าที่แทนแม่น้ำลำคลองในการคมนาคมและการขนส่ง ทำให้บ้านเรือนที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงหลัง รวมถึงบ้านเรือนส่วนหนึ่งย้ายจากริมคลองมาปลูกสร้างบริเวณริมถนน ทั้งนี้ เพื่อความสะดวกในการ

เดินทาง และเพื่อให้การประกอบอาชีพค้าขายหรือธุรกิจต่าง ๆ ดำเนินต่อไปได้ สำหรับลักษณะการตั้งถิ่นฐานตามแนวถนน (Road linear settlement) นี้ ส่วนใหญ่ตั้งเรียงรายกระจายเป็นหย่อม ๆ ไม่ได้มีการกระจุกตัวหนาแน่นในบริเวณใดบริเวณหนึ่งเป็นพิเศษจนเกิดเป็นศูนย์กลางหรือย่านที่มีบทบาทสำคัญชัดเจน อย่างไรก็ตาม การตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิมบริเวณริมฝั่งแม่น้ำลำคลองก็ยังคงมีอยู่ และจากสภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์ของพื้นที่ที่ยังคงความเป็นธรรมชาติ รวมถึงการขยายตัวด้านการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม ส่งผลให้พื้นที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองและคลองหลักสายต่าง ๆ ในปัจจุบันมีแนวโน้มการตั้งถิ่นฐานที่เพิ่มมากขึ้น โดยส่วนใหญ่เป็นอาคารและสิ่งปลูกสร้างประเภท ที่พักอาศัยขนาดใหญ่ รีสอร์ท/ที่พัก และร้านอาหาร

3) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างโดยรวมของชุมชนริมน้ำ จากการศึกษาพัฒนาการของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา ทำให้ทราบถึงบทบาทความสำคัญขององค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงของพัฒนาการ ซึ่งเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ทั้งปัจจัยภายในและภายนอกชุมชน โดยหากเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในองค์ประกอบด้านหนึ่งด้านใดของชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นจะส่งผลเชื่อมโยงไปยังส่วนอื่น ๆ ของชุมชนให้เกิดการปรับเปลี่ยนตามไปด้วยเสมอ ทั้งนี้ เพื่อความสมดุลและความอยู่รอดของระบบสังคมโดยรวม สำหรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวาโดยรวมในแต่ละช่วง มีดังนี้

ช่วงที่ 1 : ยุคบุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน องค์ประกอบและโครงสร้างทางด้านกายภาพจะมีบทบาทสำคัญที่ส่งผลให้เกิดรูปแบบทางสังคม และเศรษฐกิจภายในชุมชน เนื่องจากเป็นช่วงเวลาของการเริ่มตั้งหลักแหล่งและทำมาหากิน ซึ่งในอดีตยังต้องพึ่งพาสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติอยู่มาก ไม่ว่าจะเป็น การประกอบกิจกรรมทางการเกษตร การทำมาหากิน วิธีการดำเนินชีวิต รวมถึงการสัญจรที่ยังคงใช้เส้นทางน้ำเป็นหลัก

ช่วงที่ 2 : ยุคชุมชนคนทำสวนตาล ในช่วงเวลานี้แม้การตั้งถิ่นฐานเริ่มอยู่ตัว ผู้คนมีแบบแผนของการทำมาหากินที่แน่นอน แต่จากปัจจัยจากภายนอกคือ ภาวะสงครามที่มีผลให้ราคาน้ำตาลมะพร้าวสูงขึ้น จึงผลักดันให้ชุมชนต้องปรับเปลี่ยนระบบการผลิตหลัก ส่งผลให้องค์ประกอบและโครงสร้างทางด้านสังคมและทางกายภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงตามมา ดังปรากฏรูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้คนที่มีกิจกรรมการผลิตและการค้าที่เข้ามามีบทบาทอย่างมากภายในชุมชน และการขยายตัวของ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองและปากคลองสายหลักต่าง ๆ ที่หนาแน่นมากขึ้น

ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย ในช่วงเวลานี้องค์ประกอบและโครงสร้างทางด้านกายภาพ กลับมามีบทบาทสำคัญที่ส่งผลให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็น การพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบก ปัญหาและผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากน้ำเค็มหนุน รวมถึงปัจจัยต่าง ๆ

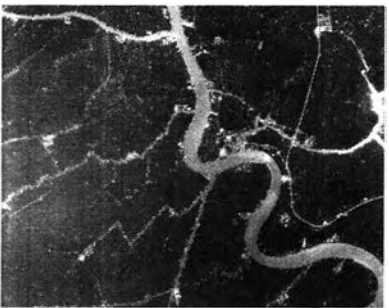

ภายนอก เช่น ค่านิยม และนโยบายการพัฒนาจากส่วนกลางในด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม ทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป มีผลให้สภาพชุมชนโดยรวมซบเซาลง

ช่วงที่ 4 : ยุคอัมพวาปัจจุบัน ในช่วงเวลานี้องค์ประกอบและโครงสร้างทางด้านสังคม มีบทบาทสำคัญที่ส่งผลให้สภาพของชุมชนโดยรวมมีการเปลี่ยนแปลง จากการที่คนในชุมชนเริ่มปรับเปลี่ยนความคิดและพฤติกรรมของตัวเอง เพื่อสนองตอบต่อกระแสภายนอกที่เข้ามาสู่ชุมชน ท้องถิ่นในรูปของการท่องเที่ยว โดยการนำทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ดังปรากฏการเกิดขึ้นของตลาดน้ำ โยมสเคย์ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการท่องเที่ยว รวมถึงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่มีมากขึ้น ส่งผลให้องค์ประกอบและโครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจ และทางกายภาพเกิดการปรับเปลี่ยนตามมา

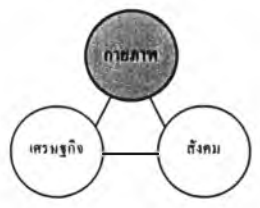
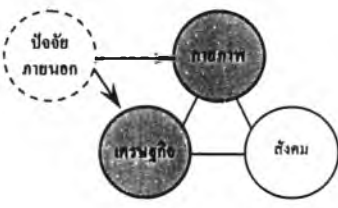
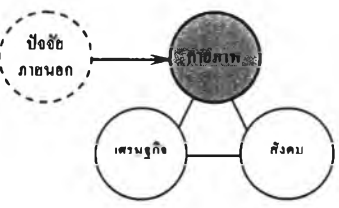
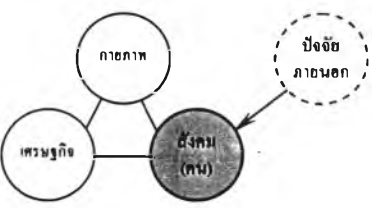
4) ความสัมพันธ์ของชุมชนกับระบบภายนอก นอกจากพัฒนาการด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนริมน้ำดั้งเดิมแถบอัมพวาแล้ว บทบาทความสัมพันธ์ของชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวามีต่อชุมชนและพื้นที่ภายนอกชุมชนในแต่ละช่วงเวลาก็มีลักษณะที่ต่างกันไป ทั้งนี้ ปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับพื้นที่ภายนอกส่วนใหญ่เกิดจากกิจกรรมการผลิตหลักด้านการเกษตรที่เกี่ยวข้องเนื่องกับกิจกรรมการค้าขาย เริ่มจากการที่ชาวอัมพวาทำสวนผลไม้ พืชผักล้มลุก และทำน้ำตาลมะพร้าว แล้วนำผลผลิตดังกล่าวออกมาแลกเปลี่ยนและซื้อขายกัน และการที่ชุมชนภายนอกเข้ามาใช้พื้นที่ชุมชนริมน้ำแถบอัมพวาในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าชนิดต่าง ๆ รวมทั้งได้นำเอาผลผลิตทางการเกษตรของชาวอัมพวาออกไปจำหน่าย โดยเฉพาะมะพร้าวและน้ำตาลปีบ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับพื้นที่โดยรอบทั้งใกล้และไกล ส่งผลให้ตลาดน้ำอัมพวามีความคึกคักและมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการค้าขายผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญในแถบลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ด้วยมีทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมมีแม่น้ำและคลองหลายสายเชื่อมต่อไปยังเมืองหรือชุมชนต่าง ๆ ได้โดยรอบ ทำให้การเดินทางติดต่อสามารถทำได้โดยสะดวก

ต่อมามีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกที่มีความสะดวกมากขึ้น ขณะที่ชาวอัมพวามีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตหลักจากการทำน้ำตาลมะพร้าวไปเป็นการทำสวนไม้ผลส้มโอและลิ้นจี่กันอย่างจริงจัง ทำให้ครัวเรือนมีแรงงานส่วนเกิน รวมถึงชาวอัมพวามีการศึกษาที่สูงขึ้น ส่งผลให้ความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชนมีรูปแบบที่ชาวอัมพวาเดินทางเข้าไปหาแหล่งงาน หรือออกไปทำงานนอกพื้นที่กันมากขึ้น ส่วนความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นกับกิจกรรมทางการเกษตรและกิจกรรมการค้าก็ยังคงมีอยู่ โดยสามารถเดินทางไปติดต่อค้าขายหรือซื้อสินค้าต่าง ๆ กับชุมชนหรือพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลได้มากขึ้น ขณะเดียวกันความสัมพันธ์กับชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบลดน้อยลง เนื่องจากชุมชนโดยรอบสามารถเดินทางไปได้ติดต่อค้าขายหรือซื้อสินค้าต่าง ๆ กับพื้นที่ที่ห่างไกลได้มากขึ้นเช่นเดียวกัน จึงไม่จำเป็นที่ชุมชนใกล้เคียงจะต้องเข้ามาติดต่อค้าขายหรือซื้อสินค้าในตลาดอัมพวาเหมือนในอดีต

ตารางที่ 4-6 สรุปลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

ประเด็น	ช่วงที่ 1 : ยุคบุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน (สมัยปลายอยุธยา – ปี พ.ศ. 2485)	ช่วงที่ 2 : ยุคชุมชนคนทำสวนตาล (ปี พ.ศ. 2485 – พ.ศ. 2520)	ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย (ปี พ.ศ. 2520 – พ.ศ. 2544)	ช่วงที่ 4 : ยุคอัมพวาปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2545 - ปัจจุบัน)
<p>สภาพภายในชุมชน :</p> <p>1) สภาพโดยรวมของชุมชน</p>	<p>เป็นชุมชนริมน้ำที่มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา อาศัยแม่น้ำลำคลองในการหล่อเลี้ยงชีวิต และทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงชีพ ช่วงที่ได้รับผลกระทบจากภัยสงคราม ส่งผลให้คนกลุ่มต่างๆอพยพหนีภัยเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น</p>	<p>เป็นช่วงที่ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างมากในทุกด้าน จากการเกิดภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมถึงการที่รัฐนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาใช้ในการพัฒนาประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา</p>	<p>สภาพพื้นที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศลุ่มน้ำอย่างมากจากการสร้างเขื่อน น้ำเต็มรุกขึ้นสูง ทำให้สวนมะพร้าวล้มตายจำนวนมาก ฤดูน้ำหลากไม่มี ความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติเริ่มหมดไป</p>	<p>สภาพ โดยรวมของชุมชนยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก แต่กิจกรรมทางการท่องเที่ยวเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อผู้คนและชุมชนในพื้นที่แถบอัมพวามากขึ้นตามลำดับ</p>
<p>2) ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน และการขยายตัวของชุมชน</p>	 <p>ชุมชนมักตั้งบ้านเรือนเรียงรายไปตามแนวแม่น้ำและคลองหลัก บางส่วนตั้งเกาะกลุ่มค่อนข้างมากอยู่บริเวณปากคลองสายหลัก โดยเฉพาะบริเวณย่านปากคลองอัมพวา มีตลาดน้ำเกิดขึ้นหลายแห่ง มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน ส่วนบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปด้านในเป็นสวน นาข้าว และป่ากรลักษณะบ้านนิยมสร้างเป็นเรือนไทยโบราณและเรือนพื้นถิ่นยกเสาสูง ปลูกดาดมรดน้ำ รวมถึงมีเรือนแถวไม้สร้างต่อเนื่องเป็นแนวยาวตามริมคลอง และมีพื้นที่การเกษตรอยู่ด้านหลัง</p>	 <p>ชุมชนมีการขยายตัวเข้าไปด้านในตามคลองต่างๆ มากขึ้น และเกาะกลุ่มหนาแน่นมากขึ้นบริเวณปากคลองสายหลัก ต่อมาชุมชนเริ่มมีการขยายตัวและปรับเปลี่ยนจากการตั้งถิ่นฐานริมน้ำไปสู่บริเวณริมถนนมากขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2508 โดยถนนและรถเข้ามาทำหน้าที่แทนแม่น้ำลำคลองและเรือ ส่งผลให้ตลาดน้ำดั้งเดิมที่มีหลายแห่ง โดยเฉพาะตลาดน้ำอัมพวา ในอดีตเคยเป็นศูนย์กลางย่านการค้าขายพืชผลการเกษตรที่สำคัญ มีสภาพชุมชนและเลิกไปโนที่ที่สุด</p>	 <p>การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนดั้งเดิมริมน้ำตามคลองต่าง ๆ และในสวนยังคงมีอยู่ ส่วนบริเวณปากคลองสายหลักที่มีชุมชนตั้งหนาแน่นประกอบกิจการค้าขาย มีสภาพชุมชนและปิดกิจการลง โดยบางส่วนย้ายมาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมถนนเพื่อประกอบอาชีพค้าขายต่อ ความเป็นย่านธุรกิจศูนย์กลางการค้าที่มีชื่อเสียงในอดีตบริเวณชุมชนคลองอัมพวา ลดบทบาทลงเป็นเพียงย่านการค้าระดับท้องถิ่นและย่านที่อยู่อาศัยริมน้ำที่ชุมชน</p>	 <p>การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณริมน้ำแม่กลองและคลองสายหลักเริ่มมีการขยายตัวมากขึ้น ส่วนการตั้งบ้านเรือนริมถนนยังคงมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง แต่ไม่มีบริเวณใดที่กระจุกอยู่ร่วมกันเป็นย่านที่ชัดเจน บริเวณที่ยังคงมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่น คือ พื้นที่ในเขตเทศบาลตำบลอัมพวา บริเวณชุมชนย่านคลองอัมพวา</p>

ประเด็น	ช่วงที่ 1 : ยุคบุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน (สมัยปลายอยุธยา – ปี พ.ศ. 2485)	ช่วงที่ 2 : ยุคชุมชนคนทำสวนตาล (ปี พ.ศ. 2485 – พ.ศ. 2520)	ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย (ปี พ.ศ. 2520 – พ.ศ. 2544)	ช่วงที่ 4 : ยุคอัมพวาปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2545 - ปัจจุบัน)
<p>3) การคมนาคม</p>	<p>ใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก ทั้งการติดต่อภายในชุมชนและนอกชุมชน การพัฒนาในระยะแรกเป็นการขุดและขยายอุโมงค์เพื่อความสะดวกในการขนส่งและลำเลียงผลผลิตทางการเกษตร ต่อมามีการสร้างทางรถไฟสายแม่กลองในปี พ.ศ. 2448 ส่งผลให้การขนส่งสินค้าทางน้ำระหว่างเมืองเริ่มลดบทบาทลงนับแต่นั้นมา</p> 	<p>มีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกอย่างมาก ทั้งระดับภูมิภาคและภายในพื้นที่ชุมชน โดยเฉพาะถนนบางแพ-สมุทรสงคราม ถนนพระราม 2 และถนนอัมพวา-บางนกแขวก ส่งผลให้ชาวอัมพวาหันมาสัญจรทางบกกันมากขึ้น กิจการเรือต่อใหญ่ที่ขนส่งและลำเลียงสินค้าทางน้ำ และตลาดน้ำต้องทยอยยุติลง</p> 	<p>มีการพัฒนาโครงข่ายถนนภายในชุมชนที่เชื่อมโยงถึงกันอย่างสมบูรณ์ ทั้งถนนและสะพาน โดยเฉพาะการสร้างสะพานพระศรีสุริเยนทร์ข้ามแม่น้ำแม่กลอง ส่งผลให้ผู้คนหันมาใช้การสัญจรทางบกกันหมด กิจการเรือโดยสารรับจ้างต้องทยอยเลิกกิจการ และมีกิจการรถโดยสารประจำทางเข้ามาทำหน้าที่แทนเรือ</p> 	<p>ถนนยังคงมีบทบาทสำคัญที่ใช้ในการสัญจรทั้งภายในชุมชน และออกนอกชุมชน แต่จากการเติบโตทางการท่องเที่ยวภายในพื้นที่ ส่งผลให้การใช้เรือสัญจรทางน้ำเริ่มกลับมาเป็นที่สนใจมากขึ้น ทั้งจากกิจการเรือรับจ้าง และการค้าขายทางน้ำ</p>
<p>4) ลักษณะทางเศรษฐกิจ</p>	<p>ระบบการผลิตหลักทำการเกษตรเพื่อยังชีพ เป็นการสวนแบบผสมผสาน มีทั้งการทำสวนไม้ผล ปลูกพืชผักล้มลุก ทำนา และทำน้ำตาลมะพร้าว เพื่อบริโภคในครัวเรือน ใช้แรงงานในครัวเรือนที่เหลือส่วนเกินจึงนำไปแลกเปลี่ยนและขายกันที่ตลาด โดยมีตลาดน้ำอัมพวาเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนค้าขายสินค้าทางการเกษตรที่สำคัญ</p>	<p>เกิดการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตหลักจากระบบการผลิตการทำสวนแบบผสมผสาน มาเป็นระบบการผลิตเชิงเดี่ยว คือ การทำน้ำตาลมะพร้าว ส่งผลให้เกิดการขายตัวทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องบนฐานการผลิตและการซื้อขายน้ำตาลมะพร้าว ที่สำคัญเป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างรายได้ในสัดส่วนที่สุดให้กับจังหวัดในช่วงเวลานั้น</p>	<p>ระบบการผลิตหลักเปลี่ยนจากการทำน้ำตาลมะพร้าว ไปเป็นการทำสวนผลไม้เศรษฐกิจ พวกลิ้นจี่ ส้มโอ ซึ่งเป็นการปลูกเพื่อการค้า เกิดการอพยพย้ายถิ่นและการออกไปทำงานนอกชุมชนของกลุ่มคนวัยแรงงานเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการทำสวนผลไม้ไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานเข้มข้นเหมือนก่อน และเพื่อหารายได้มาช่วยเหลือครอบครัวจากรายจ่ายที่มีมากขึ้น</p>	<p>ระบบการผลิตหลักของชุมชนยังคงเป็นการทำสวนไม้ผลเศรษฐกิจ แต่จากการขยายตัวอย่างรวดเร็วด้านการท่องเที่ยว มีผลให้เกิดการพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน เพื่อรองรับการท่องเที่ยว โดยทำเป็นอาชีพเสริม สามารถสร้างรายได้ให้กับผู้คนและชุมชนมากขึ้น</p>

ประเด็น	ช่วงที่ 1 : ยุคบุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน (สมัยปลายอยุธยา – ปี พ.ศ. 2485)	ช่วงที่ 2 : ยุคชุมชนคนทำสวนตาล (ปี พ.ศ. 2485 – พ.ศ. 2520)	ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย (ปี พ.ศ. 2520 – พ.ศ. 2544)	ช่วงที่ 4 : ยุคอัมพวาปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2545 - ปัจจุบัน)
5) ลักษณะทางสังคม	มีทั้งกลุ่มคนไทยที่อยู่อาศัยดั้งเดิม และกลุ่มคนเชื้อชาติต่าง ๆ ที่อพยพหนีภัยสงครามมาอยู่ร่วมกัน โดยเฉพาะชาวจีนมีสัดส่วนมากที่สุด เกิดการผสมผสานกันทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม อยู่รวมกลุ่มกันอย่างสงบสุข โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนตั้งกระจายอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลองเป็นจำนวนมาก	เกิดความสัมพันธ์ที่สำคัญ 2 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างผู้คนในส่วนต่าง ๆ ของระบบตลาดน้ำตาล คือ ชาวสวน ลูกจ้าง พ่อค้าคนกลาง และเจ้าภาษี ส่วนความสัมพันธ์ทางสังคม ผู้คนในชุมชนมีการพบปะและทำกิจกรรมร่วมกันบ้างในงานสำคัญต่าง ๆ โดยมีวัดเป็นสถานที่จัดกิจกรรม	มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำมาหากินและวิถีการดำเนินชีวิตอย่างมาก กลุ่มคนวัยแรงงานจำนวนมากออกไปทำงานนอกพื้นที่ โดยเฉพาะโรงงานในแถบจังหวัดใกล้เคียง ส่งผลให้ชุมชนมีสภาพขบเซาเจ็บเหงา ไม่ค่อยมีผู้อยู่อาศัยในชุมชน มีแต่ผู้สูงอายุที่อยู่ทำสวนและดูแลบ้าน	แม้ว่าผู้คนจำนวนหนึ่งในชุมชนจะออกไปทำงานนอกชุมชน มีแต่ผู้สูงอายุที่อยู่ดูแลบ้านและทำสวน แต่สภาพชุมชนโดยทั่วไปเริ่มคึกคักมีชีวิตชีวมากขึ้น ผู้คนตื่นตัวที่จะคิดและพัฒนาทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองการท่องเที่ยว โดยเฉพาะชุมชนบริเวณย่านคลองอัมพวา
6) วิถีชีวิต	ผู้คนมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย มีความผูกพันและพึ่งพิงสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศตามธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำและระบบเครือข่ายลำน้ำ มีอิทธิพลอย่างมากต่อการดำเนินชีวิต และแบบแผนการทำมาหากินทางการเกษตร	ผู้คนยังมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย มีความผูกพันกับแม่น้ำลำคลองในการดำเนินชีวิต และการทำมาหากินทางการเกษตร เพียงแต่เป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีกิจกรรมทางการค้าข้ามมีบทบาทกับวิถีชีวิตในแทบทุกครัวเรือนมากขึ้น	ผู้คนที่อยู่ในชุมชนยังคงมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย มีความผูกพันกับแม่น้ำลำคลองในการดำเนินชีวิต และการทำสวน เพียงแต่ชุมชนมีสภาพที่เจ็บเหงา ผู้คนที่อยู่อาศัยในชุมชนลดน้อยลง และส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนผู้สูงอายุ	ผู้คนที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่ยังคงมีวิถีชีวิตในแบบเดิมที่เรียบง่าย มีความผูกพันกับแม่น้ำลำคลองในการดำเนินชีวิต และทำมาหากินทางการเกษตร และส่วนใหญ่ยังคงเป็นกลุ่มคนผู้สูงอายุ
7) วัฒนธรรมและประเพณี	ผู้คนมีความผูกพันและศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างมาก เห็นได้จากมีวัดเป็นจำนวนมากที่สร้างโดยผู้คนในแถบนี้ที่ร่วมกับบริจาคทรัพย์สินและที่ดิน รวมถึงเป็นดินแดนแห่งศิลปหัตถกรรมดนตรีไทย และการแสดงแขนงต่าง ๆ	ผู้คนยังคงมีความเชื่อและศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดสืบต่อกันมาไม่ต่างจากในอดีต โดยยังคงมีประเพณีและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่สำคัญ ได้แก่ ประเพณีชักพระ การทอดกฐินทางน้ำ และการแข่งเรือประเภทต่าง ๆ	การดำเนินวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับน้ำ และขนบประเพณีบางอย่างสูญหายไป เช่น ประเพณีชักพระ การทอดกฐินทางน้ำ รวมถึงการเล่นดั้งเดิมที่จัดให้มีขึ้นในเทศกาลวันสำคัญ คงเหลือแต่การประกอบพิธีกรรมหลัก ๆ ทางศาสนา	ตามชุมชนต่าง ๆ เริ่มมีการฟื้นฟูขนบประเพณีและการละเล่นบางอย่างที่สูญหายไป เช่น ประเพณีชักพระ การทอดกฐินทางน้ำ การดักบารตทางน้ำ และการแข่งเรือ รวมถึงมีการฟื้นฟูตลาดน้ำในคลองอัมพวาขึ้นมา
<p>การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างโดยรวมของชุมชนริมน้ำ :</p> <p>1) บทบาทขององค์ประกอบและโครงสร้างหลักที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของชุมชน</p>				

ประเด็น	ช่วงที่ 1 : ยุคบุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน (สมัยปลายอยุธยา – ปี พ.ศ. 2485)	ช่วงที่ 2 : ยุคชุมชนคนทำสวนตาล (ปี พ.ศ. 2485 – พ.ศ. 2520)	ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย (ปี พ.ศ. 2520 – พ.ศ. 2544)	ช่วงที่ 4 : ยุคอัมพวาปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2545 - ปัจจุบัน)
	องค์ประกอบและโครงสร้างด้านกายภาพมีบทบาทสำคัญที่ก่อให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน บ้านเรือนริมน้ำ และแบบแผนการทำมาหากินด้านการเกษตร เนื่องจากการดำเนินชีวิตในระยะแรกต้องพึ่งพาสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ และระบบนิเวศในการประกอบอาชีพทางการเกษตรเพื่อการยังชีพ การดำเนินชีวิต และการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก	องค์ประกอบและโครงสร้างด้านกายภาพยังคงมีบทบาทสำคัญต่อการทำมาหากินด้านการเกษตร แต่มีปัจจัยจากภายนอกผลักดันให้ชุมชนต้องเปลี่ยนแบบแผนการผลิตเป็นเพื่อการค้ามากขึ้น มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ส่งผลให้โครงสร้างทางสังคมและทางกายภาพเปลี่ยนแปลงตามมา ทั้งการขยายตัวของชุมชน และการดำเนินชีวิตที่มีกิจกรรมการค้าเข้ามามีบทบาทในชุมชน	องค์ประกอบและโครงสร้างด้านกายภาพยังมีบทบาทสำคัญต่อการทำมาหากิน แต่ผลกระทบของปัจจัยต่าง ๆ จากภายนอก โดยเฉพาะนโยบายการพัฒนาจากส่วนกลาง รวมถึงผลกระทบของสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ ทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลโดยรวมให้สภาพทางกายภาพของชุมชนซบเซาลง	องค์ประกอบและโครงสร้างด้านสังคม โดยเฉพาะคนในชุมชน มีบทบาทสำคัญที่ทำให้สภาพโดยรวมของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อตอบสนองกระแสความต้องการจากภายนอก มีผลให้องค์ประกอบและโครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจและทางกายภาพของชุมชนเกิดการปรับเปลี่ยนตามมา และมีผลให้สภาพโดยรวมของสังคมในชุมชนเริ่มคึกคักมีชีวิตขึ้นมา
2) ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง	<ul style="list-style-type: none"> - สภาพพื้นที่อยู่ในเขตที่ราบลุ่มปากแม่น้ำและเป็นพื้นที่ทำน้ํา ได้รับอิทธิพลและผลกระทบทั้งจากพื้นที่ตอนบนและพื้นที่ตอนล่าง - ผู้คนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานจากต้องการความปลอดภัยจากศึกสงคราม - ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดินและน้ำ - ที่ตั้งของชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการสัญจรทางน้ำที่เชื่อมโยงไปยังพื้นที่อื่น ๆ ได้สะดวก 	<ul style="list-style-type: none"> - เกิดภาวะสงครามโลก ส่งผลให้ราคาน้ำตาลมะพร้าวสูงขึ้น และเป็นที่ต้องการของตลาด - มีการพัฒนาด้านต่าง ๆ จากการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาใช้ เช่น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานภายในชุมชน การการศึกษา อุตสาหกรรม เกษตรกรรม ฯลฯ - มีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบก ทั้งระดับภูมิภาคและในพื้นที่ชุมชนอย่างมากมาย 	<ul style="list-style-type: none"> - การพัฒนาโครงข่ายถนนที่เชื่อมต่อกันอย่างสมบูรณ์ภายในชุมชนและกับพื้นที่ภายนอก - การพัฒนาและการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำภายใต้โครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ โดยเฉพาะการสร้างเขื่อนต่าง ๆ ในบริเวณพื้นที่ต้นของจังหวัดกาญจนบุรี - นโยบายการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม และเกษตรกรรมแผนใหม่ 	<ul style="list-style-type: none"> - นโยบายส่งเสริมด้านการท่องเที่ยว โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ - นโยบายการพัฒนาของจังหวัดสมุทรสงครามที่ต้องการให้เป็นเมืองแห่งอาหารและผลไม้ปลอดสารพิษ ศูนย์กลางการพักผ่อนและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทางล้าคลองระดับชาติ และดินแดนแห่งประชาชนรักถิ่นกำเนิด
3) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น	<ul style="list-style-type: none"> - การตั้งถิ่นฐานของชุมชนกระจุกตัวอยู่บริเวณปากคลองสายหลัก - แม่น้ำลำคลองมีบทบาทสำคัญในการเป็นเส้นทางสัญจร และการลำเลียงขนส่งผลผลิต - เกิดตลาดนัดทางน้ำจำนวนมากตั้งกระจายอยู่ทั่วไปตามคลองต่าง ๆ โดยมีตลาดน้ำอัมพวาเป็นศูนย์กลางการค้าหลัก - มีวัดจำนวนมากเกิดขึ้นเป็นศูนย์กลางชุมชน - การประกอบอาชีพการเกษตรเป็นแบบยังชีพเป็นหลัก จากการทำสวนแบบผสมผสาน 	<ul style="list-style-type: none"> - การตั้งถิ่นฐานของชุมชนกระจุกตัวบริเวณปากคลองสายหลัก และกระจายเข้าไปตามคลองต่าง ๆ ด้านใน แต่เมื่อมีถนนตัดเข้ามาจึงเคลื่อนย้ายมาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมถนนมากขึ้น - ถนนและรถยนต์เริ่มเข้ามามีบทบาททำหน้าที่แทนแม่น้ำลำคลองและเรือ - ตลาดน้ำทยอยเลิกไป พร้อมกับขนส่งทางน้ำ - การประกอบอาชีพการเกษตรมีลักษณะเพื่อการค้ามากขึ้นจากการทำน้ำตาลมะพร้าว - การช่วยเหลือแรงงานกันในชุมชนเริ่มหมดไป 	<ul style="list-style-type: none"> - เกิดการตั้งถิ่นฐานชุมชนบริเวณริมถนนมากขึ้น - สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมลง ระบบนิเวศลุ่มน้ำเปลี่ยนแปลง เกิดการรุกเข้ามาของน้ำเค็ม - การประกอบอาชีพทางการเกษตร มีลักษณะเป็นการค้าอย่างเต็มตัว จากการการปลูกไม้ผลเศรษฐกิจ พริกพันธุ์และส้มโอ เป็นหลัก - ประชากรอพยพออกนอกพื้นที่เป็นจำนวนมาก - โรงเรียนระดับประถมจำนวนมากถูกยุบ - ผู้คนเห็นความสำคัญของการศึกษา และการประกอบอาชีพแบบคนเมืองมากขึ้น 	<ul style="list-style-type: none"> - มีการขยายตัวของที่ตั้งบ้านเรือนบริเวณริมน้ำแม่กลองและคลองสายหลักมากขึ้น - กิจกรรมการท่องเที่ยวขยายตัว เกิดกิจการที่พัก รีสอร์ทขนาดเล็ก และ Home stay จำนวนมากตามคลองต่าง ๆ รวมถึงกิจการเรือรับจ้าง และการค้าขายทางน้ำ - เกิดตลาดน้ำยามเย็นขึ้นในคลองอัมพวา และการฟื้นฟูประเพณี และการเล่นตั้งเดิม เช่น ประเพณีชักพระ หอศกฐินทางน้ำ และการดักบาตรทางเรือ และการแข่งเรือ เป็นต้น

4.4) ลักษณะความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา

จากการศึกษาพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวาตั้งแต่ยุคบุกเบิกจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์องค์ประกอบสำคัญที่แสดงถึงภาพลักษณ์หรือความเป็นตัวตนของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่ศึกษา พบว่า ความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมนอกจากเกิดขึ้นจากองค์ประกอบสำคัญในด้านต่าง ๆ ของชุมชนแล้ว องค์ประกอบดังกล่าวยังมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในลักษณะที่เกื้อกูลกันอย่างเป็นระบบ ก่อให้เกิดเป็นชุมชนริมน้ำที่มีลักษณะเฉพาะ โดดเด่นแตกต่างจากชุมชนริมน้ำอื่น ๆ ทั่วไป ซึ่งลักษณะสำคัญขององค์ประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนริมน้ำมีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้ (ตารางที่ 4-7)

4.4.1) องค์ประกอบด้านกายภาพ

(1) สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและระบบนิเวศของชุมชน จากสภาพที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ไม่ไกลจากทะเลและมีลักษณะที่โดดเด่นทางภูมิศาสตร์ คือ เป็นที่ราบลุ่มเกิดจากดินตะกอนแม่น้ำมาทับถม มีแม่น้ำแม่กลองและคลองซึ่งเป็นทางน้ำธรรมชาตินับร้อยสายเชื่อมโยงกันเป็นระบบเครือข่ายทำให้น้ำสามารถแผ่กระจายน้ำไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ได้อย่างทั่วถึง มีแม่น้ำแม่กลองและคลองจำนวนมากเชื่อมต่อกับทะเลโดยตรง ทำให้พื้นที่ในแถบนี้มีระบบนิเวศที่มีลักษณะพิเศษ เป็นระบบนิเวศน้ำกร่อย กล่าวได้ว่า จากที่ตั้งของชุมชนที่เป็นพื้นที่ท้ายน้ำและมีสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในลักษณะดังกล่าวทำให้ชุมชนได้รับอิทธิพลและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทั้งที่มาจากพื้นที่ทางตอนบนและการขึ้นลงของน้ำระดับทะเลในพื้นที่ทางตอนล่าง ส่งผลให้ชุมชนต้องมีการปรับตัวตลอดเวลาเพื่อความอยู่รอด โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำและระบบเครือข่ายลำน้ำ ถือได้ว่ามีอิทธิพลอย่างมากต่อการกำหนดแบบแผนการตั้งถิ่นฐาน พื้นที่ทำมาหากิน แบบแผนอาชีพ และการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ จนเกิดเป็นวิถีชีวิตและการทำมาหากินที่มีลักษณะเฉพาะต่างไปจากชุมชนชานา ชาวไร่ และชาวสวนโดยทั่วไป นอกจากนี้ ยังถือเป็นหัวใจสำคัญที่ก่อให้เกิดองค์ประกอบสำคัญอื่น ๆ ของชุมชน และสร้างความสัมพันธ์ต่าง ๆ ภายในชุมชนให้เกิดขึ้นตามมา

(2) การตั้งถิ่นฐาน และการขยายตัวของชุมชนตามแนวลำน้ำ จากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีลำคลองน้อยใหญ่กระจายเป็นเครือข่ายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ ส่งผลให้การตั้งบ้านเรือนของผู้คนในพื้นที่แถบอัมพวาที่มีมาแต่อดีต มีลักษณะเป็นโครงข่ายที่กระจายไปตามแนวสองฝั่งแม่น้ำและลำคลอง (River linear settlements) รวมถึงเป็นที่ตั้งของวัดที่มักตั้งเรียงรายอยู่ตามริมสองฝั่งลำน้ำ ยกเว้น บริเวณปากคลองสายหลักที่บ้านเรือนมักตั้งกระจุกตัวอยู่ค่อนข้างมาก เช่น ปากคลองคลองอัมพวา คลองบางจาก คลองแควอ้อม คลองบางแค และคลองประชาชมชื่น และมักเป็นที่ตั้งของตลาดน้ำซึ่งเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าและกระจายผลผลิตของชุมชน เนื่องจากในอดีตอาศัยการสัญจรทาง

น้ำเป็นหลัก เมื่อชุมชนเติบโตและมีการขยายตัวมากขึ้น การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนได้กระจายเข้าไปตามลำคลองต่าง ๆ และอยู่ในอู่ในสวนมากขึ้น แต่ยังคงอยู่ไม่ไกลจากโครงข่ายลำน้ำย่อยที่แยกมาจากแม่น้ำลำคลอง และการเชื่อมโยงของผู้คนยังคงอาศัยโครงข่ายลำน้ำย่อยเป็นตัวเชื่อมโยงแต่ละพื้นที่เข้าหากัน

ต่อมาแม้มีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกตั้งแต่ปี พ.ศ.2508 เป็นต้นมา ส่งผลให้ชุมชนมีการขยายตัวและปรับเปลี่ยนลักษณะของชุมชนเดิมทั้งในด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ทำให้ชุมชนได้รับอิทธิพลของความเจริญที่เข้ามาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น สิ่งอำนวยความสะดวก เทคโนโลยี การประกอบอาชีพ และรูปแบบการปะทะสัมพันธ์ทางสังคม แต่การปรับเปลี่ยนดังกล่าวยังไม่ได้ทำลายลักษณะของชุมชนริมน้ำที่มีมาแต่ดั้งเดิม เนื่องจากการขยายตัวของชุมชนที่ตั้งกระจายไปตามแนวถนนสายต่าง ๆ ไม่ได้มีการกระจุกตัวอยู่ในบริเวณใดบริเวณหนึ่งเป็นพิเศษจนเกิดเป็นย่านขึ้นมา ยกเว้นในพื้นที่เขตเทศบาลตำบลอัมพวา บริเวณชุมชนตลาดอัมพวาที่มีบ้านเรือนตั้งกระจุกตัวอยู่ริมถนนก่อนข้างซัดเจน จากการเป็นย่านธุรกิจการค้าดั้งเดิมและที่ตั้งของสถานที่ราชการต่าง ๆ ทำให้ภาพรวมของการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนตามแนวลำน้ำยังคงเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบนี้

(3) บ้านเรือน หรือที่อยู่อาศัยริมน้ำ อาคารบ้านเรือนหรือที่อยู่อาศัยริมน้ำ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นภาพที่ชัดเจนและโดดเด่นของการตั้งถิ่นฐาน ความเป็นอยู่ และวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ริมน้ำกับการใช้ประโยชน์จากลำน้ำ ลักษณะการวางตัวอาคารบ้านเรือนโดยทั่วไปหันหน้าเข้าหาน้ำ ที่ค้ำยื่นถึงเส้นทางการติดต่อทางน้ำเป็นหลัก และมีส่วนเปิดโล่งที่เป็นชาน ศาลาทำน้ำหรือบันไดทำน้ำ ไว้สำหรับประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน และมีอยู่เกือบเรืออยู่หน้าบ้านหรือข้างบ้าน ส่วนรูปแบบของบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นเรือนไทย หรือเรือนพื้นดินที่ปลูกอยู่ริมน้ำหรือบริเวณริมตลิ่งที่ติดกับน้ำ มีการยกพื้นสูงให้เหนือน้ำเพื่อหนีน้ำในฤดูน้ำหลาก และยังมีบ้านเรือนในลักษณะห้องแถวหรือเรือนแถวไม้ริมน้ำที่สร้างติดกันหรือต่อเนื่องกันเป็นแนวยาวตลอดสองฝั่งคลองอัมพวา ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของเรือนแถวริมน้ำที่นิยมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 2 – รัชกาลที่ 7 เป็นชุมชนการค้าริมน้ำเก่าที่เคยรุ่งเรืองในอดีต

นอกจากลักษณะบ้านเรือนริมน้ำที่มีความชัดเจนทั้งตัวเรือนและส่วนที่ต่อเนื่องจากตัวเรือนที่เชื่อมโยงหรือติดต่อกับลำน้ำโดยตรง มักไม่มีเขื่อนกันน้ำ รั้ว สิ่งขวางกั้นใด ๆ หรือการถอยร่นของอาคารขึ้นไปอยู่บนบก อันทำให้ความสัมพันธ์ของคนกับน้ำมีความห่างเหินแล้ว พื้นที่ทางด้านหลังของบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมหรือสวน โดยเฉพาะแนวคันมะพร้าวสูงจำนวนมาก ภาพดังกล่าวสามารถพบเห็นได้ทั่วไปตามริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองและลำคลองสายต่าง ๆ ของพื้นที่ในแถบอัมพวา แสดงให้เห็นถึงความเป็นชุมชนที่มีลักษณะสังคมแบบเกษตรกรรมริมน้ำอย่างชัดเจน

(4) พื้นที่ทางการเกษตร หรือระบบสวน พื้นที่การเกษตรในพื้นที่แถบอัมพวาส่วนใหญ่เป็นสวนไม้ผล ไม้ยืนต้นที่อาศัยระบบคลองเพื่อการเกษตร ส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ด้านหลังของบ้านเรือนที่

อยู่อาศัยที่ปลูกสร้างอยู่ริมน้ำ เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นที่ลุ่มต่ำและมีระบบเครือข่ายลำน้ำกระจายอยู่ทั่ว ส่งผลให้พื้นที่สวนในแถบนี้มีลักษณะพิเศษเป็น “ระบบสวนกร่อง” สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของคนและน้ำ เพื่อให้เกิดเป็นระบบการผลิตที่สามารถตอบสนองต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนในแถบนี้ ลักษณะของสวนมีการแบ่งเป็นแปลงคล้ายตารางหมากรุก ทุกแปลงมีการขุดแพรง ลำราง หรือลำปะโดงที่สามารถไปเชื่อมกับคลองหลัก คลองรอง หรือคลองสวน ทำให้น้ำสามารถแผ่กระจายและถ่ายเทเข้าออกภายในสวนได้อย่างสะดวกตามการขึ้นลงของน้ำ ขณะที่การปลูกพืชในอดีตมักปลูกแบบผสมผสาน ปลูกพืชหลากหลายชนิดพันธุ์ในแปลงเดียวกัน ปัจจุบันแม้สวนส่วนใหญ่จะเปลี่ยนมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวพวกไม้ผลเศรษฐกิจมากขึ้น แต่ลักษณะการทำสวน โดยทั่วไปยังคงรูปแบบดั้งเดิมคือ การทำสวนแบบขอร่อง เหมือนเช่นในอดีต

4.4.2) องค์ประกอบด้านเศรษฐกิจ

(1) การทำมาหากิน / กิจกรรมการผลิตหลักของชุมชน ผู้คนในชุมชนริมน้ำแถบอัมพวา ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร โดยการทำสวนเป็นหลัก และเป็นอาชีพที่ทำสืบต่อกันมา ตั้งแต่บรรพบุรุษ เป็นที่รู้จักกันในนาม “สวนนอก” และเป็นดินแดนแห่งสวนที่มีชื่อเสียง ในอดีตพื้นที่สวนแถบนี้มีลักษณะเป็นสวนผสมผสานปลูกพืชหลากหลายชนิดบนร่องสวนในแปลงเดียวกัน ขณะเดียวกันในท้องร่องสวนก็ปลูกข้าว โดยมีลักษณะการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นหลัก แม้ว่าในช่วงปี พ.ศ.2520 - 2523 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศของกลุ่มน้ำอย่างรุนแรงจากการสร้างเขื่อนในพื้นที่ต้นน้ำ ทำให้น้ำเค็มรุกเข้าสวน พืชพันธุ์ต่าง ๆ ในสวนล้มตายนับหมื่นไร่ แต่ผู้คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังคงมีอาชีพการทำสวนเพียงแต่มีการปรับเปลี่ยนในระบบการผลิตหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวในลักษณะสวน ไม้ผลเศรษฐกิจ และมีลักษณะการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก โดยพื้นที่ในแถบตำบลท่าคา และตำบลบางช้างบางส่วน ทำสวนมะพร้าวตาลและทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นหลัก พื้นที่ในตำบลอัมพวา และพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองในแถบตำบลสวนหลวง แควอ้อม เหมืองใหม่ บางแค และบางนางลี่ ทำสวนไม้ผลเศรษฐกิจพวกส้มโอและลิ้นจี่ พื้นที่ในแถบตำบลวัดประดู่ทำนา ปลูกพืชผักล้มลุก และบางส่วนทำสวนมะพร้าว ส่วนพื้นที่ในแถบตำบลปลายโพรงพางทำสวนมะพร้าวผลเป็นหลัก

(2) ย่านการค้า หรือศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนและกระจายผลผลิตของชุมชน เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีแม่น้ำและลำคลองจำนวนมาก การสัญจรในอดีตอาศัยทางน้ำเป็นหลัก ที่ตั้งของตลาด หรือย่านการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าในพื้นที่แถบนี้จึงมีลักษณะที่โดดเด่นเป็นตลาดนัดทางน้ำ หรือตลาดเรือ (Floating market) ที่ใช้เรือในการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า โดยทั่วไปมักตั้งอยู่บริเวณปากคลองที่เป็นจุดเชื่อมระหว่างคลองสำคัญ ๆ หรือจุดที่แม่น้ำและคลองมาบรรจบกัน หรือตั้งอยู่บริเวณหน้าวัดที่อยู่ริมแม่น้ำและคลองสายหลัก ได้แก่ ตลาดน้ำบริเวณปากคลองบางจาก ปากคลองอัมพวา ปากคลองบางแค บริเวณหน้าวัดนางพิมพ์ เป็นต้น โดยมีตลาดมีตลาดน้ำอัมพวา (ปากอ้อม) เป็นตลาด

ขนาดใหญ่ที่สุด มีฐานะเป็นศูนย์กลางการค้าขายแลกเปลี่ยนที่สำคัญที่มีเรือจากจังหวัดอื่น ๆ นำสินค้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีทั้งตลาดบกและตลาดน้ำ ตลาดน้ำถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่เป็นเครื่องชี้วัดสภาพเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของผู้คนในท้องถิ่น และเป็นแหล่งจัดสรรปันความต้องการซึ่งกันและกัน ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาถนนเข้ามายังชุมชน มีผลให้บทบาทของคลองและเรือลดลง ตลาดน้ำต้องทยอยเลิกไปเกือบหมด ปัจจุบันมีตลาดน้ำเหลืออยู่เพียงแห่งเดียวที่ยังคงรักษาสภาพดั้งเดิมไว้ได้ คือ ตลาดน้ำท่าคา ตั้งอยู่บริเวณคลองสวนทุ่ง ในเขตตำบลท่าคา และมีตลาดน้ำที่เพิ่งฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ คือ ตลาดน้ำยามเย็น ตั้งอยู่บริเวณปากคลองอัมพวา จัดตั้งโดยเทศบาลตำบลอัมพวา แต่มีวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวของชุมชนเป็นหลัก

4.4.3) องค์ประกอบด้านสังคมและวัฒนธรรม

(1) ลักษณะการดำเนินชีวิต / วิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำลำคลอง วิถีชีวิตและสภาพความเป็นอยู่ของชาวอัมพวา กล่าวได้ว่า มีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับแม่น้ำลำคลองและพื้นที่ทางการเกษตรอยู่ตลอดเวลา เนื่องด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากินทางการเกษตร ส่งผลให้ชาวอัมพวามีวิถีชีวิตที่เป็นทั้ง “ชาวน้ำ” และ “ชาวสวน” ในคน ๆ เดียวกันอย่างแยกไม่ออก การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันมักมีน้ำเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น การอุปโภค-บริโภค การทำมาหากิน เป็นแหล่งอาหาร การเดินทาง การขนส่งลำเลียงผลผลิต การค้าขายทางน้ำ การพักผ่อนหย่อนใจ และการประกอบกิจกรรมประเพณีและการละเล่นทางน้ำต่าง ๆ รวมไปถึงรูปแบบการปะทะสัมพันธ์และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มักเกิดขึ้นตามบริเวณแม่น้ำลำคลอง และตลาดน้ำ จากการใช้เส้นทางน้ำเป็นหลักในการสัญจรและติดต่อค้าขายกัน แม้ที่ผ่านมาจะมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์น้ำจากแม่น้ำลำคลองที่ลดน้อยลงไปจากสภาพสังคมและลักษณะการทำมาหากินที่เปลี่ยนไป รวมทั้งการพัฒนาถนนและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตที่เข้ามาสู่พื้นที่ชุมชนมากขึ้น แต่วิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ในปัจจุบันยังคงผูกพันกับแม่น้ำลำคลองอยู่มาก จากการบ่งบอกของสภาพบ้านเรือนที่อยู่อาศัยที่ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมน้ำ มีส่วนเปิดโล่งและเชื่อมต่อโดยตรงกับลำน้ำ ซึ่งเอื้อต่อการใช้น้ำในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการประกอบกิจวัตรประจำวัน การพักผ่อน และการสัญจร รวมถึงการทำเกษตรที่ยังต้องพึ่งพาอาศัยน้ำจากแม่น้ำลำคลองเป็นหลัก น้ำจึงเปรียบเสมือนเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงให้ชาวอัมพวาสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ ขณะเดียวกันการดำเนินชีวิตของผู้คนในชุมชน ก็มีบทบาทอย่างมากในการกำหนดสภาพแวดล้อมโดยรวมของชุมชนให้มีลักษณะที่โดดเด่น แสดงถึงความเป็นสังคมชาวน้ำหรือชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวาที่ยังพบเห็นได้โดยทั่วไป

(2) ศาสนสถาน / วัด จากลักษณะของพื้นที่ในอำเภออัมพวาที่มีวัดตั้งอยู่เป็นจำนวนมากถึง 46 วัด จากทั้งจังหวัดที่มีอยู่ 110 วัด ส่วนใหญ่สร้างขึ้นโดยชาวอัมพวาที่มีฐานะดีบริจาคที่ดินและทรัพย์สินในการสร้างวัด วัดเหล่านี้มักสร้างอย่างสวยงามตามแบบศิลปะท้องถิ่นและส่วนใหญ่ตั้ง

กระจายอยู่ทั่วไปริมน้ำ ถือได้ว่าเป็นภาพลักษณ์ของชุมชนในพื้นที่นี้อีกอย่างหนึ่ง นอกจากบ่งบอกถึงความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้คนในแถบนี้แล้ว หลายวัดยังบ่งบอกถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของดินแดนในแถบนี้ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะวัดที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระราชวงศ์จักรี ในอดีตความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับผู้อยู่อาศัยมีค่อนข้างมีมาก เป็นสถานที่สำคัญสำหรับการศึกษาและเรียนรู้ เป็นศูนย์รวมผู้คนในชุมชน สำหรับการทำกิจกรรมทางศาสนา และจัดกิจกรรมทางสังคมของชุมชน รวมถึงการใช้ประโยชน์บริเวณวัดในเชิงพาณิชย์ ที่ผ่านมามีวัดจะมีบทบาทที่ลดลง แต่วัดก็ยังคงเป็นสถาบันที่สร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงทางสังคมและวัฒนธรรมให้กับชุมชนท้องถิ่นอยู่

(3) ขนบประเพณีและวัฒนธรรม วัฒนธรรมประเพณีของชาวอัมพวาส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำ วิถีชีวิต และความเชื่อทางพุทธศาสนาที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต โดยบางส่วนยังคงมีการปฏิบัติกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน และบางส่วนได้เลือนหายไปจากชุมชน แต่ทั้งหมดถือเป็นสิ่งที่แสดงถึงภาพลักษณ์ของความเป็นชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวา ประกอบด้วย

- กิจกรรมที่ยังคงมีอยู่ในชุมชน ส่วนมากเป็นกิจกรรมที่เกิดจากการใช้แม่น้ำลำคลอง ในการสัญจรไปมาหาสู่หรือทำธุระภายในชุมชนและบริเวณใกล้เคียง โดยสามารถพบเห็นการใช้เรือในการเดินทาง การขนถ่ายลำเลียงผลผลิตออกจากสวนเพื่อ ไปยังบ้าน การค้าขายทางน้ำหรือที่ตลาดน้ำ นอกจากนี้ พระตามวัดต่าง ๆ ในชุมชนที่ตั้งอยู่ติดน้ำยังคงมีการใช้เรือในการบิณฑบาตทางน้ำอยู่ เช่น วัดทองคั้ง วัดมณีสวรรค์ วัดอินทาราม ฯลฯ

- กิจกรรมที่เลือนหายไปจากชุมชน ส่วนใหญ่เป็นประเพณีและการละเล่นที่มักจัดให้มีขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงหลังออกพรรษาซึ่งเป็นช่วงฤดูน้ำหลากก่อนมีการสร้างเขื่อน แต่เมื่อไม่มีฤดูน้ำหลากอีกต่อไป ประกอบกับมีการพัฒนาถนนเข้ามาสู่พื้นที่ชุมชนมากขึ้น ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ททยอยหายไป ได้แก่ ประเพณีชักพระ การทอดกฐินทางน้ำ และการแข่งเรือประเภทต่าง ๆ รวมถึงตลาดน้ำหลายแห่ง แต่ปัจจุบันตามชุมชนต่าง ๆ ได้เริ่มมีการฟื้นฟูประเพณีและกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นมาบ้างแล้ว

กล่าวได้ว่า สภาพที่ตั้งของชุมชนที่มีสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาเป็นที่ราบลุ่มต่ำ มีโครงข่ายลำน้ำกระจายครอบคลุมทั่วพื้นที่เหมาะแก่การตั้งหลักแหล่งและทำการเกษตรเพื่อยังชีพ ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ให้ผู้คนมาใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในพื้นที่แถบนี้ โดยตั้งบ้านเรือนเรียงรายเป็นแนวยาวขนานไปกับแม่น้ำลำคลอง และมีพื้นที่ด้านหลังไว้ทำการเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงสมาชิกในครอบครัวและชุมชน มีการสัญจรทางน้ำในการติดต่อสื่อสารกัน และมีกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคมที่แสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตามแนวลำน้ำ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมของคนในชุมชน และมีตลาดน้ำเป็นแหล่งการแลกเปลี่ยนและกระจายผลผลิตทางการเกษตร ขณะเดียวกันผู้คนในชุมชนมีความผูกพันและพึ่งพาอาศัยกันจากแม่น้ำลำคลองในการดำรงชีวิตและประกอบกิจกรรมต่างๆ ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตและสังคมของชุมชนในพื้นที่อัมพวาที่มีภาพลักษณ์ของความเป็นชุมชนริมน้ำมาแต่อดีต

ตารางที่ 4-7 ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบหลักของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อัมพวา

องค์ประกอบ ชุมชนริมน้ำ	ที่อยู่อาศัย / บ้านเรือนริมน้ำ	แม่น้ำลำคลอง / ระบบเครือข่าย ลำน้ำ	พื้นที่เกษตร / ระบบสวน	ตลาดน้ำ	วัด	องค์ประกอบ ชุมชนริมน้ำ
ที่อยู่อาศัย / บ้านเรือนริมน้ำ		อุบิโลก - บริโลก การเดินทางสัญจร ทางระบายน้ำ	แหล่งอาชีพ / แหล่งทำมาหากิน	สถานที่ จำหน่ายซื้อสินค้า / ที่พบปะพูดคุย	ศูนย์กลางชุมชน / ที่พบปะ ทำกิจกรรม	แหล่งที่อยู่อาศัย
แม่น้ำลำคลอง / ระบบเครือข่าย ลำน้ำ	มีแม่น้ำลำคลอง อยู่หน้าบ้าน		ระบบนิเวศ / การเพาะปลูก การขนส่งลำเลียง	จุดตัดของ แม่น้ำลำคลองมัก เป็นที่ตั้งตลาดน้ำ	มีแม่น้ำลำคลอง อยู่หน้าวัด	ระบบนิเวศ / แหล่งพักผ่อน หย่อนใจ
พื้นที่เกษตร / ระบบสวน	สวนมักตั้งอยู่ ด้านหลังบ้าน	ระบบนิเวศ / การเพาะปลูก / การขนส่งลำเลียง		แหล่งกระจาย จำหน่ายผลผลิต ทางการเกษตร	มีสวนอยู่ บริเวณโดยรอบวัด	แหล่งงาน / แหล่งทำมาหากิน
ตลาดน้ำ	สถานที่ซื้อขาย สินค้า / ที่พบปะพูดคุย	จุดตัดของ แม่น้ำลำคลองมัก เป็นที่ตั้งตลาดน้ำ	สถานที่ ค้าขายจำหน่าย ผลผลิตการเกษตร		ศูนย์กลางชุมชน ที่พบปะพูดคุย	แหล่ง พาณิชยกรรม
วัด	ศูนย์กลางชุมชน / ประกอบพิธีกรรม ทางศาสนา	วัดมักตั้งอยู่ริม/ แม่น้ำลำคลอง	มีสวนอยู่ บริเวณโดยรอบวัด	ศูนย์กลางชุมชน ที่พบปะพูดคุย		ศูนย์กลาง ชุมชน
องค์ประกอบ ชุมชนริมน้ำ	แหล่งที่อยู่อาศัย	ระบบนิเวศ / แหล่งพักผ่อน หย่อนใจ	แหล่งงาน / แหล่งทำมาหากิน	แหล่ง พาณิชยกรรม	ศูนย์กลาง ชุมชน	องค์ประกอบ ชุมชนริมน้ำ

ที่มา : ปรับปรุงจาก Chaweewan, 2001, Page 2-30.

นอกจากความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกัน (Coexistence) อย่างเป็นทางการขององค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนริมน้ำที่กล่าวมาแล้ว ยังพบว่าองค์ประกอบดังกล่าวที่มีอยู่ในชุมชนยังทำหน้าที่ได้หลากหลายในช่วงเวลาเดียวกัน โดยเป็นทั้งแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งงาน แหล่งพาณิชยกรรม ศูนย์กลางชุมชน และสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ รวมอยู่ในบริเวณเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน ทำให้ชุมชนมีความสมบูรณ์สามารถเลี้ยงดูหรือดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง โดยไม่ต้องมีการจัดหาหรือสร้างสภาพแวดล้อมใด ๆ ขึ้นมาทดแทน ซึ่งสิ่งนี้ถือเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวา ที่ต่างไปจากชุมชนอื่นที่อยู่ในเขตเมืองหรือตามชนบททั่วไป ทั้งยังส่งผ่านลักษณะดังกล่าวให้เป็นมรดกต่อไปยังรุ่นลูกหลานได้ แม้ที่ผ่านมาองค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนจะมีการปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ไปบ้าง แต่ในภาพรวมของความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมก็ยังคงดำรงอยู่จนมาถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ เป็นเพราะภาพลักษณ์ของความเป็นชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวานั้น ไม่ได้เกิดขึ้นจากองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งของชุมชน แต่เกิดจากความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่ยังคงปรากฏอยู่ในชุมชน

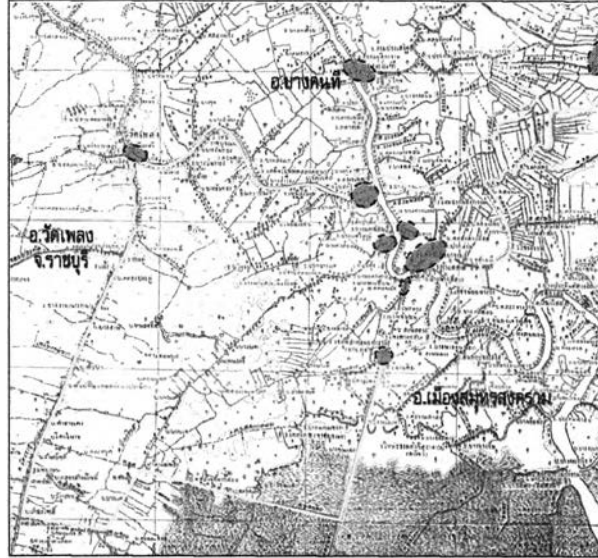
วัด

ศูนย์กลางชุมชน มีจำนวนมาก
ตั้งกระจายอยู่ริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง

ทรัพยากรน้ำ และระบบเครือข่ายลำน้ำ

มีแม่น้ำแม่กลอง และลำคลองกว่าร้อยสาย
เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายกระจายทั่วพื้นที่

ตลาดน้ำดั้งเดิม

ศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนและกระจายผลผลิต
ในชุมชนและระหว่างชุมชน และสถานที่ที่พบปะสังสรรค์

บ้านเรือน/ที่อยู่อาศัยริมน้ำ

ความเป็นเอกลักษณ์ของเรือนไม้ที่ปลูกชิดริมน้ำ
มีทั้งบ้านเรือนไทยโบราณ เรือนไทยพื้นถิ่น เรือนแพเดิม และ
เรือนแถวริมน้ำ โดยมีพื้นที่การเกษตรอยู่ด้านหลัง

พื้นที่สวน / แหล่งงาน

ระบบสวนยกร่อง
พึ่งพาอาศัยน้ำจาก
ระบบเครือข่ายคลองเป็นหลัก

ผู้คนชาวอัมพวา (คนพื้นถิ่น)

มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำลำคลองและสวนอยู่มาก

รูปที่ 4-16 องค์ประกอบสำคัญที่แสดงถึงความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

4.5) การแบ่งพื้นที่ชุมชนริมน้ำย่อย

การแบ่งพื้นที่ชุมชนริมน้ำย่อยที่อยู่ในพื้นที่ศึกษาทั้งหมด ในที่นี้พิจารณาจากข้อมูลด้านจินตภาพทางสังคม ซึ่งเกิดจากการจดจำหรือเป็นที่รับรู้กันของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ศึกษาจากการสอบถามพูดคุย เป็นฐานหลักในการแบ่งพื้นที่ชุมชนร่วมกับการสำรวจสภาพพื้นที่ของชุมชนริมน้ำ การศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐาน โดยรวมของชุมชน แผนที่ทางภูมิศาสตร์ และภาพถ่ายทางอากาศ เนื่องจากลักษณะของชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวามีลักษณะเฉพาะที่เป็นไปตามวิถีชีวิตและสภาพสังคมของแต่ละย่านชุมชน รวมทั้งมีลักษณะการเกาะกลุ่มของบ้านเรือนที่มักตั้งอยู่ตามแนว 2 ฝั่งของลำน้ำ จึงทำให้ไม่สามารถแบ่งแยกพื้นที่ชุมชนย่อยได้ตามแนวเขตการปกครอง จากการศึกษาพบว่า ชาวอัมพวาแบ่งกลุ่มพื้นที่ที่เกิดจากการรับรู้ออกเป็น 2 ระดับ คือ พื้นที่ระดับใหญ่ และระดับเล็ก ซึ่งในระดับใหญ่มักเรียกหรือใช้คำนำหน้าว่า “ฝั่ง” ส่วนในระดับเล็กมักใช้คำนำหน้าว่า “ย่าน” และบางที่อาจเรียกชื่อพื้นที่นั้น โดยไม่ใช้คำว่าย่านนำหน้า แต่ก็เป็นที่เข้าใจของคนในชุมชน

สำหรับการแบ่งพื้นที่ระดับใหญ่ ชาวอัมพวารับรู้ได้ด้วยการใช้แนวแม่น้ำแม่กลองในการอ้างอิงเพื่อแบ่งกลุ่มพื้นที่ชุมชน โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ฝั่ง คือ

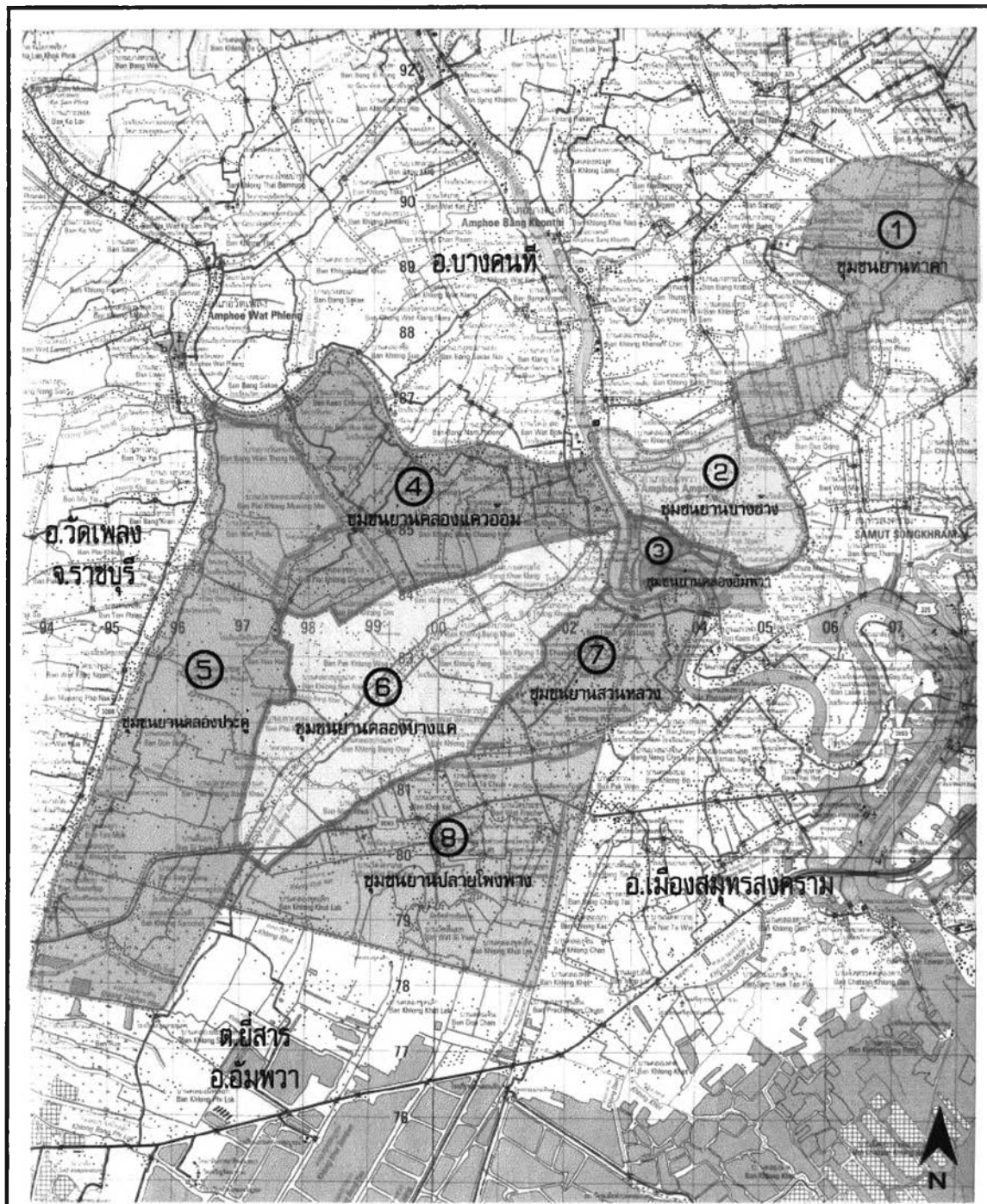
(1) ฝั่งอัมพวา หมายถึง พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง ประกอบด้วย พื้นที่ตำบลอัมพวา บางช้าง และท่าคา

(2) ฝั่งแควอ้อม หรือฝั่งสวนหลวง หมายถึง พื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง ประกอบด้วย ตำบลแควอ้อม สวนหลวง บางแค บางนางลี่ ปลายโพพาง เหมืองใหม่ และวัดประดู่

ส่วนการแบ่งพื้นที่ระดับเล็กหรือชุมชนริมน้ำย่อย ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ย่านทางสังคมที่ชาวอัมพวาบ่งชี้หรือรับรู้ได้จากลักษณะเฉพาะของแต่ละย่าน โดยมีชื่อเรียกบริเวณต่าง ๆ ที่มักอ้างอิงและใช้ชื่อของคลองหรือวัดเป็นหลักในการรับรู้และแบ่งพื้นที่ชุมชน ในที่นี้สามารถแบ่งพื้นที่ชุมชนริมน้ำย่อยได้ทั้งหมด 8 ย่าน ซึ่งชุมชนแต่ละย่านมีรายละเอียดที่สำคัญ ดังนี้ (ตารางที่ 4-8 และแผนที่ 4-11)

ตารางที่ 4-8 การแบ่งพื้นที่ชุมชนริมน้ำย่อยในพื้นที่แถบอัมพวา

พื้นที่ระดับใหญ่	ชุมชนริมน้ำย่อย	ครอบคลุมพื้นที่การปกครองหลัก
1) พื้นที่ฝั่งอัมพวา	1) ชุมชนย่านท่าคา 2) ชุมชนย่านบางช้าง 3) ชุมชนย่านคลองอัมพวา	ต.ท่าคา ต.บางช้าง ต.อัมพวา (เทศบาลตำบลอัมพวา)
2) พื้นที่ฝั่งแควอ้อม หรือ ฝั่งสวนหลวง	4) ชุมชนย่านแควอ้อม / คลองแควอ้อม 5) ชุมชนย่านคลองประดู่ 6) ชุมชนย่านคลองบางแค 7) ชุมชนย่านสวนหลวง 8) ชุมชนย่านปลายโพพาง	ต.แควอ้อม และ ต.เหมืองใหม่ ต.วัดประดู่ ต.บางแค และ ต.บางนางลี่ ต.สวนหลวง ต.ปลายโพพาง

วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 4-11 การแบ่งพื้นที่ชุมชนริมน้ำย่อยในพื้นที่แกอัมพวา

- สัญลักษณ์ :
- แม่น้ำ คลอง ■ ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
 - ทางหลวงแผ่นดิน
 - ถนน

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร . พ.ศ. 2543

มาตราส่วน
 1:50,000 1:100,000 1:200,000
 0 1 2 กิโลเมตร

(1) **ชุมชนย่านท่าคา** ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ตำบลท่าคา ลักษณะของพื้นที่มีคลองท่าคา คลองศาลา และลำน้ำย่อย ๆ จำนวนมากกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ บ้านเรือนส่วนใหญ่ตั้งกระจายตัวอยู่ทั่วไปตามแนวลำน้ำ และบางส่วนตั้งอยู่ในสวน เป็นชุมชนริมน้ำชาวสวนที่ในอดีตทำสวนเตย ปลูกพืชผักล้มลุก และปลูกข้าวในร่องสวน ปัจจุบันเปลี่ยนมาทำสวนมะพร้าวตาล และทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นหลัก โดยมีตลาดน้ำท่าคาซึ่งเป็นตลาดน้ำเพียงแห่งเดียวที่ยังคงรักษาสภาพดั้งเดิมไว้ได้ เป็นศูนย์กลางค้าขายแลกเปลี่ยนที่สำคัญของชุมชน รวมถึงเป็นย่านชุมชนที่ยังคงมีการใช้เรือในการเดินทาง การขนส่งลำเลียงผลผลิต และการค้าขายทางน้ำอยู่ค่อนข้างมาก

(2) **ชุมชนย่านบางช้าง** ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ตำบลบางช้าง ลักษณะของพื้นที่มีที่ตั้งอยู่ติดริมแม่น้ำแม่กลอง มีคลองและลำน้ำย่อย ๆ กระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ แม้พื้นที่ชุมชนจะมีถนนสายบางแพ-สมุทรสงคราม ตัดผ่านกลางชุมชน แต่บ้านเรือนส่วนใหญ่ยังคงตั้งกระจายตัวอยู่ทั่วไปตามแนวคลองสายต่าง ๆ และมีสภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นสวนไม้ผล ไม้ยืนต้น ปลูกลิ้นจี่ ส้มโอ และมะพร้าว เป็นจำนวนมาก

(3) **ชุมชนย่านคลองอัมพวา** ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ตำบลอัมพวา ลักษณะของพื้นที่มีที่ตั้งอยู่ติดริมแม่น้ำแม่กลอง และมีคลองหลักสายสำคัญ คือ คลองอัมพวา ซึ่งเป็นบริเวณมีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหนาแน่นกว่าบริเวณอื่น ๆ ในพื้นที่แถบอัมพวาทั้งหมด เป็นชุมชนริมน้ำที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นทั้งชุมชนชาวสวน และย่านศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนค้าขายดั้งเดิมที่ชื่อเสียง คือ ตลาดน้ำอัมพวา (ปากง่าม) ปัจจุบันมีการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ในลักษณะของตลาดน้ำยามเย็น ในอดีตพื้นที่ชุมชนในย่านนี้เป็นทั้งที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) เมืองราชินิกุล เมืองพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เคยเสด็จประพาสต้นมาถึง 2 ครั้ง ปัจจุบันสภาพของชุมชนมีความเป็นเมืองมากขึ้น เนื่องจากตั้งอยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลตำบลอัมพวา ซึ่งเป็นที่ตั้งของย่านที่พักอาศัย ธุรกิจการค้า อุตสาหกรรม และสถานที่ราชการ รวมถึงเป็นศูนย์กลางการบริหาร-การปกครองในระดับอำเภอ แต่สภาพโดยรวมของชุมชนยังเป็นพื้นที่สวนไม้ผล พวกลิ้นจี่ ส้มโอ และมะพร้าวอยู่มาก

(4) **ชุมชนย่านแควอ้อม / คลองแควอ้อม** ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง มีอาณาเขตพื้นที่ชุมชนตลอดแนวคลองแควอ้อม (ฝั่งอำเภออัมพวา) ตั้งแต่ปากคลองแควอ้อม ไปจนถึงวัดแก้วเจริญสุดเขตอำเภออัมพวา ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ในตำบลแควอ้อม และตำบลเหมืองใหม่ ลักษณะของพื้นที่มีคลองสายรองที่แยกจากคลองแควอ้อมจำนวนมากกระจายเข้าไปในพื้นที่ การตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่ตั้งกระจายตัวอยู่ทั่วไปตามแนวคลองแควอ้อม ลำน้ำสายต่าง ๆ และบางส่วนตั้งอยู่ในสวน

และมีวัดเป็นจำนวนมากตั้งเรียงรายเป็นระยะตลอดแนวคลอง ส่วนใหญ่เป็นวัดเก่าแก่สมัยอยุธยา เป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมที่ส่วนใหญ่ทำสวนผลไม้พวกส้มโอและลิ้นจี่เป็นหลัก ในอดีตเคยมีศูนย์กลางการค้าขายดั้งเดิมที่เป็นตลาดน้ำบริเวณปากคลองแควอ้อม และเป็นเส้นทางที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสต้นผ่าน

(5) **ชุมชนย่านคลองประดู่** ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง มีอาณาเขตพื้นที่ชุมชนตลอดแนวคลองประดู่ (ฝั่งอำเภออัมพวา) ตั้งแต่บริเวณปากคลองประดู่ที่แยกมาจากคลองแควอ้อมลงไปจนถึงตักกับถนนสายปากท่อ-แม่กลอง (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3093) ครอบคลุมพื้นที่ในตำบลวัดประดู่ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนส่วนใหญ่ตั้งกระจายตัวไปตามแนวลำคลองประดู่ และบางส่วนตั้งอยู่ในสวน สภาพชุมชนเป็นชุมชนริมน้ำชาวสวนที่ปัจจุบันมีทั้งการทำสวนมะพร้าวผล สวนผลไม้สวนเตียน และทำนา ในอดีตเคยเป็นเส้นทางที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสต้นมายังวัดประดู่

(6) **ชุมชนย่านคลองบางแค** ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง มีอาณาเขตพื้นที่ชุมชนตลอดแนว 2 ฝั่งคลองบางแค ตั้งแต่บริเวณปากคลองบางแคลงไปจนถึงตักกับถนนสายปากท่อ - แม่กลอง ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ในตำบลบางแค และตำบลบางนางลี่ ลักษณะของพื้นที่มีคลองบางแคเป็นคลองหลัก และมีคลองรองที่แยกจากคลองบางแคจำนวนมากกระจายเข้าไปในพื้นที่สองฝั่ง การตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่ตั้งกระจายอยู่ตลอดแนวคลองบางแคและลำน้ำสายต่าง ๆ และบางส่วนตั้งอยู่ในสวน มีวัดตั้งเรียงรายเป็นระยะตลอดแนวคลอง เป็นชุมชนริมน้ำชาวสวนที่ปัจจุบันทำสวนส้มโอและลิ้นจี่เป็นส่วนมากในบริเวณต้นคลอง ส่วนบริเวณปลายคลองเป็นพื้นที่สวนมะพร้าวผล

(7) **ชุมชนย่านสวนหลวง** ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง มีอาณาเขตพื้นที่ชุมชนตลอดแนว 2 ฝั่งคลองโพงพาง ตั้งแต่บริเวณปากคลองโพงพางไปจนถึงบริเวณวัดอมรวดี ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ในตำบลสวนหลวง ลักษณะของพื้นที่มีคลองประชาชมชื่นและคลองโพงพางเป็นคลองหลัก การตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่ตั้งกระจายอยู่ทั่วไปตามแนวคลองสายหลัก และบางส่วนตั้งอยู่ในสวน เป็นชุมชนริมน้ำชาวสวนที่ส่วนใหญ่ทำสวนไม้ผล พวกส้มโอและลิ้นจี่เป็นหลัก

(8) **ชุมชนย่านปลายโพงพาง** ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง มีอาณาเขตพื้นที่ชุมชนตลอดแนว 2 ฝั่งคลองประชาชมชื่น (ฝั่งอำเภออัมพวา) ตั้งแต่บริเวณวัดนางพิมพ์ไปจนถึงแยกคลองขุดเล็กสุดเขตตำบลปลายโพงพาง ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ในตำบลปลายโพงพาง ลักษณะของพื้นที่มีคลองประชาชมชื่นเป็นคลองหลัก และมีลำน้ำย่อย ๆ จำนวนมากกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ การตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่ตั้งกระจายอยู่ทั่วไปตามแนวลำน้ำ และบางส่วนตั้งอยู่ในสวน ชุมชนส่วนใหญ่เป็นชุมชนริมน้ำชาวสวนที่ทำสวนมะพร้าวผลเป็นหลัก

4.6) การจัดกลุ่มพื้นที่หลัก และการคัดเลือกพื้นที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมเพื่อการศึกษา

4.6.1) การพิจารณาจัดกลุ่มพื้นที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา

การจัดแบ่งกลุ่มพื้นที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่ศึกษา ในขั้นนี้เป็นการวิเคราะห์ในภาพรวมของชุมชนริมน้ำจากการสังเกตเห็นและรับรู้ได้ถึงความแตกต่างระหว่างกลุ่มพื้นที่จากการสำรวจภาคสนาม และจากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชน ทำให้เห็นถึงภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิม ร่วมกับการใช้แผนที่ทางภูมิศาสตร์และภาพถ่ายทางอากาศแล้วนำมาเปรียบเทียบกัน โดยมีประเด็นหลักในการพิจารณากำหนดแบ่งกลุ่มพื้นที่ชุมชน ประกอบด้วย ลักษณะที่ตั้ง สภาพทางภูมิศาสตร์ และระบบนิเวศของพื้นที่ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและการกระจายตัวของบ้านเรือน การสัญจรและการเข้าถึงทางน้ำ การใช้ประโยชน์ที่ดิน ระบบการผลิตหลัก บทบาทหน้าที่ของชุมชนโดยรวม และองค์ประกอบต่าง ๆ ที่แสดงถึงภาพลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ ซึ่งมีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้

1) **ลักษณะที่ตั้ง สภาพทางภูมิศาสตร์ และระบบนิเวศของพื้นที่** จากสภาพภูมิประเทศของพื้นที่ในแถบอัมพวาที่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มต่ำ มีแม่น้ำแม่กลองเป็นแม่น้ำสายหลัก แบ่งพื้นที่อัมพวา ออกเป็น 2 ฝั่ง คือ พื้นที่ทางฝั่งตะวันออก และฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง โดยพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกมีคลองสายหลัก ได้แก่ คลองแควอ้อม คลองบางแค คลองประชามชื่น และคลองโพงพาง โดยมีคลองรองและคลองสวนจำนวนมากที่แยกจากคลองหลักกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ ส่วนพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกมีคลองอัมพวาเป็นคลองสายหลักเพียงคลองเดียว ที่ไปเชื่อมต่อกับคลองผีหลอกเพื่อออกสู่มแม่น้ำแม่กลองได้อีกทางหนึ่ง นอกนั้นเป็นลำน้ำหรือคลองขนาดเล็กจำนวนมาก รวมถึงแพรก ลำราง และลำประ โกงน้บร้อยสายเชื่อมต่อกันเป็นเครือข่ายทางน้ำทั่วพื้นที่ (แผนที่ 4-12) นอกจากนี้ การมีที่ตั้งอยู่ใกล้และไกลจากทะเล มีผลให้สภาพพื้นที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะสภาพดินและน้ำ จากการสำรวจพบว่า พื้นที่ในแถบตำบลท่าคาและตำบลปลายโพงพางจะมีสภาพดินแลน้ำที่มีความเค็มสะสมอยู่มากกว่าพื้นที่ในบริเวณอื่น เนื่องด้วยมีที่ตั้งที่อยู่ใกล้ทะเลมากกว่า

2) **ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน และการกระจายตัวของที่อยู่อาศัย** จากลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่แถบอัมพวา โดยทั่วไปมีการตั้งบ้านเรือนและการขยายตัวของ การตั้งถิ่นฐานไปตามแนวเส้นทางคมนาคม โดยเฉพาะเส้นทางแม่น้ำและคลองต่าง ๆ ซึ่งในอดีตใช้เป็นเส้นทางสัญจรหลัก บริเวณที่มีบ้านเรือนตั้งกระจุกตัวหนาแน่นมากที่สุดคือ บริเวณพื้นที่ตลอดแนวสองฝั่งคลองอัมพวา ส่วนบริเวณที่มีการตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันค่อนข้างมากส่วนใหญ่มีกอยู่บริเวณปากคลองหลักที่สบกับแม่น้ำแม่กลอง ได้แก่ บริเวณปากคลองแควอ้อม คลองบางแค และคลองบางจาก รวมถึงบริเวณโดยรอบวัดที่ตั้งอยู่ริมน้ำ นอกนั้นบ้านเรือนมักตั้งกระจายอยู่ทั่วไปตามแนวลำน้ำต่าง ๆ และอยู่ในสวนต่อมาในปี พ.ศ. 2508 การพัฒนาโครงข่ายถนนได้เข้ามามีบทบาทแทนคลองมากขึ้น โดยลำดับ ส่งผลให้

เกิดการขยายตัวของชุมชนบางส่วนไปตามแนวถนนหลักของแต่ละย่านชุมชนมากขึ้น แต่ไม่ได้มีการกระจุกตัวอยู่ในบริเวณใดเป็นพิเศษ มีเพียงแห่งเดียวที่มีบ้านเรือนตั้งอยู่ค่อนข้างหนาแน่น คือ บริเวณตลาดเทศบาลตำบลอัมพวา ซึ่งเป็นที่ตั้งร้านค้า ธนาคาร และส่วนราชการต่าง ๆ (แผนที่ 4-13)

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันภาพรวมของการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำในพื้นที่แถบนี้ ยังคงเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นอยู่ของคนที่อยู่อาศัยริมน้ำกับการใช้ประโยชน์จากลำน้ำ โดยยังสามารถพบเห็นบ้านเรือนจำนวนมากที่มีอายุกว่า 100 ปี ส่วนใหญ่เป็นบ้านทรงไทยโบราณและเรือนไทยพื้นถิ่นเสาสูง ปลูกสร้างโดยหันหน้าเข้าหาแม่น้ำ มีศาลาท่าน้ำหรือบันไดท่าน้ำไว้สำหรับประกอบกิจกรรมในชีวิตประจำวัน และขึ้นลงเรือ รวมถึงยังมีเรือนแถวไม้ริมน้ำของชาวจีนตั้งเรียงรายตามคลองหลักสายต่าง ๆ ส่วนพื้นที่ด้านหลังอาคารบ้านเรือนมักเป็นพื้นที่ทางการเกษตร

3) การสัญจร และการเข้าถึงพื้นที่ทางน้ำ จากการที่ชุมชนส่วนใหญ่ในพื้นที่แถบอัมพวา มีลักษณะเป็นชุมชนริมน้ำมาตั้งแต่อดีต การสัญจรและการเข้าถึงยังพื้นที่ต่าง ๆ จึงอาศัยเส้นทางน้ำเป็นหลัก ถือได้ว่าเป็นการสัญจรที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยตรง ปัจจุบันการสัญจรทางน้ำยังคงมีการใช้อยู่บ้างแต่ไม่มาก โดยสามารถพบเรือโดยสารรับจ้างทั่วไปวิ่งตามคลองหลักสายต่าง ๆ รวมถึงพบเรือขนาดเล็กหรือเรือพายตามคลองต่าง ๆ และจอดอยู่ที่ท่าน้ำตามบ้าน เนื่องจากการพัฒนาโครงการข่ายการคมนาคมทางบก ทำให้ถนนและรถยนต์เข้ามาทำหน้าที่แทนคลองและเรือ แต่จากลักษณะการตั้งบ้านเรือนในอดีตที่ปลูกสร้างติดริมน้ำ ไม่ได้คำนึงถึงเส้นทางสัญจรของรถยนต์ ดังนั้นที่อยู่อาศัยในพื้นที่บางแห่งที่อยู่ในสวน หรืออยู่ตามคลองสวนและลำประ โคง รถยนต์ยังไม่สามารถเข้าถึงตัวเรือน ต้องจอดรถทิ้งไว้ด้านนอกและเดินทางเท้าต่อเพื่อเข้าถึงตัวเรือน

ทั้งนี้ พื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองยังคงมีบริการเรือโดยสารวิ่งรับส่งนักเรียนและครูตามคลองหลัก ได้แก่ คลองแควอ้อม คลองบางแค และคลองประชาชมชื่น ส่วนพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง มีเพียงคลองอัมพวาเท่านั้นที่เรือโดยสารรับจ้างและเรือขนาดใหญ่วิ่งผ่านและไปเชื่อมต่อกับคลองผีหลอกเพื่อออกสู่แม่น้ำแม่กลอง ได้อีกทางหนึ่ง สำหรับการใ้เรือขนาดเล็กและเรือพายสามารถพบเห็นได้ทั่วไปตามคลองต่าง ๆ แต่บริเวณที่ค่อนข้างมีการใช้เรือสัญจรกันอยู่มาก คือ บริเวณตลาดน้ำท่าคา และพื้นที่ทั่วไปในตำบลท่าคา และปลายโพรงพาง (แผนที่ 4-14)

4) การใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน จากสภาพภูมิประเทศที่เป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ในแถบอัมพวา การเข้ามาตั้งหลักแหล่งและทำมาหากินของผู้คนในแถบนี้ ในระยะเริ่มแรกจึงต้องพยายามปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมดั้งเดิมของพื้นที่โดยใช้ภูมิปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ธรรมชาติ นำมาปรับเปลี่ยนวิธีการทำมาหากินให้สอดคล้องกับระบบน้ำและดิน ซึ่งเป็นตัวกำหนดพื้นที่ทำมาหากิน หรือระบบการผลิตหลักของชุมชน ก่อให้เกิดเป็นการใช้ที่ดินในลักษณะต่าง ๆ เพื่อการดำรงชีวิต

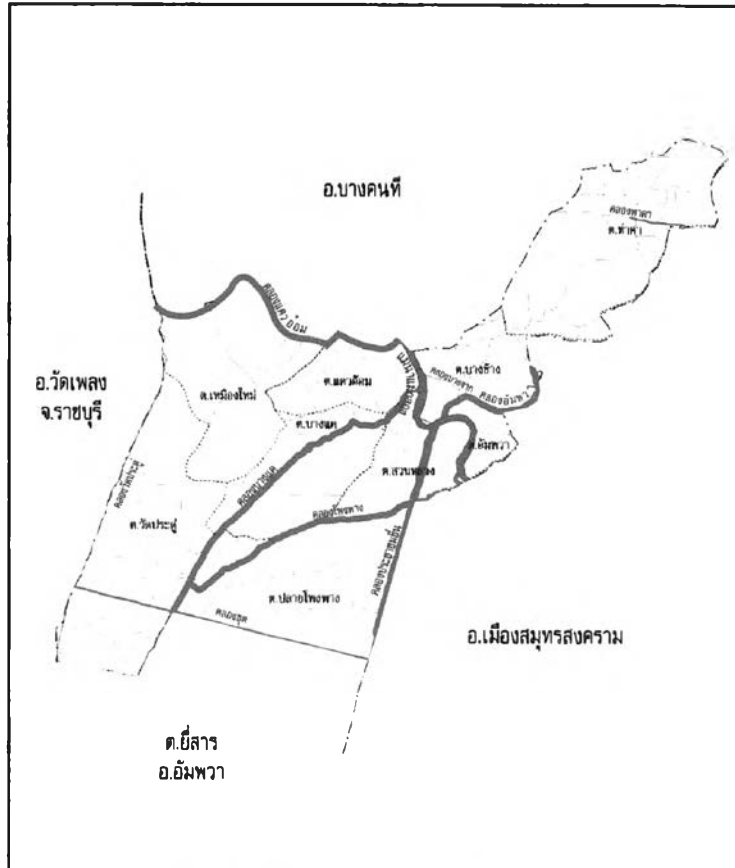
และการประกอบอาชีพ ที่ผ่านมามีพื้นที่แถบอัมพวามีการปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ที่ดินมาเป็นระยะ จนกระทั่งปัจจุบันมีการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทหลัก ๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (แผนที่ 4-15)

- (1) พื้นที่นาข้าว และสวนเคียนหรือสวนพืชผักล้มลุก ซึ่งปลูกแตงกวา คะน้า ผักชี พริกชี้หูสวน ถั่วฝักยาว ฯลฯ ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ย่านตำบลวัดประดู่ทางตอนล่าง
- (2) พื้นที่สวนไม้ผล เช่น ส้มโอ ลิ้นจี่ มะม่วง กล้วยน้ำว่า กระท้อน ฯลฯ ส่วนใหญ่ปลูกอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลแควอ้อม สวนหลวง บางแค บางนางลิ่ เหมืองใหม่ วัดประดู่ และบางส่วนของพื้นที่ในตำบลบางช้าง และตำบลอัมพวา
- (3) พื้นที่สวนมะพร้าว ประกอบด้วย สวนมะพร้าวทำตาล มะพร้าวผล และมะพร้าวอ่อน ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ตำบลท่าคา และตำบลปลายโพรงพาง และบางส่วนของตำบลวัดประดู่
- (4) พื้นที่เมือง ประกอบด้วย ย่านที่อยู่อาศัย การค้า อุตสาหกรรม และสถานที่ราชการ เป็นบริเวณที่มีบ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ตั้งกระจุกตัวค่อนข้างหนาแน่นอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลอัมพวา หรือในเขตการปกครองท้องถิ่นของเทศบาลตำบลอัมพวา

นอกจากนี้ ยังมีพื้นที่ส่วนที่เป็นเส้นทางคมนาคมทางบก ประกอบด้วย ถนนทางหลวงแผ่นดิน และทางหลวงชนบทหลายสายเชื่อมโยงถึงกันทุกตำบล รวมถึงแม่น้ำและลำคลองต่าง ๆ ประกอบด้วย แม่น้ำแม่กลองเป็นแม่น้ำสายหลัก มีคลองธรรมชาติและคลองขุดกว่า 144 สาย มีแพรก ลำราง และลำประโดง นับพันสายเชื่อมต่อกันเป็นเครือข่ายทั่วพื้นที่

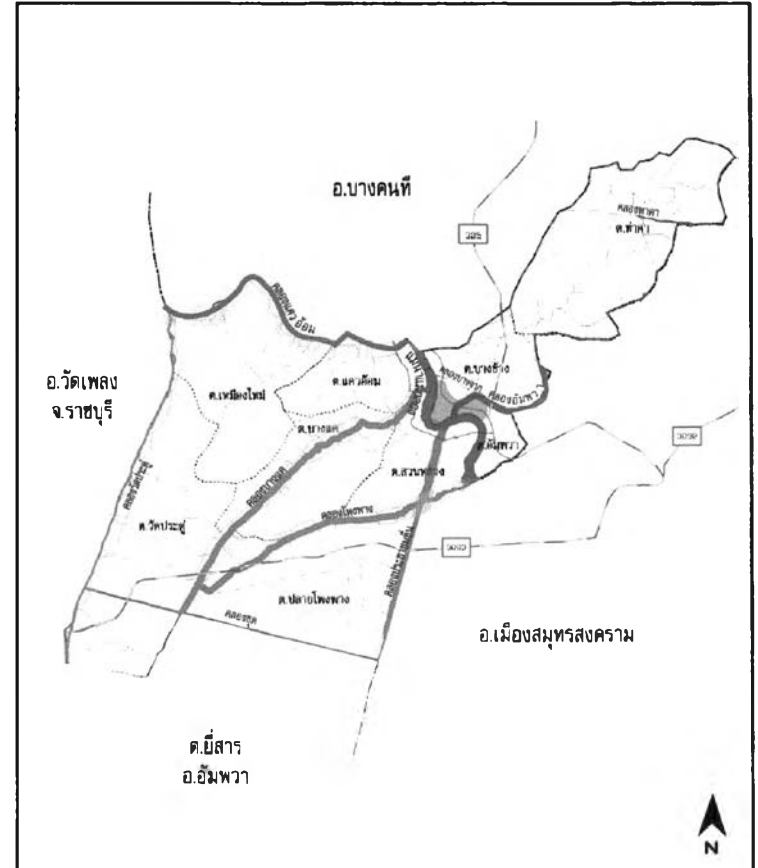
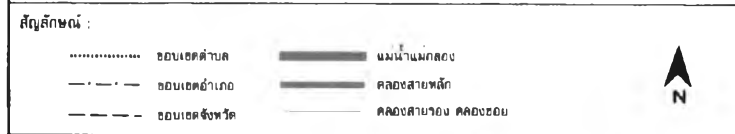
5) องค์กรประกอบต่าง ๆ ของชุมชนที่แสดงถึงภาพลักษณ์ของชุมชนริมน้ำที่มีมาแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วย ศาสนสถาน โบราณสถาน และตลาดน้ำดั้งเดิม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- ศาสนสถาน และโบราณสถาน ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ผู้คนส่วนใหญ่ในพื้นที่แถบอัมพวานับถือกัน เห็นได้จากการมีวัดเป็นจำนวนมากตั้งอยู่ในพื้นที่ และหลายวัดมีอายุเก่าแก่สร้างมากกว่า 200 ปี สามารถบ่งบอกถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของดินแดนในแถบนี้ได้เป็นอย่างดี วัดเหล่านี้มักสร้างอย่างสวยงาม โดยเฉพาะพระอุโบสถส่วนใหญ่มีรูปแบบศิลปกรรมพื้นถิ่นที่สร้างขึ้นตามความเชื่อความศรัทธา และประเพณีนิยมที่สืบทอดกันมา ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่นี้อีกประการ ประกอบกับที่ตั้งของวัดส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองและคลองหลักสายต่าง ๆ ปัจจุบันในพื้นที่อำเภออัมพวามีวัดตั้งอยู่ทั้งสิ้น 46 แห่ง รวมทั้งมีมัสยิด 1 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลปลายโพรงพาง โรงเรียนเจ้าหญิงรำไพภิรมย์ และศาลเจ้าแม่กษัตริย์ เป็นที่เคารพนับถือของชาวจีนทั่วไปตั้งอยู่ในตำบลอัมพวา นอกจากนี้ ในพื้นที่อำเภออัมพวายังมีโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนกับกรมศิลปากร มีด้วยกัน 6 แห่ง ทั้งหมดตั้งอยู่ในเขตวัด คือ วัดอัมพวันเจติยาราม วัดบางกะพ้อม วันอินทาราม วัดบางแคใหญ่ วัดปากน้ำ และเขายี่สาร (แผนที่ 4-16)

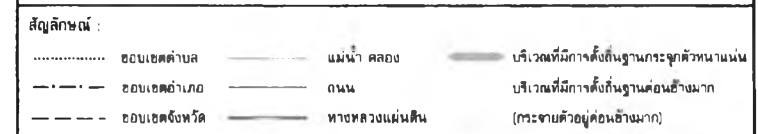
วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

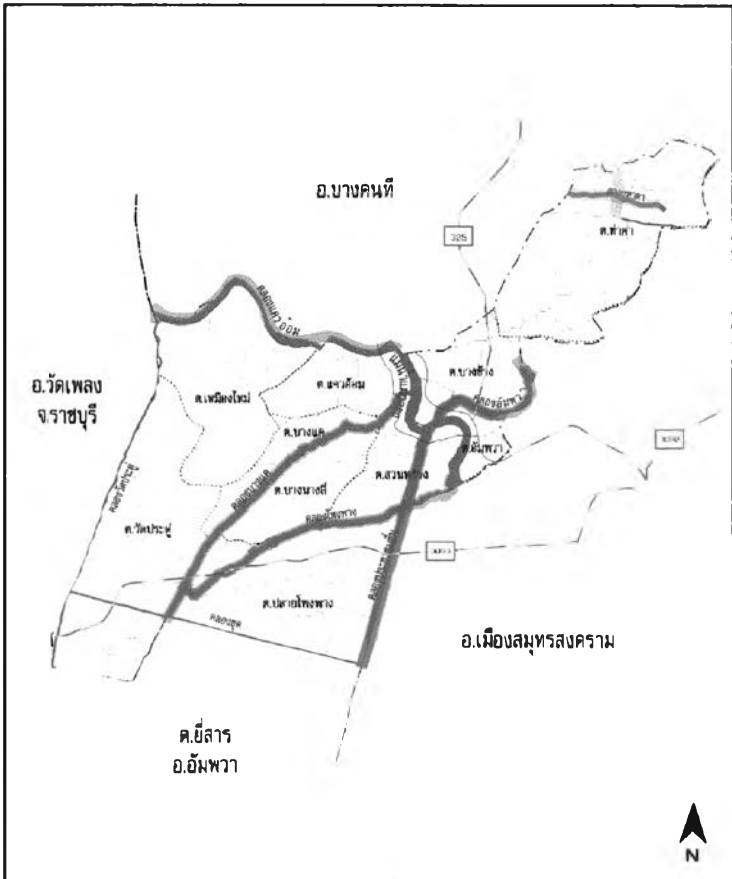
แผนที่ 4-12 เครือข่ายของลำน้ำขนาดต่าง ๆ ในพื้นที่แถบอัมพวา

วิทยานิพนธ์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 4-13 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวาปัจจุบัน

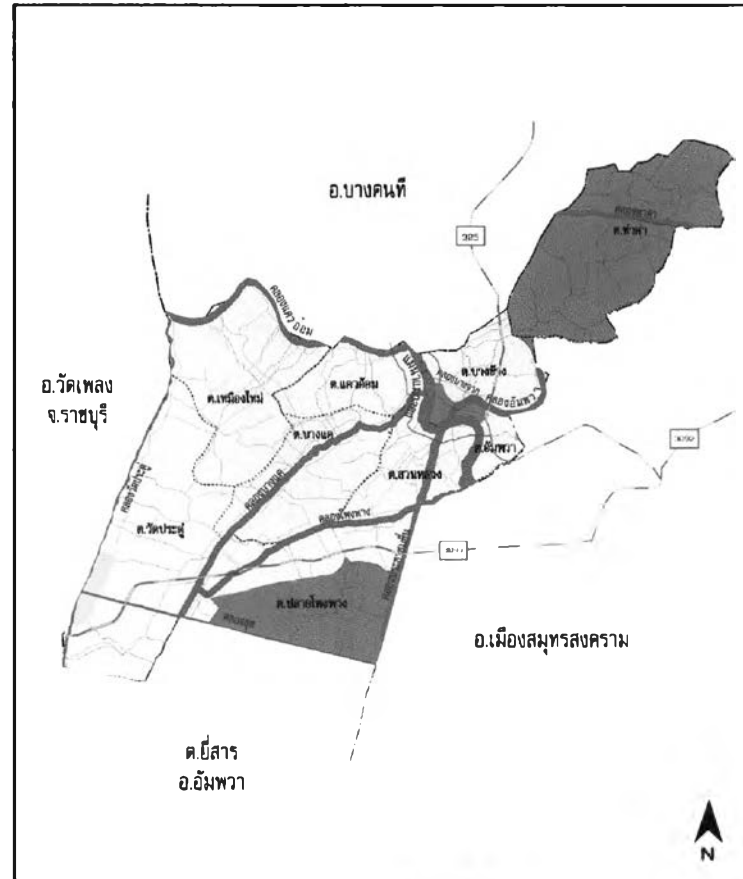

วิทยานทัศน์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนน้ำค้างเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 4-14 เส้นทางการสัญจร และการเข้าถึงทางน้ำในพื้นที่แกบอัมพวาปัจจุบัน

- สัญลักษณ์ :
	ขอบเขตตำบล		แม่น้ำ คลอง		เส้นทางเรือโดยสารรับจ้าง
---	ขอบเขตอำเภอ		ทางหลวงแผ่นดิน		บริเวณที่มีบริการใช้เรือพายเป็นจำนวนมาก (บริเวณตลาดน้ำท่าคา)
---	ขอบเขตจังหวัด		ถนน		

ที่มา : 0 500 1000 เมตร

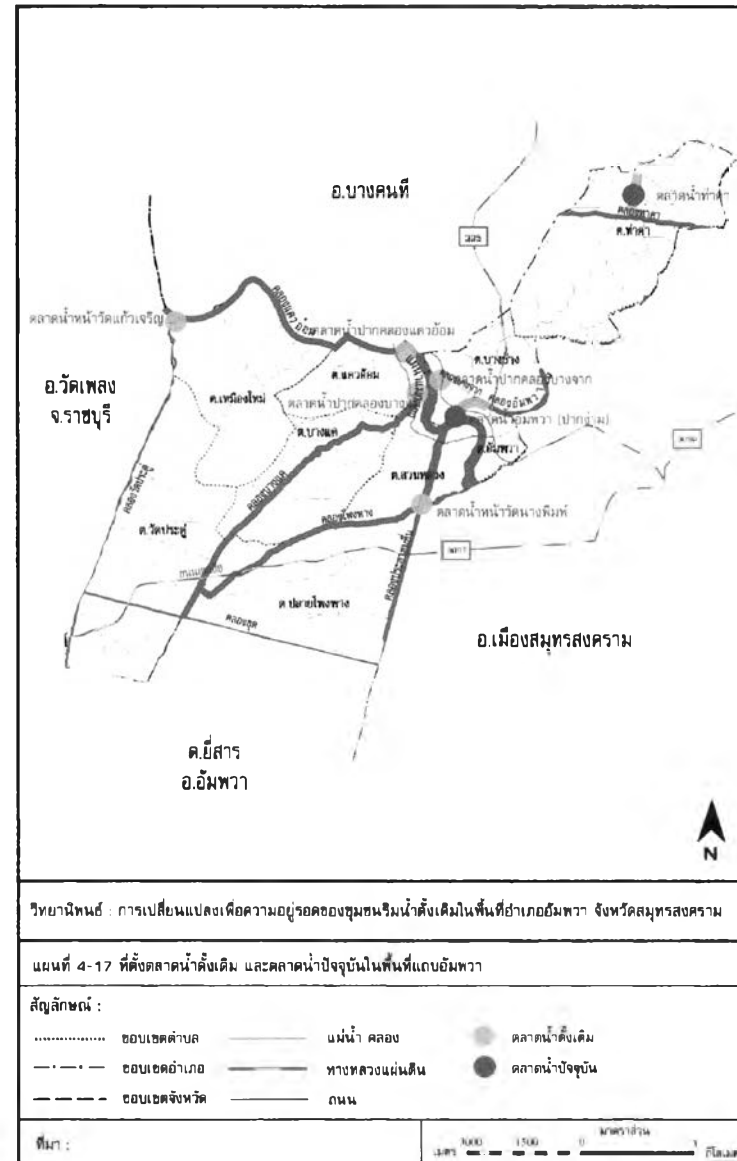
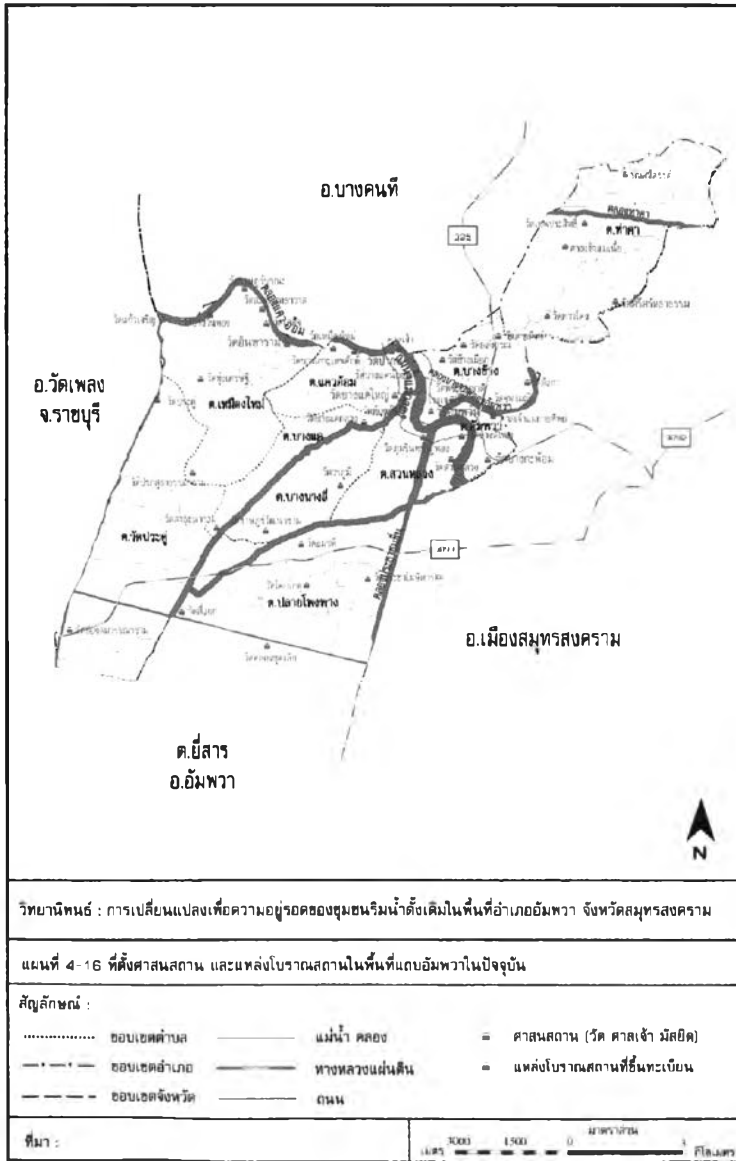

วิทยานทัศน์ : การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนน้ำค้างเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 4-15 การใช้ที่ดินประเภทสกลันในพื้นที่แกบอัมพวาปัจจุบัน

- สัญลักษณ์ :
	ขอบเขตตำบล		แม่น้ำ คลอง	■	พื้นที่เมือง	■	สวนผลไม้
---	ขอบเขตอำเภอ		ทางหลวงแผ่นดิน	■	สวนมะพร้าว	■	(ส้ม ฝรั่ง)
---	ขอบเขตจังหวัด		ถนน	■	นาข้าว - สวนเตย		

ที่มา : 0 500 1000 เมตร

- ตลาดน้ำดั้งเดิม มีลักษณะเป็นตลาดนัดทางน้ำ เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าของชุมชน โดยเฉพาะผลผลิตทางการเกษตร ในอดีตมีตลาดนัดทางน้ำเกิดขึ้นมากมายในพื้นที่แถบอัมพวา ส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ตามบริเวณปากคลองหลักสายต่าง ๆ และบริเวณหน้าวัดที่อยู่ริมแม่น้ำแม่กลองและคลองสายหลัก ได้แก่ ตลาดน้ำคลองบางจาก ตลาดน้ำคลองบางแค ตลาดน้ำคลองอัมพวา หรือนักปากล่าง ตลาดน้ำวัดแก้วเจริญ ตลาดน้ำวัดนางพิมพ์ และตลาดน้ำท่าคา หรือนักคลองพันลา ปัจจุบันเหลือเพียงตลาดน้ำท่าคา ซึ่งเป็นตลาดน้ำเพียงแห่งเดียวที่ยังคงสภาพดั้งเดิม ไว้มากที่สุด นอกจากนี้ ยังมีตลาดน้ำที่เพิ่งฟื้นฟูขึ้นมาใหม่เมื่อไม่นาน คือ ตลาดน้ำยามเย็นอัมพวา ตั้งอยู่บริเวณปากคลองอัมพวา ลักษณะของตลาดไม่เหมือนกับตลาดน้ำดั้งเดิม เป็นตลาดน้ำที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชนอัมพวา (แผนที่ 4-17)

4.6.2) การจัดกลุ่มพื้นที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิม

การจัดกลุ่มพื้นที่ชุมชนริมน้ำในที่นี้ทำโดยการนำข้อมูลสาระสำคัญด้านต่าง ๆ ที่รวบรวมได้ มาทำลงบนแผนที่แล้วซ้อนทับกัน (Overlay) ซึ่งกลุ่มพื้นที่อาจเป็นพื้นที่ที่มีการซ้อนทับกันของสาระสำคัญหลายด้านหรืออาจมีสาระสำคัญด้านใดด้านหนึ่งที่โดดเด่นเป็นพิเศษ (แผนที่ 4-18) จากการศึกษาสามารถระบุแบ่งกลุ่มพื้นที่ออกเป็น 3 กลุ่มหลัก แต่ละกลุ่มมีลักษณะของความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมที่แตกต่างกัน และประกอบด้วยชุมชนริมน้ำย่อยต่าง ๆ ซึ่งรายละเอียดของแต่ละกลุ่มพื้นที่ที่สำคัญมีดังนี้ (แผนที่ 4-19)

1) กลุ่มพื้นที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมแบบกึ่งเมืองกึ่งสวน เป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมที่มีพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานมายาวนาน มีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้นค่อนข้างมาก ในลักษณะของการเคลื่อนไหวเข้าสู่ความเป็นเมืองที่มากขึ้น ทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ปัจจุบันเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตเมือง มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนค่อนข้างหนาแน่น ลักษณะการใช้พื้นที่ภายในชุมชนมีความหลากหลายอันเกิดจากการผสมผสานของการใช้พื้นที่ในการพัฒนาแบบสมัยใหม่กับรูปแบบเดิม และมีการแบ่งเป็นพื้นที่ย่านต่าง ๆ ที่ค่อนข้างชัดเจน ทั้งย่านที่อยู่อาศัย การค้าอุตสาหกรรม และสถานที่ราชการ รวมถึงพื้นที่เกษตรกรรมที่ยังคงมีอยู่มาก มีการคมนาคมขนส่งทางบกที่เข้าถึงพื้นที่ได้สะดวก สภาพอาคารบ้านเรือนมีการปะปนกันระหว่างรูปแบบอาคารสมัยใหม่ที่ก่ออิฐถือปูนกับอาคารเรือนไม้แบบดั้งเดิม ความผูกพันกับสายน้ำและผู้คนในชุมชนเริ่มเป็นแบบหลวม ๆ สภาพเศรษฐกิจและอาชีพมีทั้งอาชีพแบบในเมืองและอาชีพการเกษตร มีการใช้ประโยชน์น้ำจากแม่น้ำแม่กลองเพื่อการเกษตร การพักผ่อนหย่อนใจบริเวณริมน้ำ และการสัญจรทางน้ำเป็นครั้งคราว สำหรับชุมชนริมน้ำย่อยที่อยู่ในกลุ่มพื้นที่นี้มีด้วยกัน 1 ชุมชน คือ ชุมชนย่านคลองอัมพวา

2) กลุ่มพื้นที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมแบบชาวสวนไม้ผล เป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมที่มีลักษณะการใช้พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ทางการเกษตรและที่อยู่อาศัย ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนมักกระจายตัวไปตามแนวคลองหลักและคลองต่าง ๆ และมีบางส่วนอยู่ในสวน รวมถึงเป็นที่ตั้งของวัดจำนวนมากที่มักตั้งอยู่ตามริมคลองสายหลัก ผู้คนมีการพึ่งพาอาศัยน้ำจากแม่น้ำลำคลองในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันและทำสวน แม้ว่าการคมนาคมทางบกจะเข้าถึงพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของชุมชนมากขึ้น แต่ผู้คนบางส่วนยังคงใช้เรือในการเดินทางติดต่อในละแวกชุมชน และยังมีเรือโดยสารวิ่งให้บริการอยู่บ้างตามคลองสายหลัก ลักษณะพื้นที่ทางการเกษตรแต่เดิมเป็นสวนมะพร้าวตาลเกือบทั้งหมด แล้วเปลี่ยนมาเป็นสวนไม้ผลเศรษฐกิจ พวกส้มโอและลิ้นจี่เป็นหลัก มีเพียงส่วนน้อยที่ทำนาปลูกพืชผักล้มลุก และทำสวนมะพร้าวผล ส่วนการทำน้ำตาลมะพร้าวปัจจุบันมีเหลืออยู่น้อยมาก การดำเนินชีวิตของผู้คนมีความเรียบง่ายและมีการพึ่งพาอาศัยกัน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของผู้คน และมีตลาดนัดบกที่ส่วนใหญ่มักใช้ลาน โถงของวัดเป็นที่ตั้ง เป็นแหล่งจับจ่ายซื้อสินค้าของชุมชนแทนตลาดน้ำดั้งเดิมทั้งหมดไป สำหรับชุมชนริมน้ำย่อยที่อยู่ในกลุ่มพื้นที่นี้มีด้วยกัน 5 ชุมชน คือ ชุมชนย่านบางช้าง ชุมชนย่านคลองแควอ้อม ชุมชนย่านคลองบางแคว ชุมชนย่านสวนหลวง และชุมชนย่านคลองประคู

3) กลุ่มพื้นที่ชุมชนริมน้ำแบบชาวสวนมะพร้าว เป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมที่ยังคงมีความเป็นชนบทอยู่มาก มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนส่วนใหญ่กระจายตัวอยู่ทั่วไปตามแนวลำน้ำย่อยและอยู่ในสวน ผู้คนมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับสายน้ำอย่างมาก ทั้งการอุปโภค-บริโภค การประกอบอาชีพทางการเกษตร และการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน การดำเนินชีวิตของผู้คนมีความเรียบง่าย ผูกพันกับพื้นที่ มีการพึ่งพาอาศัยกัน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชนและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของผู้คน สภาพเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพของผู้คนมีความคล้ายคลึงกันมาก ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าวตาล และทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นหลัก และบางส่วนเป็นสวนมะพร้าวผล โดยยังคงใช้เทคนิควิธีการผลิตแบบดั้งเดิม ที่สำคัญเป็นพื้นที่ที่ยังมีการใช้เรือเป็นพาหนะอยู่ค่อนข้างมาก ทั้งในการเดินทางสัญจร การขนถ่ายลำเลียงผลผลิตทางการเกษตร และการค้าขายทางน้ำ เนื่องด้วยการคมนาคมทางบกยังเข้าไปไม่ทั่วถึง นอกจากนี้ ภายในชุมชนยังปรากฏมีตลาดน้ำซึ่งเป็นตลาดท้องถิ่นแบบดั้งเดิมเหลืออยู่ ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการค้าขายและกระจายผลผลิตทางการเกษตรของชุมชน สำหรับชุมชนริมน้ำย่อยที่อยู่ในกลุ่มพื้นที่นี้มีด้วยกัน 2 ชุมชน คือ ชุมชนย่านท่าคา และชุมชนย่านปลายโพงพาง

4.6.3) การคัดเลือกพื้นที่ชุมชนริมน้ำย่อยเพื่อการศึกษา

จากการจัดกลุ่มพื้นที่ชุมชนริมน้ำดังกล่าว พบว่า ชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวามีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาในการปรับตัวเข้าสู่สถานะที่ซับซ้อนหรือเข้าสู่ความเป็นเมืองที่มากขึ้น จากปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นตัวเร่งให้เกิดการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในพื้นที่ โดยมีแนวโน้มที่เปลี่ยน

จากรูปแบบชุมชนริมน้ำแบบชนบทไปสู่ชุมชนริมน้ำที่มีรูปแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท และชุมชนเมืองโดยลำดับ อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมามีกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบนี้ มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ และค่อยเป็นค่อยไป ทำให้โครงสร้างหลักโดยรวมของความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมไม่ถูกระทบกระเทือนหรือถูกทำลายลงมากนัก ทำให้ความเป็นชุมชนริมน้ำในพื้นที่แถบอัมพวาในภาพรวมสามารถอยู่รอดได้จนมาถึงปัจจุบัน แต่การที่ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในแต่ละกลุ่มพื้นที่มีกระบวนการปรับเปลี่ยนและการอยู่รอดที่แตกต่างกัน และการที่ชุมชนสามารถอยู่รอดมาได้ โดยยังคงรักษาภาพลักษณ์ของความเป็นชุมชนริมน้ำดั้งเดิมไว้ได้นั้นเกิดขึ้นจากปัจจัยเงื่อนไขใดเป็นหลัก รวมถึงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงและการอยู่รอดของชุมชนริมน้ำในพื้นที่แห่งนี้ เป็นสิ่งที่จะต้องมีการศึกษาในชั้นรายละเอียด ในการศึกษาที่กำหนดให้มีการคัดเลือกพื้นที่ชุมชนริมน้ำย่อยที่อยู่ในแต่ละกลุ่มพื้นที่หลักเพื่อเป็นตัวแทนในการศึกษา โดยพิจารณาจากความเหมาะสมในด้านพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น สภาพการณ์ที่เป็นอยู่ของชุมชนในปัจจุบัน ความพร้อมทางด้านข้อมูล และอื่น ๆ แล้วทำการเลือกมากลุ่มพื้นที่ละ 1 ตัวอย่าง มีทั้งหมดด้วยกัน 3 ชุมชน (ตารางที่ 4-9) คือ ชุมชนย่านคลองอัมพวา ชุมชนย่านคลองบางแค และชุมชนย่านท่าคา ซึ่งรายละเอียดของชุมชนริมน้ำย่อยทั้ง 3 ชุมชน จะได้กล่าวต่อไปอย่างละเอียดในบทที่ 5

ตารางที่ 4-9 การจัดแบ่งกลุ่มพื้นที่หลัก และการคัดเลือกชุมชนริมน้ำย่อยเพื่อเป็นตัวแทนในการศึกษา

กลุ่มพื้นที่ชุมชนริมน้ำหลัก	พื้นที่ชุมชนริมน้ำย่อย	พื้นที่ชุมชนริมน้ำย่อยที่เป็นตัวแทนในการศึกษา
1) ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมแบบกึ่งเมืองกึ่งสวน	1) ชุมชนย่านคลองอัมพวา	ชุมชนย่านคลองอัมพวา
2) ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมแบบชาวสวน ไม้ผล	2) ชุมชนย่านบางช้าง 3) ชุมชนย่านคลองประคู้ 4) ชุมชนย่านคลองแควอ้อม 5) ชุมชนย่านคลองบางแค 6) ชุมชนย่านสวนหลวง	ชุมชนย่านคลองบางแค
3) ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมแบบชาวสวนมะพร้าว	7) ชุมชนย่านท่าคา 8) ชุมชนย่านปลายโพรงพาง	ชุมชนย่านท่าคา

ที่มา : ผู้วิจัย, พ.ศ.2548